

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV SVĚTOVÝCH DĚJIN
Seminář nejnovějších dějin
Studijní obor: Historie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**SOVĚTSKO - AMERICKÉ VZTAHY MEZI DÉTENTE A
POLSKOU KRIZÍ (1977-1981)**

**SOVIET - AMERICAN RELATIONS BETWEEN
DÉTENTE AND THE POLISH CRISIS (1977-1981)**

AUTOR DIPLOMOVÉ PRÁCE: Martin Jahoda

VEDOUCÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE: PhDr. Václav Horčíčka, Ph. D.

ROK PODÁNÍ: 2007

PROHLAŠUJI,

že jsem diplomovou práci na téma „Sovětsko - americké vztahy mezi détenté a polskou krizí (1977-1981)“ vypracoval samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze, dne 3. 1. 2007

Martin Jahoda

KATALOGIZACE, PŘEDMĚTOVÁ HESLA:

Jahoda, Martin

Sovětsko - americké vztahy mezi détenté a polskou krizí (1977-1981), diplomová práce, 171 s., r. 2007.

- mezinárodní vztahy, světová politika
- zahraniční politika - Sovětský svaz - r. 1977-1981
- zahraniční politika - Spojené státy americké - r. 1977-1981
- studená válka, 1947-1991
- Sovětský svaz - zahraniční vztahy - r. 1977-1981
- Spojené státy americké - zahraniční vztahy - r. 1977-1981
- diplomová práce

Chtěl bych poděkovat PhDr. Václavu Horčíčkovi, Ph. D. za cenné rady, které mi poskytoval v rámci vedení mé práce, a také knihovnicím Ústavu mezinárodních vztahů a Historického ústavu AV ČR.

OBSAH:

1	ÚVOD.....	7
1.1	CHARAKTERISTIKA USA, SSSR A JEJICH VZÁJEMNÝCH VZTAHŮ V LETECH 1977 - 1981.....	8
1.2	ZHODNOCENÍ PRAMENŮ A LITERATURY	9
1.2.1	<i>Dokumenty</i>	9
1.2.1.1	Vztahy SSSR a USA během Carterova prezidentství.....	9
1.2.1.2	Vztahy SSSR a USA během prvního roku Reaganova prezidentství.....	10
1.2.2	<i>Paměti, svědectví</i>	10
1.2.2.1	Vztahy SSSR a USA během Carterova prezidentství.....	10
1.2.2.2	Vztahy SSSR a USA během prvního roku Reaganova prezidentství.....	11
1.2.3	<i>Literatura</i>	12
1.2.3.1	Vztahy SSSR a USA během Carterova prezidentství.....	12
1.2.3.2	Vztahy SSSR a USA během prvního roku Reaganova prezidentství.....	14
1.2.4	<i>Články, studie</i>	14
2	VÝVOJ SOVĚTSKO - AMERICKÝCH VZTAHŮ PŘED NÁSTUPEM JIMMYHO CARTERA.....	16
2.1	SOVĚTSKO - AMERICKÉ VZTAHY BĚHEM NIXONOVA PREZIDENTSTVÍ.....	16
2.2	SOVĚTSKO - AMERICKÉ VZTAHY BĚHEM FORDOVA PREZIDENTSTVÍ.....	20
3	SOVĚTSKO - AMERICKÉ VZTAHY BĚHEM CARTEROVA PREZIDENTSTVÍ.....	24
3.1	OSOBNOST JIMMYHO CARTERA	24
3.2	AMERICKÁ ZAHRANIČNÍ POLITIKA VŮČI SSSR.....	26
3.2.1	<i>Hlavní aktéři zahraniční politiky vůči SSSR</i>	26
3.2.1.1	Zbigniew Brzezinski.....	26
3.2.1.2	Cyrus Vance	27
3.2.1.3	Marshall Shulman.....	27
3.2.1.4	Edmund Muskie.....	28
3.2.2	<i>Charakteristika zahraniční politiky vůči SSSR</i>	28
3.2.3	<i>Faktory ovlivňující zahraniční politiku vůči SSSR; vliv vnitropolitické situace</i>	30
3.3	OSOBNOST L. I. BREŽNĚVA.....	33
3.4	SOVĚTSKÁ ZAHRANIČNÍ POLITIKA VŮČI USA.....	35
3.4.1	<i>Hlavní aktéři zahraniční politiky vůči USA</i>	35
3.4.1.1	Jurij Andropov.....	35
3.4.1.2	Dmitrij Ustinov.....	35
3.4.1.3	Andrej Gromyko.....	36
3.4.1.4	Anatolij Dobrynin.....	36
3.4.2	<i>Charakteristika zahraniční politiky vůči USA</i>	37

3.4.3	<i>Faktory ovlivňující zahraniční politiku vůči USA; vliv vnitropolitické situace</i>	38
4	SOVĚTSKO - AMERICKÉ VZTAHY BĚHEM PRVNÍHO ROKU REAGANOVA PREZIDENTSTVÍ	42
4.1	OSOBNOST RONALDA REAGANA	42
4.2	AMERICKÁ ZAHRANIČNÍ POLITIKA VŮČI SSSR	44
4.2.1	<i>Hlavní aktéři zahraniční politiky vůči SSSR</i>	44
4.2.1.1	Alexandr Haig	44
4.2.1.2	Richard Allen	44
4.2.1.3	Richard Pipes	45
4.2.1.4	Paul Nitze	45
4.2.2	<i>Charakteristika zahraniční politiky vůči SSSR</i>	46
4.2.3	<i>Faktory ovlivňující zahraniční politiku vůči SSSR; vliv vnitropolitické situace</i>	47
4.3	SOVĚTSKÁ ZAHRANIČNÍ POLITIKA VŮČI USA	49
4.3.1	<i>Hlavní aktéři zahraniční politiky vůči USA</i>	49
4.3.2	<i>Charakteristika zahraniční politiky vůči USA</i>	49
4.3.3	<i>Faktory ovlivňující zahraniční politiku vůči USA; vliv vnitropolitické situace</i>	50
5	VÝVOJ SOVĚTSKO - AMERICKÝCH VZTAHŮ BĚHEM CARTEROVA A PRVNÍHO ROKU REAGANOVA PREZIDENTSTVÍ	51
5.1	JEDNÁNÍ O OMEZENÍ STRATEGICKÝCH ÚTOČNÝCH ZBRANÍ - SALT II	51
5.1.1	<i>Carterovo prezidentství</i>	51
5.1.1.1	Počáteční nezdary	51
5.1.1.2	Na cestě k dohodě	56
5.1.1.3	Vídeňský summit	61
5.1.1.4	Neúspěch ratifikace	64
5.1.2	<i>První rok Reaganova prezidentství</i>	66
5.2	POLITIKA LIDSKÝCH PRÁV V ZRCADLE SOVĚTSKO - AMERICKÝCH VZTAHŮ	69
5.2.1	<i>Carterovo prezidentství</i>	69
5.2.1.1	Úvod	69
5.2.1.2	Vývoj Carterovy politiky lidských práv	70
5.2.2	<i>První rok Reaganova prezidentství</i>	78
5.3	NORMALIZACE VZTAHŮ USA S ČÍNOU A JEJÍ DOPAD NA SOVĚTSKO - AMERICKÉ VZTAHY	81
5.3.1	<i>Období před Carterovým nástupem do funkce</i>	81
5.3.2	<i>Carterovo prezidentství</i>	82
5.3.2.1	Problémy s normalizací	82
5.3.2.2	Na cestě k normalizaci	83
5.3.2.3	Posilování vztahů s Čínou	87
5.4	PROBLEMATIKA NUKLEÁRNÍCH ZBRANÍ V EVROPĚ	90

5.4.1.1	Rozmíst'ování sovětských raket SS-20	90
5.4.2	<i>Carterovo prezidentství</i>	92
5.4.2.1	Neutronová bomba	92
5.4.2.2	Dvoukolejné rozhodnutí	95
5.4.3	<i>První rok Reaganova prezidentství</i>	100
5.4.3.1	Nulová varianta	104
5.4.3.2	Ženevské jednání	105
5.5	SOUPEŘENÍ USA A SSSR VE TŘETÍM SVĚTĚ	108
5.5.1	<i>Carterovo prezidentství</i>	108
5.5.1.1	Afrika	108
5.5.1.1.1	Africký roh	108
5.5.1.1.2	Angola	112
5.5.1.2	Asie.....	113
5.5.1.2.1	Arabsko - izraelský konflikt	113
5.5.1.2.2	Útok jižního Jemenu na severní Jemen.....	114
5.5.1.2.3	Pokus o normalizaci vztahů s Vietnamem.....	114
5.5.1.3	Střední Amerika.....	116
5.5.1.3.1	Kubánská minikrize.....	116
5.5.1.3.2	Pokus o normalizaci vztahů s Kubou.....	117
5.5.1.3.3	Nikaragua	118
5.5.2	<i>První rok Reaganova prezidentství</i>	120
5.5.2.1	Střední Amerika.....	120
5.5.2.1.1	Nikaragua	120
5.5.2.1.2	Salvador.....	121
5.6	SOVĚTSKÁ INVAZE DO AFGHÁNISTÁNU.....	124
5.6.1	<i>Carterovo prezidentství</i>	124
5.6.1.1	Události před invazí.....	124
5.6.1.2	Invaze a její důsledky	128
5.6.2	<i>První rok Reaganova prezidentství</i>	140
5.7	POLSKÁ KRIZE V ZRCADLE SOVĚTSKO - AMERICKÝCH VZTAHŮ.....	143
5.7.1	<i>Carterovo prezidentství</i>	143
5.7.2	<i>První rok Reaganova prezidentství</i>	147
6	ZÁVĚR	156
7	SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY	162
8	RESUMÉ	171

1 Úvod

Prezidentské období Jamese Earla Cartera je dle mého názoru mezi historiky i odbornou veřejností poněkud opomíjené a nedocenené. Větší pozornost přitahuje prezidentství Reaganovo nebo z předchozí doby éra Nixonova. I proto jsem se rozhodl věnovat ve své práci především Carterovu funkčnímu období. Toto období je v českém prostředí málo zpracováno, protože předmětem historického zájmu jsou povětšinou události starší, zatímco nedávné dění je spíše doménou politologů. Zvolené téma se samozřejmě snažím zpracovávat z pohledu historika. Právě díky výše uvedeným důvodům jsem si dané téma diplomové práce vybral.

Práci jsem vymezil nástupem Jimmy Cartera do prezidentského úřadu v lednu 1977 a vyvrcholením polské krize v prosinci 1981. Tato krize započala v posledním roce Carterova prezidentství a vzhledem k tomu, že byla významnou událostí, která výrazně zatěžovala sovětsko - americké vztahy, jsem se rozhodl práci zakončit až jejím vyvrcholením na konci prvního roku Reaganova období. Zároveň jsem tím získal příležitost učinit srovnání Carterova a Reaganova přístupu k zahraničněpolitickým otázkám.

Cílem této práce bylo pečlivé zrekonstruování tehdejších událostí, zjištění jejich příčin a jejich vlivu a důsledků na vzájemné vztahy supervelmocí. Snažil jsem se zanalyzovat dopad závěrečné fáze brežněvovské stagnace na sovětsko - americké vztahy. Stejně tak jsem usiloval o rozbor Carterova a Reaganova postoje k SSSR, o postihnutí rozdílů a společných znaků v jejich názorech. Pokusil jsem se, mimo jiné, zodpovědět následující otázky: Zda tzv. druhá studená válka, spojovaná s prezidentstvím Ronalda Reagana, nevypukla již na konci Carterova období, zda se Carter na počátku 80. let vzdal naděje na pokračování v politice uvolnění - détente, dále jakou roli sehrála Brežněvova neschopnost kontrolovat vývoj událostí, jak se ve vztazích supervelmocí projevilo hospodářské oslabení Sovětského svazu a proč Moskva během polské krize zaujala podstatně opatrnější postoj než nedlouho předtím v případě Afghánistánu. Snažil jsem se o pokud možno co nejvíce nestranné zpracování.

Co se týče metodického přístupu, práci jsem se rozhodl rozčlenit na tématicky laděné kapitoly, namísto zpracování všech otázek vzájemných vztahů dohromady čistě na základě chronologické posloupnosti. V každé

kapitole jsem se snažil postupovat chronologicky a propojovat dění daného tématu s klíčovými událostmi témat ostatních. Tento postup jsem zvolil kvůli tomu, aby byly příčiny, vývoj a důsledky dění každého tématu lépe postihnutelné.

1.1 Charakteristika USA, SSSR a jejich vzájemných vztahů v letech 1977 - 1981

V první polovině období let 1977 - 1981 doznívala mezi supervelmocemi politika uvolnění - détente.¹ Spojené státy se potýkaly s důsledky vietnamského fiaska, které negativně poznamenalo jejich sebevědomí, což se navíc Sovětský svaz snažil využívat, a také s následky aféry Watergate, která snížila vážnost prezidentského úřadu a důvěru Američanů v něj a posílila postavení Kongresu. Carterova administrativa zdělila i hospodářské problémy, zastoupené především vysokou inflací a nezaměstnaností.

Na druhé straně železné opony, v Sovětském svazu, se léta držely v popředí téměř stejné osobnosti v čele s Leonidem Brežněvem, které tehdy dosáhly již pokročilého věku, a proto bylo na Západě sovětské vedení nazýváno gerontokracií, vládou starců. Brežněv již nebyl schopen řídit SSSR kvůli své sešlosti a prodělaným mrtvicím, byl jen figurkou v čele státu, zatímco opravdovou moc svíral ve svých rukou triumvirát složený z ministra obrany Dmitrije Ustinova, šéfa KGB Jurije Andropova a ministra zahraničí Andreje Gromyka, doplňovaný vlivným hlavním ideologem Michaiilem Suslovem. Sovětský svaz stále více pociťoval na své ekonomice důsledky

¹ Impulsem politiky uvolnění - détente se stala Berlínská (1958-1961) a hlavně Karibská krize (1962), během níž scházela k vypuknutí jaderné války již jen malý krůček. Počátky détente spadají zhruba do druhé poloviny 60. let; Nixonova nástupnická řeč, v níž prohlásil, že po éře konfrontace nastal čas pro éru jednání, naznačovala, jakým směrem by se měl vzájemný vztah supervelmocí vyvíjet. Předním evropským průkopníkem politiky uvolnění se stal západoněmecký ministr zahraničí a později kancléř Willy Brandt v rámci své Ostpolitik. Hlavní zásadou politiky détente se stalo respektování sfér vlivu obou supervelmocí, díky čemuž byly minimalizovány dopady krizí typu okupace Československa 1968 či Pinochetova převratu v Chile 1973 na globální politiku. USA tímto přístupem rezignovaly na zásady boje proti komunismu ze 40. a 50. let. Nejdůležitějšími výsledky politiky uvolnění se staly dohody ohledně kontroly zbrojení. V rámci evropské détente došlo k normalizaci vztahů SRN a Polska (1970), SRN a ČSSR (1972) a k faktickému uznání NDR ze strany západního Německa (1972). Vrcholem evropské politiky uvolnění byl podpis helsinského Závěrečného paktu roku 1975. Vlivem détente došlo k rozvoji obchodu mezi Západem a východním blokem - viz Pečenka, M. - Luňák, P. a kol. Encyklopedie moderní historie. Praha 1995, s. 106-107.

neefektivního centrálního hospodářství, které začaly v této době dosahovat nebezpečných rozměrů.

Sovětsko - americké vztahy let 1977 - 1981 byly bohaté na zlomové okamžiky. Carterova administrativa dokončila normalizaci vztahů s Čínou, s níž měli Sověti napjaté vztahy. Dále měla administrativa hlavní podíl na uzavření mírové dohody mezi Egyptem a Izraelem, zatímco Sovětský svaz k nelibosti Američanů rozšiřoval podporu dobrodružným akcím kubánských vojsk na africkém kontinentu. Tyto akce Sověti podporovali proto, aby si šířením marxismu zachovali pozici ideologického vůdce socialistického světa. Na konci roku 1979 podnikl Sovětský svaz vojenskou invazi do Afghánistánu, ještě před ní obě supervelmoci podepsaly dohodu o omezení strategických útočných zbraní SALT II, která měla zachránit nezvratně ustupující politiku uvolnění - détente, nicméně sovětskou invazí byl její osud definitivně zpečetěn.

Během prvního roku Reaganova prezidentství se SSSR i Spojené státy nadále potýkaly s hospodářskými problémy, na mezinárodním poli přitahovala jejich pozornost především problematika zbraní středního doletu v evropském prostoru, a také polská krize, u níž hrozilo, že bude řešena, stejně jako v případě Afghánistánu, invazí Rudé armády.

1.2 Zhodnocení pramenů a literatury

Pramenů a literatury ke sledovanému tématu je nemalé množství, slabinou je počet prací ruských historiků, kterých je, oproti dílům jejich kolegů ze Západu, méně. Slabším místem jsou i paměti tehdejších sovětských aktérů, jejichž výpovědní hodnota je většinou nižší než u americké protistrany.

1.2.1 Dokumenty

1.2.1.1 VZTAHY SSSR A USA BĚHEM CARTEROVA PREZIDENTSTVÍ

V oblasti dokumentů amerického původu je pro toto téma klíčová, vzhledem k tomu, že dosud nebyly zveřejněny dokumenty Carterovy administrativy v rámci edice Foreign Relations of the United States (FRUS), kniha dokumentů Americká zahraniční politika 1977-1980, vydaná ministerstvem zahraničí USA, která obsahuje i Carterovy projevy a prohlášení

z edice Public Papers of the Presidents of the United States. Pro zpracování sovětské invaze do Afghánistánu, polské krize a jednání SALT II je nepostradatelný Cold War International History Project (CWIHP) Mezinárodního vědeckého centra Woodrowa Wilsona, jenž poskytuje k těmto událostem z drtivé většiny dokumenty sovětské provenience. Cenná je i Carterova prezidentská knihovna (WWW.jimmycarterlibrary.org) v níž jsou, mimo jiné, dostupná jeho prezidentská memoranda a direktivy. Pro problematiku invaze do Afghánistánu je vhodné využít též dokumenty zveřejněné v článku Pozicija rukovodstva SŠA v svjazi s vvodom sovětskich vojsk v Afganistan v 1979 goda² a Grossmanovy Sekretnyje dokumenty iz osobyh papok: Afganistan.³ Jako doplňkové k tématu práce lze označit Brežněvovy projevy a stati z let 1977 - 1981.

1.2.1.2 VZTAHY SSSR A USA BĚHEM PRVNÍHO ROKU REAGANOVA PREZIDENTSTVÍ

Pro zpracování této problematiky jsou důležité Reaganovy projevy uveřejněné v edici Public Papers of the Presidents of the United States, jež je dostupná v Reaganově prezidentské knihovně (WWW.reagan.utexas.edu), a také Reaganovy národní bezpečnostní direktivy, zveřejněné na webových stránkách Federace amerických vědců (WWW.fas.org). Pro poznání sovětského náhledu na události v Polsku jsou přínosné Dokumenty komissii Suslova - sobytija v Pol'she v 1981 goda, vydané časopisem Novaja i novjšaja istorija roku 1994.

1.2.2 Paměti, svědectví

1.2.2.1 VZTAHY SSSR A USA BĚHEM CARTEROVA PREZIDENTSTVÍ

Pamětí aktérů sovětsko - amerických vztahů Carterova období je řada, avšak jejich kvalita se liší. Nepostradatelné pro náhled do zákulisí všech

² Pozicija rukovodstva SŠA v svjazi s vvodom sovětskich vojsk v Afganistan v 1979 g. Novaja i novjšaja istorija, 1997, č. 3, s. 107 – 139.

³ Grossman, A. S. (ed.). „Sekretnyje dokumenty iz osobyh papok: Afganistan“. Voprosy istorii, 1993, č. 3, s. 3 – 33.

podstatných otázek vzájemných vztahů jsou memoáry Jimmyho Cartera,⁴ jeho poradce pro národní bezpečnost Zbigniewa Brzezinského,⁵ ministra zahraničí Cyruse Vance⁶ a sovětského velvyslance v USA Anatolije Dobrynina.⁷ Jak již bylo zmíněno, paměti sovětských aktérů mají nižší výpovědní hodnotu, což je dáno především nedostatečným vzděláním jejich autorů. Výjimkou jsou podrobné a chronologicky velmi přehledné Dobryninovy paměti, kvalitu nelze upřít ani memoárům ředitele Institutu USA a Kanady Ruské akademie věd, profesora Georgije Arbatova.⁸ Jako doplňující můžeme hodnotit vzpomínky tajemníka moskevské stranické organizace Grišina⁹ a Brežněvova předního poradce pro zahraniční politiku Alexandrova-Agentova.¹⁰ Nejnižší hodnotu mají paměti Gromykovy,¹¹ což je způsobeno i tím, že byly vydány ještě před rozpadem sovětského bloku, protože memoáry autorů, kteří je vydali až poté, nejsou zdaleka tolik propagandisticky laděny. Brežněvovy vzpomínky pro sledované období neexistují. Cenné informace o tom, jak sovětští předáci a generalita nahlíželi na afgánskou situaci před invazí, přinášejí vzpomínky Gromykova náměstka Kornijenka.¹²

1.2.2.2 VZTAHY SSSR A USA BĚHEM PRVNÍHO ROKU REAGANOVA PREZIDENTSTVÍ

Pro první rok vzájemných vztahů Reaganova období jsou klíčové paměti jeho ministra zahraničí Alexandra Haiga,¹³ a také samotné Reaganovy vzpomínky,¹⁴ které se ale nedají úplně vždy využít kvůli své občasné přílišné jednoduchosti. Otázkám kontroly zbrojení a jaderných zbraní středního doletu se poměrně podrobně věnují memoáry hlavního Reaganova vyjednavče v

⁴ Carter, J. Keeping Faith: Memoirs of a President. London 1982.

⁵ Brzezinski, Z. Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser, 1977 - 1981. London 1983.

⁶ Vance, C. Hard Choices: Critical Years in America's Foreign Policy. New York 1983.

⁷ Dobrynin, A. In Confidence: Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents. New York 1995.

⁸ Arbatov, G. Zaťjanuvšejesja vyzdorovlenije. Moskva 1991; Arbatov, G. Das System. Ein Leben im Zentrum der Sowjetpolitik. Frankfurt a. M. 1993.

⁹ Grišin, V. V. Ot Chruščova do Gorbačova: Poliitičeskije portrety pjati gensekov i A. N. Kosygina - mumuary. Moskva 1996.

¹⁰ Alexandrov - Agentov, A. M. Ot Kollontaj do Gorbačeva. Moskva 1994

¹¹ Gromyko, A. Pamjatnoje, sv. 1 - 2. Moskva 1988.

¹² Kornijenko, G. M. „Kak prinimalis' rešenija o vvode sovětskich vojsk v Afghanistan i ich vyvode“. Novaja i novjšaja istorija, 1993, č. 3, s. 107 – 118.

¹³ Haig, A. M., jr. Caveat, Realism, Reagan and Foreign Policy. London 1984.

¹⁴ Reagan, R. Život jednoho Američana: paměti prezidenta. Praha 1998.

otázce těchto zbraní, Paula Nitze.¹⁵ Vzpomínky harvardského profesora a prezidentova poradce pro SSSR, Richarda Pipesa,¹⁶ jsou velmi cenné pro náhled do zákulisí činnosti americké vlády během polské krize, a též kvůli hodnocení ministra zahraničí Haiga a Reaganova poradce pro národní bezpečnost Richarda Allena. Polské krize se týkají i jen několikastránkové vzpomínky tehdejšího amerického velvyslance v Polsku, F. J. Meehana,¹⁷ vydané v rámci výše uvedeného Cold War projektu. Pro doplnění lze použít paměti prezidentova vnitropolitického poradce Martina Andersona.¹⁸ Memoáry sovětské provenience jsou totožné s Carterovým obdobím, sluší se připomenout obsáhlé Dobryninovo dílo.

Závěrem je ještě třeba uvést kvalitní a přehledné paměti kancléře SRN Helmuta Schmidta,¹⁹ jež poskytují západoněmecký pohled na sovětsko - americké vztahy; pro období předcházející Carterovu nelze opomenout monumentální paměti Henryho Kissingera,²⁰ který byl poradcem pro národní bezpečnost a ministrem zahraničí prezidentů Richarda Nixona a Geralda Forda.

1.2.3 Literatura

1.2.3.1 VZTAHY SSSR A USA BĚHEM CARTEROVA PREZIDENTSTVÍ

Mezi velmi důležité práce, přehledně a podrobně se věnující veškerým otázkám tehdejších sovětsko - amerických vztahů, můžeme zařadit Kaufmanovo dílo *The Presidency of James Earl Carter*, a také Schweiglerovu práci *Von Kissinger zu Carter: Entspannung im Widerstreit von Innen- und Aussenpolitik 1969-1981*.

Klíčovými díly, vzhledem k jejich velmi podrobnému zpracování, jsou pro zhodnocení Carterovy politiky lidských práv Pflügerova *Die Menschenrechtspolitik der USA: Amerikanische Aussenpolitik zwischen Idealismus und Realismus 1972 – 1982*, pro invazi do Afghánistánu

¹⁵ Nitze, P. H. *From Hiroshima to Glasnost: a memoir of five perilous decades*. London 1989.

¹⁶ Pipes, R. *VIXI. Paměti nezařaditelného*. Praha 1995.

¹⁷ Meehan, F. J. *Reflections on the Polish Crisis*. CWIHP Bulletin 11, Winter 1998, s. 43 – 47.

¹⁸ Anderson, M. *Revolution*. New York 1988.

¹⁹ Schmidt, H. *Menschen und Mächte*. Berlin 1988.

²⁰ Kissinger, H. *Roky v Bílém domě*. Praha 2006; Kissinger, H. *Roky obnovy*. Praha 2002.

Bradsherův *Afghan Communism and Soviet Intervention* a v neposlední řadě pro otázky zbraní středního doletu dílo *Deadly Gambits*, jehož autorem je novinář periodika *Time* a náměstek Clintonovy ministryně zahraničí Madeleine Albrightové, Strobe Talbott.

Velmi cenná je Něžinského (ed.) práce *Sovětskaja vněšnja politika v gody „Cholodnoj vojny,“* přinášející pohled ruských historiků na sledované téma a zabývající se v daném období sovětskou politikou ve třetím světě, problematikou lidských práv a raket středního doletu. Cenné jsou i Crozierův *Vzestup a pád Sovětské říše*, který se podrobně věnuje sovětské politice ve třetím světě, dále invazi do Afghánistánu a polské krizi a Edmondsova *Soviet Foreign Policy: The Brezhnev Years*, a to především kvůli svému zpracování politiky SSSR v africkém rohu.

Jako doplňující můžeme zhodnotit Vanden Bergheovu práci *Velké nedorozumění? Dějiny studené války 1917 – 1990*, Robertsovo dílo *The Soviet Union in the World Politics: Coexistence, Revolution and Cold War 1945-1991*, Bradleyho *Válku a mír po roce 1945 - dějiny vztahů mezi Sovětským svazem a Západem*, dílo Martina Malii *Sovětská tragédie - historie socialismu v Rusku 1917 - 1991*, které se, bohužel, zahraniční politikou sledovaného období příliš nezabývá, a také práci Cohena,²¹ Volkogonova²² a Kissingerovo *Umění diplomacie*. Pro invazi do Afghánistánu je doplňující poněkud nesystematická práce autorů Sarina a Dvoreckého.²³

Velmi dobrou orientaci v politických krocích amerických prezidentů poskytují Schäferovy *Prezidenti USA - od George Washingtona po Billa Clintona*, naopak nepříliš přehledným se ukázalo Gelmanovo dílo *The Brezhnev Politburo and the Decline of Détente*.

Z prací českých historiků je pro otázky sledovaného období cenný pečlivě zpracovaný *Útěk od praporů Karla Durmana*, dále stručná, avšak kvalitní *Studená válka Vladimíra Nálevky* a pro poznání evropského dění v rámci sovětsko - amerických vztahů *Západ Pavla Luňáka* a *Východ autorů Vykoukala, Litery a Tejchmana*. Zajímavý náhled do Sovětského svazu

²¹ Cohen, W. I. (ed.). *The Cambridge History of American Foreign Relations. Volume 4: America in the Age of Soviet Power, 1945 – 1991*. Cambridge 1993.

²² Volkogonov, D. *Sěm' vožděj. Galereja liděrov SSSR*, sv. 2. Moskva 1995.

²³ Sarin, O - Dvoreckij, L. *Afghánský syndrom. Sovětský Vietnam*. Brno 2001.

Brežněvovy éry přináší Komunistický experiment v Rusku 1917-1991 Václava Vebera.

Vzhledem k velkému množství relevantní literatury jsem byl nucen čerpat jen z její určité části. Díky tomu jsem kupříkladu vynechal poměrně často citovanou knihu amerického velvyslance v Bulharsku Raymonda Garthoffa, nazvanou *Détente and Confrontation: American - Soviet Relations from Nixon to Reagan*, vydanou roku 1985, která je podle některých autorů sice faktograficky cenná, avšak k sovětské imperiální politice shovívavější než Dobryninovy či Arbatovovy paměti.²⁴

1.2.3.2 VZTAHY SSSR A USA BĚHEM PRVNÍHO ROKU REAGANOVA PREZIDENTSTVÍ

Z českých autorů lze pro seznámení se sovětsko - americkými vztahy prvního roku Reaganova období využít výše uvedenou literaturu. Důležitá pro zpracování tohoto období je nedávno vydaná práce Reagan a říše zla Petra Suchého, ze zahraničních autorů pak D'Souzova monografie Ronalda Reagana a Greensteinovo (ed.) *The Reagan Presidency*, zabývající se, mimo jiné, bezpečnostní a zahraniční politikou USA. Kriticky se k Reaganově prezidentství vyjadřuje Strobe Talbottův *Deadly Gambits*, pro doplnění lze využít syntézu amerických dějin taktéž od Reaganových kritiků, Tindalla a Shiho, nazvanou *USA*. Pro otázku polské krize v rámci sovětsko - amerických vztahů je doplňující Daviesova,²⁵ Garton Ashova²⁶ a Paczkowského práce.²⁷

1.2.4 Články, studie

Článků a studií k tématu této práce existuje nemalé množství, avšak velmi slabým místem je počet článků ruských historiků. Důležité práce se nacházejí v Cold War projektu - počáteční výměnou názorů mezi Carterem a Brežněvem ohledně SALT II se zabývá Kornijenkova „A Missed Opportunity“- Carter, Brezhnev, SALT II and the Vance Mission to Moscow, November 1976 – March 1977, polské krizi se pečlivě věnuje The Soviet Non-Invasion of Poland in 1980/81 and the End of Cold War českého historika

²⁴ viz Durman, K. Útěk od praporů. Praha 1998, s. 11.

²⁵ Davies, N. Polsko. Dějiny národa ve středu Evropy. Praha 2003.

²⁶ Garton Ash, T. The Polish Revolution. London 1991.

²⁷ Paczkowski, A. Půlstoletí dějin Polska 1939 – 1989. Praha 2000.

Vojtěcha Mastného. V Cold War projektu nalezneme i kvalitní díla Marka Kramera, která se též zabývají polskou krizí; jako příklad uvádím jeho práci Colonel Kuklinski and the Polish Crisis, jež zpracovává zprávy polského plukovníka Kuklinského, které tajně zasílal CIA.

Podíváme - li se na práce mimo Cold War projekt, pro normalizaci americko - čínských vztahů je klíčovým poměrně nedávno vydaný článek J. A. Garrisona Explaining Change in the Carter Administration's China Policy: Foreign Policy Adviser Manipulation of the Policy Agenda, zveřejněný v periodiku Asian Affairs roku 2002. Americkému obilnímu embargu vůči SSSR, vyhlášenému po invazi do Afghánistánu, se podrobně věnují Paarlbergovy Lessons of the Grain Embargo, vydané roku 1980 v časopise Foreign Affairs. Tento věhlasný americký časopis poskytuje k sovětsko - americkým vztahům Carterova a Reaganova období velké množství kvalitních článků aktuálně reagujících na tehdejší dění - jako příklad ještě uveďme článek autorů Bundyho, Kennana, McNamary a Smithe Nuclear Weapons and the Atlantic Alliance, zabývající se jadernými zbraněmi v evropském prostoru a Hylandovu práci U. S. - Soviet Relations: The Long Road Back, věnující se vzájemným vztahům během prvního roku Reaganova prezidentství.

Relevantní k tématu této práce jsou též články z časopisu Diplomatic History, mezi něž patří dílo autorů Schmitze a Walkera Jimmy Carter and the Foreign Policy of the Human Rights: The Development of a Post-Cold War Foreign Policy, a také Brinkleyho článek The Rising Stock of Jimmy Carter: The „Hands on“ Legacy of Our Thirty-ninth President.

2 Vývoj sovětsko - amerických vztahů před nástupem Jimmyho Cartera

2.1 Sovětsko - americké vztahy během Nixonova prezidentství

Republikánský prezident Richard Nixon, jenž do úřadu nastoupil roku 1969, si zvolil za architekta zahraniční politiky Henryho Kissingera, který se stal jeho poradcem pro otázky národní bezpečnosti a od roku 1973 i ministrem zahraničí. Kissinger už v nedávné minulosti jako poradce amerických prezidentů působil, a to v případě Dwighta Eisenhowera a Johna Fitzgeralda Kennedyho. Kissinger proslul svým pragmatickým přístupem k politickým otázkám. Ten se projevil i na jeho nezájmu o osud zemí v područí Sovětského svazu.

Příznačný pro Kissingerovu taktiku je termín „linkage“ (spojení, vazba, návaznost). Kissinger byl ochoten za ústupky v jedné oblasti nabídnout Sovětům ústupky v oblasti jiné. Návaznost by se projevila i v případě ohrožení rovnováhy v jedné oblasti amerických zájmů, kdy byl Kissinger odhodlán reagovat protiakcí v oblasti jiné.¹ Návazností se administrativa řídila i v otázce rozvoje obchodních vztahů se Sovětským svazem, která byla závislá na umírněném chování Sovětů na mezinárodní scéně.²

V době Nixonova nástupu stál již pět let v čele SSSR Leonid Brežněv, jenž byl v tomto období ještě při duševní síle. Počátkem 70. let Sovětský svaz dospěl pod jeho vedením k mocenskému vrcholu, když dosáhl parity vůči strategickým jaderným zbraním USA (v určitých druzích těchto zbraní měl dokonce převahu). Osmý pětiletý plán z let 1966 - 1970 byl hodnocen jako nejúspěšnější poválečná pětiletka a sovětská ekonomika se ještě nepotýkala s tak dalekosáhlými problémy jako koncem 70. let. Na 24. sjezdu KSSS v březnu 1971 upevnil Brežněv svou pozici, od této doby většina členů ÚV KSSS patřila mezi jeho stoupence. Brežněv také převzal od předsedy vlády Alexeje Kosygina řízení zahraniční politiky.³ Díky větší hospodářské

¹ Durman, K. Útěk od praporů. Praha 1998, s. 125.

² Kissinger, H. Roky v Bílém domě. Praha 2006, s. 150.

³ Vykoukal, J. – Litera, B. – Tejchman, M. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989. Praha 2000, s. 477-478.

spolupráci se Západem v rámci nastoupivší politiky uvolnění - détente, získal SSSR lepší přístup k moderním technologiím, avšak nebylo mu umožněno získat klíčové vědecké - technické poznatky.⁴

Zajímavý postřeh přináší sovětský velvyslanec v USA Anatolij Dobrynin ve svých pamětech. Podle něj byl totiž Nixon ve svém rozhodování de facto nezávislejší než Brežněv, totéž se dalo říci i o Kissingerovi ve vztahu k sovětskému ministru zahraničí Gromykovovi. Ti museli všechny důležité otázky předkládat politbyru,⁵ kdežto na americké straně byly rozhodující zahraničněpolitické kroky vůči SSSR pouze doménou Kissingera a Nixona. S Moskvou byl navázán důvěrný kanál Kissinger - Dobrynin, přes nějž se projednávaly důležité otázky vzájemných vztahů.⁶

Nixonova administrativa se rozhodla ukončit vleklý vietnamský konflikt a docílit změny vztahů s Moskvou a Pekingem. Ve svém inauguračním projevu Nixon prohlásil o vztahu k Sovětskému svazu, že po éře konfrontace přišel čas pro éru jednání, což se již brzy odrazilo v nástupu politiky uvolnění - détente mezi supervelmocemi.⁷ Na druhou stranu to byl Sovětský svaz, kdo jako první dal najevo svůj zájem, aby byly zahájeny rozhovory o omezení strategických jaderných zbraní (Strategic Arms Limitation Talks - SALT), které byly spuštěny již v listopadu 1969.

Během svého jednání v Budapešti v březnu 1969 státy Varšavského paktu oficiálně navrhly, aby se v blízké době uskutečnila konference o bezpečnosti V Evropě. Tento návrh nebyl ničím novým, v 50. letech ho Sovětský svaz opakovaně předkládal a Západ ho neustále odmítal, protože Sověti takto chtěli zabránit znovuvyzbrojení Německa, zastavit budování NATO a vyšachovat Spojené státy z Evropy, které se jako neevropská země neměly konference účastnit. SSSR opakoval návrhy na uspořádání konference i v 60. letech a tato vytrvalost se mu vyplatila, protože Západ, jehož přáním bylo studenou válku ukončit, jim naslouchal stále více.⁸

⁴ Wanner, J. Brežněv a východní Evropa 1968 - 1982. Praha 1995, s. 11.

⁵ Dobrynin, A. In *Confidence: Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents*. New York 1995, s. 228-230.

⁶ Durman, cit. dílo, s. 123.

⁷ Schäfer, P. *Prezidenti USA. Od George Washingtona po Billa Clintona*. Praha 1995, s. 412.

⁸ Kissinger, H. *Roky v Bílém domě*. Praha 2006, s. 384-385.

Budapešťská deklarace z března 1969 vyzývala, aby na konferenci o bezpečnosti v Evropě došlo k posílení politických, hospodářských a kulturních kontaktů mezi jejími účastníky, k uznání neporušitelnosti hranic mezi NDR a SRN a NDR a Polskem, dále aby se NDR a SRN navzájem uznaly a v neposlední řadě aby si SRN přestala nárokovat, že zastupuje celý německý národ, a aby bylo uznáno, že Západní Berlín není její součástí (což ovšem byly ze strany Kremlu značné požadavky). Jako ústupek Moskva nabídla Spojeným státům účast na této konferenci, a také že již neusiluje, aby byly v Evropě rozpuštěny vojenské aliance. Smířlivý tón Sovětů vyvolal v NATO obrovský zájem. Kissinger radil Nixonovi, že odmítnutí sovětské nabídky by znamenalo izolaci USA v Severoatlantické alianci. Dodal ale, že je nutné podmínit souhlas s konáním konference pokrokem v konkrétních evropských otázkách, především v berlínské.⁹ V dubnu 1969 toto stanovisko v zásadě přijali ministři zahraničí členských zemí NATO.¹⁰ Cesta k uspořádání helsinské konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě se tak postupně začala otevírat.

V červenci 1971 Kissinger poprvé navštívil Peking, což urychlilo domluvu se Sověty ohledně sovětsko - amerického summitu na nejvyšší úrovni. Ten se uskutečnil v květnu 1972 v Moskvě a během jeho konání bylo podepsáno deset smluv, z nichž nejdůležitější byl pro Sověty dokument Základní principy vzájemných vztahů, kdežto Američané si nejvíc cenili podpisů pod dohodou SALT I a pod smlouvou o protiraketových systémech (Anti-Ballistic Missile Systems - ABM). V Základních principech vzájemných vztahů byla nastíněna důležitost vyhýbání se konfrontaci, potřeba oboustranné umírněnosti, a také odmítnutí nároků na zvláštní privilegia v jakémkoli regionu, což si Američané podle Kissingera vyložili jako popření Brežněvovy doktríny.¹¹ Tyto principy nebyly právní dohodou, měly však zavést určitý standard chování.¹²

⁹ Čtyřstranná dohoda o Berlíně potvrzující jeho čtyřmocenský statut byla podepsána 3. 9. 1971 Spojenými státy, Sovětským svazem, Velkou Británií a Francií. Potvrzovala dosavadní modus vivendi v obou částech rozděleného města, přímou vazbu mezi západním Berlínem a SRN a Sovětský svaz se zavázal nenarušovat dopravu do západního Berlína - viz Nálevka, V. Studená válka. Praha 2003, s. 184.

¹⁰ Kissinger, H. Roky v Bílém domě. Praha 2006, s. 385-386.

¹¹ Brežněvova doktrína omezené suverenity socialistických zemí nebyla generálním tajemníkem nikdy oficiálně vyhlášena a Brežněv její existenci popíral. Údajně byla zformulována nedlouho po sovětské invazi do Československa. Podle ní měl SSSR právo intervenovat v jakékoli zemi svého bloku, ve které by byl ohrožen socialismus. Názory na existenci této doktríny jsou rozporuplné, protože vlastně nikdy nebyla uplatněna - ani vůči

Dohoda o protiraketových systémech (ABM), mající neomezenou platnost, určila každé straně, že může mít maximálně dva protiraketové komplexy, každý o poloměru 150 km - jeden pro zabezpečení hlavního města, druhý pro ochranu podzemních odpalovacích sil mezikontinentálních balistických raket (ICBM).¹³ V červenci 1974 podepsaly obě strany dodatečný protokol, jímž byl počet komplexů snížen ze dvou na jeden. Dočasná dohoda o omezení strategických útočných zbraní (SALT I), která měla platnost pět let,¹⁴ stanovila, že ani jedna ze supervelmocí nebude budovat nepohyblivá odpalovací zařízení pro mezikontinentální balistické rakety. Tato dohoda též zmrazila počet mezikontinentálních balistických raket na pozemních polygonech a určila početní limity pro rakety odpalované z ponorek. Strategických bombardérů a raket středního doletu se SALT I netýkala.¹⁵

Ostatní dohody, které byly podepsány, se týkaly vědecké a technologické spolupráce, dále spolupráce ve zdravotnictví, při výzkumu vesmíru a ochraně životního prostředí. Smlouvy, podepsané během Nixonovy návštěvy Moskvy, ukotvily politiku uvolnění - détente mezi SSSR a USA.

Ještě před podpisem SALT I navštívil Nixon v únoru 1972 Čínu, čímž byl spuštěn proces normalizace vzájemných vztahů (viz kap. 5. 3. 1).

Během moskevského summitu podepsaly Spojené státy se SSSR také dohodu, která výměnou za vyrovnání dluhu z druhé světové války Sovětům udělovala v obchodních vztazích doložku nejvyšších výhod. V prosinci 1973 byl však přijat tzv. Jackson - Vanikův dodatek, jenž odpíral tuto doložku každé zemi, která omezovala emigraci, v sovětském případě se jednalo především o emigraci židovského obyvatelstva. Dodatek tak učinil problém emigrace ze Sovětského svazu záležitostí sovětsko - amerických vztahů.¹⁶

V červnu 1973 se konal druhý summit Nixon - Brežněv, tentokrát ve Washingtonu a v kalifornském San Clemente. Toto setkání již nebylo tak přínosné jako moskevské, ale došlo k podepsání dohody o zamezení nukleární

Rumunsku, ani během polské krize 1980-1981 a vzhledem k tomu dost možná nikdy neexistovala, k čemuž se osobně přikláním.

¹² Suchý, P. Reagan a říše zla. Vývoj americké zahraniční politiky a vztahů mezi supervelmocemi v letech 1981 – 1989. Brno 2004, s. 17-19.

¹³ ICBM - Intercontinental Ballistic Missile, mezikontinentální balistická raketa odpalovaná ze země.

¹⁴ Platnost měla vypršet v říjnu 1977.

¹⁵ Nálevka, V. Studená válka. Praha 2003, s. 191-192.

¹⁶ Kissinger, H. Umění diplomacie. Praha 1997, s. 788-789.

válce, v níž se supervelmoci zavázaly, že budou usilovat o odvrácení nebezpečí jaderného konfliktu a o nepoužití jaderných zbraní. Dohoda byla výsledkem snah SSSR získat příslib Spojených států, že jako první nepoužijí jaderné zbraně. To však Američané vždy odmítali, mimo jiné i proto, aby mohli odstrašovat Sověty od útoku konvenčními silami na západní Evropu, v nichž měl Varšavský pakt na evropské půdě značnou převahu.¹⁷ Nixon s Kissingerem sice na tuto dohodu přistoupili, ale snažili se přesunout důraz z nepoužití jaderných zbraní na nepoužití síly vůbec.¹⁸

Na přelomu června a července 1974 se opět v Moskvě uskutečnil další summit na nejvyšší úrovni. Obě strany zde prohlásily, že chtějí učinit proces zlepšování vzájemných vztahů nezvratným. Závěrem je nutné zmínit, že všechny vzájemné dohody z 1. poloviny 70. let sice přispěly k politice détente, ale kupříkladu SALT I tuto politiku podkopávala problematickou ověřitelností toho, zda je dodržována. Navíc od poloviny 70. let se Sověti začali vojensky angažovat v Angole a později i v Africkém rohu, což přirozeně též vedlo k zániku politiky uvolnění.¹⁹

2.2 Sovětsko - americké vztahy během Fordova prezidentství

V srpnu 1974 nastoupil do prezidentského úřadu Gerald Ford, protože Nixon byl nucen abdikovat kvůli aféře Watergate. Stal se prvním americkým prezidentem, který nebyl zvolen. Administrativa, jejíž složení se zpočátku téměř nezměnilo, pokračovala vůči Sovětskému svazu v politice détente; mužem číslo jedna v zahraniční politice zůstal i nadále Henry Kissinger, na němž byl nový prezident vzhledem ke své nezkušenosti v této oblasti hodně závislý.

V listopadu 1974 se opět uskutečnila sovětsko - americká schůzka na nejvyšší úrovni, když se setkal Ford s Brežněvem ve Vladivostoku. Výsledkem této schůzky byl podpis dohody doplňující smlouvu SALT I. Vladivostocká dohoda stanovila limit, který každé straně povoloval nejvýše

¹⁷ Obvykle je udávána převaha v poměru 3:1.

¹⁸ Suchý, cit. dílo, s. 23-24.

¹⁹ Schäfer, cit. dílo, s. 415-416.

2400 strategických nosičů jaderných zbraní,²⁰ z nichž maximálně 1320 mohlo být vybaveno několika samostatně naváděnými hlavicemi - MIRVs.²¹ Brežněv a Gromyko opět, jako už v minulosti, požadovali, aby limit zahrnoval i britské a francouzské jaderné síly, což se znovu nestalo. Generální tajemník také oprávněně uváděl, že USA budou mít početní převahu v raketách s MIRVs až do 80. let, protože v jejich vývoji a produkci SSSR zaostával.²² Sověti však tuto nevýhodu kompenzovali svými oproti americkým většími a ničivějšími raketami. I když tato dohoda ustanovila nukleární paritu, ve Spojených státech posílila hlasy kritiků, kteří neoprávněně poukazovali, že dosavadní dohody jsou výhodné pro SSSR, a že Moskva porušuje smlouvu SALT I.²³

Kvůli limitu byl Sovětský svaz nucen své přebytečné strategické nosiče zlikvidovat, jednalo se ale jen o zhruba 10 procent jejich dosavadního počtu, což bylo převážně pokryto stažením zastaralých zbraní. Ve Vladivostoku se obě strany též dohodly, že v lednu následujícího roku budou v Ženevě zahájena další jednání, která by měla vést k vypracování nové smlouvy - SALT II. Ženevská jednání však nejprve probíhala neúspěšně, což se spolu s nedořešením otázky obchodu se SSSR projevilo na ochlazení vzájemných vztahů.²⁴

Pozitivní vliv na sovětsko - americké vztahy měla Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE), která se konala 30. července - 1. srpna 1975. Zúčastnilo se jí 33 evropských států (tj. všechny kromě Albánie), USA a Kanada. Účastníci se shodli jen v otázkách obchodní, technologické a průmyslové spolupráce, které patřily do tzv. druhého koše. První koš obsahoval principy mezinárodní spolupráce, ke kterým měli Sověti nemalé výhrady, ale nejvíce nesouhlasili s formulacemi z třetího koše o zásadách humanitární spolupráce a dodržování lidských práv včetně svobody smýšlení a náboženství.²⁵

²⁰ Mezi strategické nosiče jaderných zbraní patřily mezikontinentální balistické rakety (ICBMs), balistické rakety odpalované z ponorek (SLBMs - Submarine-Launched Ballistic Missiles) a „těžké“ bombardéry dlouhého doletu.

²¹ MIRV - Multiple Independently Targetable Reentry (Retargetable) Vehicles - zařízení s několikánásobně nezávisle zaměřitelnými hlavicemi.

²² Kissinger, H. Roky Obnovy. Praha 2002, s. 238.

²³ Vykoukal, J. – Lítora, B. – Tejchman, M. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989. Praha 2000, s. 509.

²⁴ Suchý, cit. dílo, s. 28-29.

²⁵ Nálevka, cit. dílo, s. 187-188.

Leonid Brežněv přesto podepsal helsinský Závěrečný akt v původní podobě, protože i tak získal SSSR mnoho - Západ svými podpisy oficiálně uznal poválečné rozdělení Evropy a akceptoval i Brežněvovu doktrínu (pokud existovala). Na druhou stranu pro Sověty nejméně přijatelný třetí koš o lidských právech sehrál významnou roli v rozkladu sovětského bloku. Mezi hlavní myšlenky Závěrečného aktu patřilo zdržení se hrozby silou nebo použití síly, neporušitelnost hranic, nevměšování do vnitřních záležitostí a respektování lidských práv a základních svobod.²⁶

Sověti podepsali Závěrečný akt, jenž byl tedy pro ně obrovským úspěchem, s tím, že ho nebudou plně dodržovat, neboť by tím přispěli k podkopání svého systému. Gromyko totiž Brežněva uklidnil, že sovětská vláda si sama určí, co mezi lidská práva a základní svobody patří.²⁷ Západ ale podpisem získal legitimní právo sledovat, zda jsou přijaté závazky dodržovány a kritizovat Moskvu a její satelity za jejich porušování. Helsinský Závěrečný akt byl též nemalou podporou disidentským hnutím v sovětském bloku.²⁸

Kissingerův poradce pro záležitosti komunistického světa, Helmut Sonnenfeldt, vyjádřil v prosinci 1975 na poradě s americkými velvyslanci svůj náhled na východní Evropu, který vešel do dějin jako Sonnenfeldtova doktrína a stal se postojem Spojených států k této části evropského kontinentu. Touto doktrínou Spojené státy de facto uznaly sovětské panství ve východní Evropě. Sonnenfeldtova doktrína sdělovala, že východní Evropa spadá do „*rámce a oblasti sovětských státních zájmů*“, a že dosavadní nepřírozený vztah mezi SSSR a jeho satelity je „*větší hrozbou pro mír, než konflikt mezi Východem a Západem*“, a proto je v americkém zájmu, aby se stal vztahem přirozeným a „*nevedl k explozi, nezpůsobil třetí světovou válku*.“ Sonnenfeldtovy výroky byly prozrazeny novinářům a způsobily protesty tisku. Moskva ale získala z Washingtonu dostatek ujištění, že v jeho výroci nešlo o formulační neobratnost, a že se nejedná o novinářský výmysl.²⁹ Henry Kissinger však ve svých pamětech existenci Sonnenfeldtovy doktríny popírá s tím, že se jednalo o nešťastné vyjádření, a že na veřejnost se dostalo pouze shrnutí, nikoli přepis

²⁶ Tamtéž, s. 188.

²⁷ Dobrynin, A. In *Confidence: Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents*. New York 1995, s. 346.

²⁸ Vykoukal, J. – Litera, B. – Tejchman, cit. dílo, s. 510-511.

²⁹ Durman, cit. dílo, s. 168.

Sonnenfeldtových myšlenek, které bylo navíc překrouceno a špatně interpretováno.³⁰

³⁰ Kissinger, Roky obnovy, s. 697-700.

3 Sovětsko - americké vztahy během Carterova prezidentství

3.1 Osobnost Jimmyho Cartera

Jimmy Carter se narodil 1. října 1924 v Plains ve státu Georgia. Jako námořní důstojník se od roku 1951 podílel na vývoji atomových ponorek a přitom vystudoval jadernou fyziku. V 60. letech se stal na dvě volební období demokratickým senátorem za stát Georgia, v letech 1971 - 1975 zastával v témž státě úřad guvernéra.

Díky jeho zvolení prezidentem za demokraty byl po více než sto letech v tomto úřadě zástupce amerického Jihu. Carterova politická dráha se odlišovala od jeho předchůdců, kteří své zkušenosti získávali povětšinou ve Washingtonu. To mu vyneslo od jeho protivníků hanlivá označení „outsider“ v Bílém domě¹ nebo „Jimmy kdo?“²

Jedním z Carterových cílů byl úmysl obnovit, především morálně, prezidentský úřad, jehož prestiž utrpěla po éře lži a zneužívání moci během Nixonova období.³ Nový prezident se vyznačoval hlubokou křesťanskou vírou, vůlí, inteligencí a vysokou mravní integritou. Avšak přijímat jednoznačná rozhodnutí mu činilo problémy. V oblasti zahraniční politiky měl malé zkušenosti, byl ale přesvědčen, že morální zásady a lidské hodnoty by měly převážit nad předchozím pragmatickým přístupem Henryho Kissingera, který kritizoval.⁴

Carter byl mnohými historiky označován za slabého a neúspěšného prezidenta.⁵ Je sice pravdou, že k některým zahraničněpolitickým otázkám, kupříkladu k problematice lidských práv, přistupoval poněkud naivně, nicméně stejně jako Thomas M. Nichols zastává názor, že tzv. druhá studená

¹ Schäfer, P. Prezidenti USA. Od George Washingtona po Billa Clintona. Praha 1995, s. 433; Schweigler, G. Von Kissinger zu Carter: Entspannung im Widerstreit von Innen- und Aussenpolitik 1969-1981. München 1982, s. 296.

² Pflüger, F. Die Menschenrechtspolitik der USA: Amerikanische Aussenpolitik zwischen Idealismus und Realismus 1972 – 1982. München 1983, s. 95.

³ Schäfer, cit. dílo, s. 433.

⁴ Luňák, P. Západ: Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce. Praha 1997, s. 275-276.

⁵ Viz např. Kaufman, B. I. The Presidency of James Earl Carter, jr. Lawrence 1993; Schweigler, cit. dílo.

válka spojovaná s Reaganovým prvním volebním obdobím začala již během období Carterova.⁶

Už Carter totiž uplatňoval vůči Sovětům ostrou rétoriku a podporoval zbrojní programy (a to i přes zrušení výroby neutronové bomby a bombardéru B 1), což bylo spojováno především s Reaganem. Cartera určitě nelze pokládat jen za neúspěšného prezidenta, takové hodnocení je zjednodušující a nepřesné. Dokončil normalizaci vztahů s Čínou, byl spoluvůrcem egyptsko - izraelské mírové smlouvy a dokázal Sověty „přitlačit ke zdi.“ To mimo jiné dokazují sami sovětsí předáci, kteří neviděli mezi Carterem a Reaganem téměř žádný rozdíl, na jednu stranu dokonce doufali, že se Reagan po své ostré předvolební rétorice uchýlí k ideologicky více umírněnému kurzu typu Nixona.⁷ Podle Dobrynina bylo Carterovo prezidentství pro Sověty nepříjemným překvapením, dokonce ho ani před volbami nepodporovali proti Reaganovi a i Dobrynin byl přesvědčen, že Reagan už nemůže být pro SSSR horší než Carter.⁸

Na druhou stranu lze Carterovi vytknout jeho nekonzistentní zahraniční politiku, občasný naivní přístup, dále nezastavení, ale naopak prohloubení ekonomické krize USA.

⁶ Nichols, T. M. Carter and the Soviets: The Origins of the US Return to a strategy of Confrontation. *Diplomacy & Statecraft*, 2002, č. 2, s. 21, 32, 38.

⁷ Tamtéž, s. 39, cit. podle Newhouse, J. *War and Peace in the Nuclear Age*. New York 1989, s. 333.

⁸ Tamtéž, cit. podle Dobrynin, *In Confidence*, s. 455, 484.

3.2 Americká zahraniční politika vůči SSSR

3.2.1 Hlavní aktéři zahraniční politiky vůči SSSR

Ve vztahu k Sovětskému svazu byli v zahraniční politice nejdůležitějšími poradce pro národní bezpečnost Zbigniew Brzezinski, ministr zahraničí Cyrus Vance, jenž byl na konci dubna roku 1980 nahrazen Edmundem Muskie a poradce ministra zahraničí pro sovětské záležitosti Marshall Shulman.

3.2.1.1 ZBIGNIEW BRZEZINSKI

Tento syn polského diplomata, profesor mezinárodních vztahů Kolumbijské univerzity a Kissingerův rival byl Carterovým zahraničním poradcem již pár let před jeho zvolením. Za prezidenta Johnsona byl členem plánovacího štábu ministerstva zahraničí.¹ Brzezinski se stal proslulým svým tvrdým postojem vůči Sovětům, což se projevovalo i v jeho neshodách s Vancem, jenž byl zastáncem mírnějšího postupu. Carter se k Brzezinského tvrdému postoji definitivně přiklonil po sovětské invazi do Afghánistánu, na druhou stranu se Brzezinski mýlil v zásadních otázkách - ve své teorii tzv. oblouku krize a v nahlížení na invazi do Afghánistánu jako na nástupní můstek Sovětů k pronikání do Perského zálivu.

Oblouk krize začínal v Africkém rohu na území Etiopie a Somálska a podél pobřeží Indického oceánu se táhl k Afghánistánu, který byl jeho druhým zakončením. Brzezinski ho vnímal jako pro USA životně důležitý region s křehkými sociálními a politickými strukturami. Případný politický chaos v něm by podle jeho názoru mohl být vyplněn elementy nepřátelskými k americkým hodnotám.²

Brzezinski kritizoval přílišné zdůrazňování sovětsko - amerických vztahů v Kissingerově politice, jež viděl jen jako součást celosvětového dění, a také zastával názor, že mezinárodní poválečný systém se má stát minulostí.³ Odmítal Kissingerův argument, že jedinou alternativou k détente je válka, a

¹ Schweigler, cit. dílo, s. 368.

² Edmonds, cit. dílo, s. 177, Brzezinského myšlenky cit. podle International Communication Agency, US Embassy, London 1978.

³ Pflüger, cit. dílo, s. 117, viz např. Brzezinski, Z. The Balance of Power Delusion. In: Foreign Policy, Summer 1972, s. 54 an.

proto je politika uvolnění morální. Podle něj díky tomuto tvrzení brala Kissingerova politika přílišný zřetel na zájmy Sovětů.⁴

3.2.1.2 CYRUS VANCE

Advokát, který byl prezidentem Johnsonem nasazován jako „urovňovač sporů“, a jenž působil také jako vyjednaváč na pařížských mírových jednáních se severním Vietnamem.⁵

Vance byl stoupencem politiky détente a jako nejvyšší prioritu spatřoval dosažení druhé dohody o kontrole zbrojení se SSSR, na jejíž uzavření narozdíl od Brzezinského pospíchal.⁶ Vance byl proto vůči Sovětům ústupnější než Brzezinski, i když ne za každou cenu. Ve svém zhodnocení invaze do Afghánistánu jako lokálního konfliktu byl pravdě podstatně blíže než poradce pro národní bezpečnost.

Vzájemný vztah Vance a Cartera nebyl příliš srdečný, ačkoli sám prezident viděl sebe myšlenkově blíže Vancemu než Brzezinskému. Vance hodnotil Cartera jako bystrého, ale naivního.⁷

Vanceho znepokojovalo agresivní chování Sovětů v Africe, ale nevnímal ho, narozdíl od Brzezinského, jako hrozbu kterémukoli důležitému zájmu USA.⁸ V otázce normalizace vztahů s Čínou se obával možného negativního vlivu na jednání se Sověty o omezení zbrojení - SALT II,⁹ a také se postavil proti prodeji zbraní do Číny, opět v opozici vůči Brzezinskému, jenž chtěl hrát vůči Sovětům „čínskou kartu.“¹⁰

3.2.1.3 MARSHALL SHULMAN

Poradce ministra zahraničí pro sovětské záležitosti a profesor Kolumbijské univerzity již v minulosti jednou na State Departmentu pracoval - během působnosti Deana Achesona. Jako Vanceho osobní poradce hrál důležitou roli, protože Vance ve svých sporech s Brzezinským vznášel v

⁴ Schweigler, cit. dílo, s. 371, cit. podle Brzezinski, Z. From Cold War to cold peace. In: Urban, G. R. Détente. New York 1976, s. 268-269.

⁵ Schweigler, cit. dílo, s. 372.

⁶ Pflüger, cit. dílo, s. 119.

⁷ Brinkley, D. The Rising Stock of Jimmy Carter: The „Hands on“ Legacy of Our Thirty-ninth President. Diplomatic History, Fall 1996, č. 4, s. 518.

⁸ Cohen, W. I. (ed.). The Cambridge History of American Foreign Relations. Volume 4: America in the Age of Soviet Power, 1945 – 1991. Cambridge 1993, s. 208.

⁹ Strategic Arms Limitation Talks - Rozhovory o omezení strategických jaderných zbraní.

podstatě Shulmanovy myšlenky. Shulman na veřejnosti vystupoval jako mluvčí ministerstva zahraničí pro sovětsko - americké vztahy, narozdíl od Brzezinského mu chyběly jakékoli politické ambice. Nejvyšší prioritou pro něj bylo uzavření dohody o kontrole zbrojení se SSSR, a to takové, aby rovnováha sil spočinula na co možná nejnižším stupni. Politiku lidských práv, která by se příliš vměšovala do sovětských záležitostí, Shulman odmítal, a také radil nepřeceňovat vliv konfliktů ve třetím světě na rozšiřování komunistického mocenského vlivu.¹¹

3.2.1.4 EDMUND MUSKIE

Vanceho nástupcem se stal dlouholetý senátor a někdejší prezidentský kandidát, jemuž veřejná vystupování nedělala nijakou potíž. I z tohoto důvodu si ho Carter vybral, neboť potřeboval efektivního mluvčího pro zahraniční politiku.¹² Nesporná výhoda se také jevila v tom, že Muskie měl snazší vztahy s Brzezinskim než Vance, na druhou stranu nebyl tak znalý detailů diplomacie jako jeho předchůdce, a proto se stal více závislým na svém zástupci Warrenu Christopherovi.¹³ Nicméně hlavní problém sestával v neúprosném toku času - na svou práci měl vyměřeno jen něco málo přes půl roku.

3.2.2 Charakteristika zahraniční politiky vůči SSSR

Zahraněční politika Carterovy administrativy obsahovala oproti předchozí nové prvky. Mezi ně patřil důraz na politiku lidských práv, kterou Američané nespojovali s ostatními otázkami sovětsko - amerických vztahů; Sověti ji však s ostatními otázkami spojovali, což vedlo k omezení této politiky. Novým prvkem bylo i vnímání sovětsko - amerického soupeření v rámci celosvětového dění, a tudíž jeho neupřednostňování před ostatními otázkami.

Větší orientace na spojence zastupovala další nový prvek; podle Cartera Kissinger vystupoval na mezinárodním poli jako „osamělý jezdec,“ což se

¹⁰ Newmann, W. W. *Managing National Security Policy: The President and the Process*. Pittsburgh 2003, s. 68.

¹¹ Schweigler, cit. dílo, s. 374-376.

¹² Tamtéž, s. 369-370.

¹³ Carter, J. *Keeping Faith: Memoirs of a President*. London 1982, s. 521.

projevilo na vzniku krize důvěry v Severoatlantickou alianci. Aby se tomuto učinila přítrž, mělo docházet k pravidelným poradám hlav západních států.¹⁴

Zpočátku Carter věřil, že v sovětsko - amerických vztazích bude nadále uplatňována politika uvolnění, nový prezident ji vnímal jako pokrok na cestě k dosažení míru. Důsledky détente však podle něj neměly zůstat omezeny jen na Spojené státy a Sovětský svaz - s určitou dávkou naivity vyjádřil naději, že se podaří přesvědčit Sověty, že nemůžou vnucovat svůj společenský systém jiným zemím prostřednictvím přímé vojenské intervence nebo využitím vojenských sil svého spojence, jako tomu bylo v případě kubánské intervence do Angoly.¹⁵

Hlavní problém ve formování politiky vůči Sovětskému svazu spočíval v nemalých názorových rozporech jejích dvou hlavních tvůrců - Brzezinského a Vance, což se projevilo i v rivalitě orgánů, jež řídili - Rady pro národní bezpečnost a ministerstva zahraničí. Prezident, jenž měl se zahraniční politikou pramalé zkušenosti, se až do invaze do Afghánistánu nedokázal definitivně přiklonit ani k jednomu z nich a výsledkem tak byla nesouvislá a nestálá „cik cak“ politika bez koncepce, ve které Carter de facto mixoval Brzezinského a Vanceho rady. Když se Carter konečně rozhodl pro Brzezinského „tvrdou linii,“ bylo již příliš pozdě.¹⁶

Mezi cíle americké zahraniční politiky patřila redukce napětí mezi USA a SSSR a zároveň obrana amerických globálních zájmů a zachování vojenské rovnováhy. Dále měl Carter v úmyslu, jak již bylo výše zmíněno, pokračovat v détente, ze které však neměly plynout jednostranné výhody pro SSSR. Jednou z největších prezidentových priorit se stalo dosažení dohody SALT II, jež však nemělo být spojováno s ostatními aspekty vzájemných vztahů. Američané očekávali, že Sověti se v otázce SALT budou snažit o pokrok a zároveň budou sledovat pro sebe výhodnou verzi détente - tzn. využívat příležitosti k expandování svého vlivu, zvláště v oblasti třetího světa. Mezi hlavní cíle patřila i normalizace vztahů s Čínou. Na evropském kontinentě chtěla administrativa

¹⁴ Luňák, cit. dílo, s. 276.

¹⁵ Address by President Carter at Commencement Exercises at Notre Dame University, 22. 5. 1977. In: American Foreign Policy 1977 -1980: Basic Documents. Washington: Department of State U.S. Government Printing Office, 1983, s. 8, cit. podle Public Papers of the Presidents: Jimmy Carter 1977, s. 955-962.

¹⁶ Snow, D. M. - Brown, E. United States Foreign Policy: Politics Beyond the Water's Edge. Boston 1999, s. 117.

vytvořit rovnováhu sil, díky čemuž usilovala o každoroční zvýšení obranných rozpočtů evropských spojenců o tři procenta; na Blízkém východě se USA měly angažovat v dosažení míru.¹⁷

3.2.3 Faktory ovlivňující zahraniční politiku vůči SSSR; vliv vnitropolitické situace

Největší a nejnegativnější vliv na zahraniční politiku vůči Sovětskému svazu měl značný názorový nesoulad jejich dvou hlavních tvůrců, Brzezinského a Vance, kteří se nedokázali shodnout téměř v žádné důležitější otázce; později byla ovlivněna hlavně sovětskou invazí do Afghánistánu, díky níž administrativa definitivně nastoupila tvrdý kurz vůči Sovětskému svazu.

Ministři Carterovy administrativy měli umožněn přímý přístup k prezidentovi, což zlepšovalo vzájemnou komunikaci, narozdíl od Reaganova období, kdy ministr zahraničí Alexandr Haig a poradce pro národní bezpečnost Richard Allen tuto výsadu neměli.¹⁸

V otázce lidských práv si Jimmy Carter uvědomoval, že dříve než začne kritizovat jiné státy za jejich porušování, musí nejdříve udělat v této problematice pořádek v USA. Američtí občané měli od vlády zakázáno cestovat na Kubu, do Severní Koreje, Vietnamu a Kambodži, Carter tedy tento zákaz v březnu 1977 zrušil.¹⁹

Vnitropolitická situace se na zahraniční politice projevovala mimo jiné tím, že Carterova administrativa se musela vyrovnávat s krizí důvěry Američanů v prezidenta i vládu, způsobenou aférou Watergate. Američané byli znechuceni politickými machinacemi, díky čemuž měla být diplomatická jednání napříště vedena otevřeně a veřejně místo Kissingerových tajných dohovorů.²⁰

Nová administrativa navíc disponovala jen poměrně úzkým manévrovacím prostorem, neboť Carter vyhrál ve volbách příliš těsně, a také protože měl potíže ve vztahu s Kongresem, jenž byl od aféry Watergate velmi

¹⁷ Vance, C. *Hard Choices: Critical Years in America's Foreign Policy*. New York 1983, s. 31-32; PD-18: U.S. National Strategy, 24. 8. 1977, WWW.jimmycarterlibrary.org/documents/pddirectives/pd18.pdf

¹⁸ Kaufman, B. I. *The Presidency of James Earl Carter, jr.* Lawrence 1993, s. 27.

¹⁹ Carter, cit. dílo, s. 144.

²⁰ Vanden Berghe, Y. *Velké nedorozumění? Dějiny studené války 1917 – 1990*. Praha 1996, s. 153.

sebevědomý.²¹ Prezident byl tedy nucen neustále zjišťovat, zda každá nově podepsaná dohoda bude Kongresem vůbec schválena, což vyvolávalo v oblasti zahraniční politiky problémy a nestabilitu, konkrétně například v otázce ratifikace dohody SALT II.

Předním úkolem nového prezidenta bylo posílit Spojené státy zevnitř - ve svém inauguračním projevu Američanům sdělil, že americký národ bude navenek silný pouze tehdy, bude-li silný doma. Vliv na zahraniční politiku měly i ekonomické problémy. Spojené státy se v době Carterova nástupu potýkaly s deficitem státního rozpočtu, inflací a nezaměstnaností. Inflaci zapříčinila především mezinárodní energetická krize, během níž rapidně vzrůstaly ceny ropy a jejích produktů. Carterovou reakcí se mimo jiné stalo zřízení nového ministerstva pro energii v srpnu 1977, v jehož čele stál James Schlesinger.²²

Prezident provedl daňové škrty, které měly stimulovat americkou ekonomiku a ústřední banka ve snaze o expanzivní měnovou politiku snížila úrokové míry. Avšak výsledkem těchto kroků bylo jen malé snížení nezaměstnanosti a co hůř, nárůst inflace a pokles kurzu dolaru. Jeho hodnota velmi rychle klesala, stejně tak i důvěra mezinárodních finančních trhů ve schopnost administrativy jeho pád zastavit. K posílení dolaru mělo dojít prostřednictvím uvalení daně na ropu a ropné deriváty, k čemuž se Carter zavázal na londýnském ekonomickém summitu zemí G-7, jenž proběhl počátkem května 1977. Americký spotřebitel totiž nakupoval ropu za nižší ceny, než za jaké byla prodávána ve světě. Kongres ale prezidentův návrh na vytvoření ropné daně zamítl. Další problémy nastaly po vypuknutí íránské islámské revoluce v únoru 1979, kdy se během jediného měsíce cena ropy zvýšila téměř trojnásobně a nadále rostla. Protože Spojené státy svou spotřebu ropy neomezily, musely se potýkat s dalším nárůstem inflace.²³

Carter usiloval, aby Spojené státy dosáhly do roku 1981 vyrovnaného státního rozpočtu a odstranily tak jeho schodek, jenž roku 1976 činil 66 miliard dolarů, což odpovídalo zhruba čtyřem procentům hrubého domácího

²¹ Schäfer, P. Prezidenti USA. Od George Washingtona po Billa Clintona. Praha 1995, s. 435.

²² Schäfer, cit. dílo, s. 435-436. James Schlesinger byl krátce během Nixonova prezidentství ředitelem CIA, poté za Nixona a Forda vykonával v letech 1973-1975 funkci ministra obrany.

²³ Luňák, cit. dílo, s. 279-282.

produktu.²⁴ Avšak vzhledem ke skutečnosti, že administrativa navýšila výdaje na zbrojení, byl tento cíl nerealizovatelný. Hospodářský růst započatý rokem 1976 byl roku 1979 vystřídán novou hospodářskou recesí (předchozí recese byla za Nixonovy éry v letech 1973-1974). Hospodářská a finanční politika demokratického prezidenta tedy skončila neúspěchem.²⁵ Nepodařilo se mu vyřešit problémy s inflací a nezaměstnaností, americké továrny zaostávaly v produktivitě za japonskými, Spojené státy ztratily mnoho ze své konkurenceschopnosti a dlouhodobým schodkem svého rozpočtu narušily světové finanční trhy.²⁶

Ještě předtím Washington usiloval, aby tři největší ekonomiky západního světa - americká, západoněmecká a japonská - vytáhly svět z hospodářské recese jako lokomotivy, a to prostřednictvím zvýšené poptávky. Tato „lokomotivní teorie“ však narážela na odpor Japonska a západního Německa, neboť byla pro ně nevýhodná - zvýšená poptávka těchto zemí měla omezit jejich vlastní obchodní přebytek a napomoci snížení amerického obchodního schodku.²⁷

Ekonomické potíže Spojených států svět samozřejmě vnímal jako jejich určitou slabost a na mezinárodním poli tak vytvářely pro USA horší vyjednávací pozici.

²⁴ Carter, cit. dílo, s. 526.

²⁵ Schäfer, cit. dílo, s. 436-437.

²⁶ Ball, G. W. Reflections on a Heavy Year. Foreign Affairs, America and the World 1980, s. 475.

²⁷ Luňák, cit. dílo, s. 279-280.

3.3 Osobnost L. I. Brežněva

Leonid Iljič Brežněv se narodil 19. prosince 1906 ve vesnici Kamenskaja (později Dněprodzeržinsk) na Ukrajině. Roku 1938 se stal tajemníkem dněpropetrovského oblastního výboru KSSS, za 2. světové války se věnoval politické práci v armádě a dosáhl hodnosti generálmajora. Po válce působil na Ukrajině v důležitých stranických funkcích. V 1. polovině 50. let vykonával funkci 1. tajemníka ÚV KS Moldávie a poté stejnou funkci v Kazachstánu. Za Chruščova dosáhl hodnosti předsedy prezidia Nejvyššího sovětu, čímž se stal formální hlavou státu. Po Chruščovově pádu byl zvolen generálním tajemníkem KSSS, tedy faktickou hlavou státu, kterou byl až do své smrti 10. listopadu 1982; roku 1977 byl navíc opět zvolen předsedou prezidia Nejvyššího sovětu. Liboval si v hodnostech a vyznamenáních, a proto si mimo jiné nechal udělit titul maršál.

Brežněv nebyl žádným vzdělavcem, ale měl důležitou vlastnost, kterou dokázal umně využívat - politickou chytrost. Díky ní vycházel z vnitrostranických bojů o moc vítězně. Mezi jeho nedostatky patřil přílišný konzervatismus a doslova alergie na vše nové.¹ V období, jemuž se věnuje tato práce, však Brežněv nebyl schopen praktické politiky - jednak se projevovalo jeho stáří a prodělané záchvaty mrtvice, jednak i jeho alkoholismus. Kupříkladu roku 1978 na návštěvě západního Německa Brežněv neustále oslovoval kancléře Schmidta pane Brandte.² Georgij Arbatov se domnívá, že trpěl Alzheimerovou chorobou.³

Ať tak či onak, jedno je jasné - ve sledovaném období byl Brežněv de facto již jen pouhou figurkou v čele státu a skutečnou moc svíral triumvirát složený z šéfa KGB Andropova, ministra obrany Ustinova a ministra zahraničí Gromyka; s triumvirátem držel krok ještě hlavní ideolog Suslov.

Výrazným rysem Brežněvovy vnitřní politiky byla důvěra ve stranické kádry. Odmítl Chruščovův princip jejich rotace a hovořil o potřebě stability postavení, což samozřejmě mělo u funkcionářů kladnou odezvu, která se zpětně projevila v jejich podpoře Brežněvovy osoby. Brežněvovo vedení cítilo

¹ Arbatov, G. Zaťjanuvšejesja vyzdorovlenije. Moskva 1991, s. 284.

² Veber, V. Komunistický experiment v Rusku 1917 - 1991. Malé dějiny SSSR. Praha 2001, s. 153.

³ Arbatov, G. Das System. Ein Leben im Zentrum der Sowjetpolitik. Frankfurt a. M. 1993, s. 274.

sympatie ke stalinismu, jehož kritika byla ukončena, avšak oficiálně se k němu nepřihlásilo. Výsledkem byl jakýsi decentní stalinistický systém - neostalinismus.⁴

Během Brežněvovy dlouhé vlády dosáhl Sovětský svaz svého mocenského vrcholu a počátkem 70. let vůči USA také parity ve strategických jaderných zbraních (v určitých druzích těchto zbraní měl dokonce převahu). Nicméně toho všeho bylo dosaženo na „dluh,“ jenž začal být „splácen“ nejpozději od druhé poloviny téhož desetiletí v podobě neustále se prohlubující hospodářské krize.

Pozitivní pro světové dění byla „laxnost“ generálního tajemníka v globálním soutěžení a jeho ochota jít v kompromisech hodně daleko.⁵ Vůči svým konkurentům se neuchyloval dokonce ani k veřejnému osočování. Ačkoli bytostně nesnášel Alexeje Kosygina, zbavil ho funkce předsedy rady ministrů až roku 1980, dalšího rivala - předsedu prezídia Nejvyššího sovětu Nikolaje Podgorného, zbavil funkce až roku 1977.⁶ Podgornyj Brežněvovi mimo jiné vytýkal, že se nechává přehnaně oslavovat,⁷ což byla oprávněná výtka, protože Brežněv vytvářel kult své osobnosti a od roku 1976 se nechal nazývat „vůdcem“ (vožd’); tak byl dosud nazýván pouze Stalin.

Je těžké hodnotit Brežněvovu činnost v časovém úseku, jemuž se věnuje tato práce, a to kvůli jeho pokročilé duševní nezpůsobilosti, která zapříčinila, že faktickou moc měli místo něj jiní.

⁴ Veber, cit. dílo, s. 140.

⁵ Durman, K. Útěk od praporů. Praha 1998, s. 44-45.

⁶ Tamtéž, s. 39.

⁷ Grišin, V. V. Ot Chruščova do Gorbačova: Političeskije portrety pjati gensekov i A. N. Kosygina - mumuary. Moskva 1996, s. 43.

3.4 Sovětská zahraniční politika vůči USA

3.4.1 Hlavní aktéři zahraniční politiky vůči USA

Se zahraniční politikou vůči Spojeným státům přicházeli nejvíce do styku již výše zmíněný triumvirát Andropov - Ustinov - Gromyko, a také velvyslanec v USA Anatolij Dobrynin.

3.4.1.1 JURIJ ANDROPOV

Brežněvův nástupce a jeden z jeho nejbližších spolupracovníků, Jurij Andropov, stál od konce 60. let v čele KGB a byl jedním z nejschopnějších lidí v KSSS. Během nepokojů v Maďarsku roku 1956 zde působil jako sovětský velvyslanec. Do čela KGB ho dostal Brežněv, za což se mu Andropov odvděčil oddaností. Andropovovy myšlenky orientovaly konzervativního Brežněva na ještě větší ortodoxii, podle jeho názoru šlo překonat krizi systému jen pomocí „*starých leninských cest*.“¹ Na jednu stranu byl zastáncem kompromisů a mírového soužití (avšak ne sblížení) se Západem, na stranu druhou byl přívržencem třídního přístupu k mezinárodním událostem a odpůrcem jednostranných ústupků.² Krvavá válka v Afghánistánu padá především na jeho vrub, pronásledování sovětských disidentů samozřejmě také. Na Brežněva měl nemalý vliv, generální tajemník si cenil jeho rozhledu a oblíbil si ho.³ Přímo úměrně se vzrůstem Andropovova vlivu vzrůstala i politická moc KGB.

3.4.1.2 DMITRIJ USTINOV

Dmitrij Ustinov byl dalším Brežněvovým „člověkem.“ Za Stalina a Chruščova zastával post ministra zbrojního průmyslu a po smrti maršála Grečka nastoupil na jeho místo a stal se ministrem obrany. V Ustinovovi měl Brežněv, narozdíl od Grečka, bezproblémového spolupracovníka, se kterým si navíc velmi dobře rozuměl. Díky němu získal na vojenské špičky větší vliv, a aby posílil jeho pozici při jednání s generály, udělil mu hodnost maršála, ačkoli vojákem nebyl. Ustinov vhodně využíval Brežněvovy důvěry i bezmocnosti, aby i přes rostoucí hospodářské obtíže nebyly ozbrojené síly

¹ Volkogonov, D. Šem' vožděj. Galereja liděrov SSSR, sv. 2. Moskva 1995, s. 101.

² Alexandrov - Agentov, A. M. Ot Kollontaj do Gorbačeva. Moskva 1994, s. 265.

³ Tamtéž, s. 264, 266.

ochuzovány o přísun financí. Během výkonu své funkce za vlády Stalina trestal ředitele zbrojních podniků i pěstí.⁴ Jednak z jeho vlivu a dost možná i z jeho tvrdosti, pramenil velký Gromykův strach z Ustinovovy osoby. Ustinov byl zastáncem rozhodnější zahraniční politiky, v otázce kontroly zbrojení se stavěl proti jakýmkoli jednostranným ústupkům a důsledně zastával ideu nutnosti vzájemné parity.⁵ Společně s Andropovem a Gromykem měl na svědomí africké akce Sovětů, rozmístění raket SS-20 v Evropě a afghánskou invazi.⁶

3.4.1.3 ANDREJ GROMYKO

Andrej Gromyko byl v letech 1943 - 1946 velvyslancem v USA, v poválečném období pracoval jako náměstek ministra zahraničí a roku 1957 povýšil přímo na post ministra zahraničí, který zastával až do roku 1985 plných 29 let. U Američanů měl vzhledem ke své neústupnosti přezdívku „Mr. Nět.“ Gromyko byl zkušený bojovník na diplomatickém poli. Řadu let byl nucen plnit pouze rozkazy výše postavených spolupracovníků z politbyra, a proto nepřekvapuje, že se chopil příležitosti a v rámci výše zmíněného triumvirátu získal větší moc, i když jí měl s největší pravděpodobností méně než Andropov či Ustinov. Když senilní Brežněv během jednání ve Vídni, na kterém byla podepsána smlouva SALT II, řekl něco nepatřičného, Gromyko mu dokonce před americkou delegací říkal, že s tím nesouhlasí a ukazoval co má číst.⁷ Velká rivalita existovala mezi Gromykem a Borisem Ponomarjovem z mezinárodního oddělení ÚV KSSS, které se hodně věnovalo mimo jiné vojenské pomoci zemím třetího světa.

3.4.1.4 ANATOLIJ DOBRYNIN

Anatolij Dobrynin vystudoval historii, což se projevuje i na kvalitě jeho pamětí, které jsou cenným svědectvím sovětsko - amerických vztahů. Po 2. světové válce působil na ministerstvu zahraničí a koncem 50. let jako jeden z náměstků generálního tajemníka OSN. Roku 1961 byl jmenován velvyslancem ve Spojených státech, tento post zastával celé čtvrtstoletí. Dobrynin byl

⁴ Durman, cit. dílo, s. 184.

⁵ Alexandrov - Agentov, cit. dílo, s. 269.

⁶ Durman, cit. dílo, s. 185.

⁷ Carter, J. Keeping Faith: Memoirs of a President. London 1982, s. 246; Brzezinski, Z. Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser, 1977 - 1981, s. 343.

schopným diplomatem, ale i tak nečekal, že po Carterovi může nastoupit ještě někdo vůči Sovětům tvrdší. Podle něj patří mezi hlavní faktory, které podkopaly détente, vzrůstající vliv vojensko - průmyslového komplexu v Sovětském svazu.⁸ Po invazi do Afghánistánu se snažil mírnit napětí mezi SSSR a Spojenými státy.

3.4.2 Charakteristika zahraniční politiky vůči USA

Sovětský svaz vnímal détente odlišně než Spojené státy, což byl hlavní důvod jejího ukončení. Západ chápal détente jako nástroj postupného útlumu studené války, díky němuž dojde k erozi sovětského systému, kdežto SSSR si v rámci své slabosti a nejistoty sliboval od uvolňování napětí především uznání své sféry vlivu ze strany Západu, dále rozvoj obchodu a přístup k pokročilým technologiím, nutným pro modernizaci hospodářství. Podle náhledu sovětského vedení uvolňování napětí neznamenalo, že by měl být v mezinárodních vztazích otupen třídní boj, jenž měl být zakončen vítězstvím socialismu nad kapitalismem. Mezinárodní třídní boj tedy nadále zůstal vodítkem sovětské politiky.⁹

Sovětské vedení nahlíželo i na uvolnění vztahů se Západem - détente jako na určitý druh třídního boje, který vnímalo jako přirozenou podmínku politického života a ne jako nevyhnutelnou a nebezpečnou válku s kapitalistickým světem. Proto Sověti plně využívali výhod pramenících z détente, především hospodářských. Dále využívali neochoty USA intervenovat po vietnamském fiasku ve třetím světě, aby se sami angažovali v této oblasti. Podle jejich úvah by nastolení socialismu v tamních zemích přineslo celkové vítězství nad kapitalismem, a to bez zničující nukleární války.¹⁰ Výsledkem jejich akcí ve třetím světě však bylo především finanční vyčerpání se.

Problematická pro vnímání zahraniční politiky SSSR byla rozporuplná sovětská vojenská doktrína utvářející se na konci 70. a počátku 80. let. Politická ustanovení této doktríny obsahovala myšlenku nedopustit nukleární válku, kdežto ustanovení vojensko - technická brala přechod do útoku za

⁸ Dobrynin, A. In Confidence: Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents. New York 1995, s. 474.

⁹ Malia, M. Sovětská tragédie. Historie socialismu v Rusku 1917 - 1991. Praha 2004, s. 379, 380.

¹⁰ Dobrynin, cit. dílo, s. 468.

základ. Jednak si tedy ustanovení doktríny protiřečila a jednak byla její politická ustanovení v rozporu s faktickými akcemi Sovětského svazu. Díky tomu pokračovala nedůvěra k zahraniční politice Sovětů, což vedlo k prodloužení konfrontace a závodů ve zbrojení. Situace se ještě více vyostřila po invazi do Afghánistánu, která byla v rozporu s mírotvornými prohlášeními SSSR.¹¹

Velkou pozornost sovětských i zahraničních analytiků ve své době upoutal Brežněvův projev v Tule z ledna 1977, který na Západě nazvali „tulskou linií.“ V dnešní době ještě nemáme k dispozici dokumenty, které by dovolovaly tvrdit, že tento projev znamenal jakýsi obrat ve vojensko - strategickém myšlení Sovětů, a že nebyl jen snahou v mezích možností uchlácholit Západ.¹² Brežněv hovořil o sovětském návrhu celosvětové smlouvy o nepoužití síly v mezinárodních vztazích, zákazu vytváření nových zbraní hromadného ničení, nových typů ponorek a strategických bombardérů a celkovém zákazu zkoušek nukleárních zbraní. Na celoevropské konferenci se měly státy zavázat, že nepoužijí jako první nukleární zbraně proti sobě navzájem, a že nebude rozšiřován počet členů NATO a Varšavské smlouvy. Brežněv vyzval, že „*naprosto nesmyslná a neopodstatněná jsou tvrzení, že prý Sovětský svaz dělá daleko více, než stačí k obraně; že prý usiluje o převahu ve zbraních, aby mohl zasadit „první úder.“*“ Dále řekl, že SSSR se snaží, aby nedošlo k žádné nukleární válce, a že jeho obranný potenciál musí být takový, aby se nikdo neopovážil na něj zaútočit.¹³

3.4.3 Faktory ovlivňující zahraniční politiku vůči USA; vliv vnitropolitické situace

Zahraněční politika Brežněvova období byla nadále ovlivňována ideologií. Představy o vítězství socialismu, potažmo komunismu, nad kapitalismem, jenž měl být ze světa odstraněn, byly stále živé. Sovětská zahraniční politika měla proto většinou expanzivní cíle, což se projevovalo

¹¹ Něžinskij, L. N. - Čelyšev, I. A. O doktrinalnych osnovach sovětskoj vněšnej politiki v gody „Cholodnoj vojny.“ In: Něžinskij, L. N. (ed.). Sovětskaja vněšnaja politika v gody „Cholodnoj vojny“. Moskva 1995, s. 42, cit. podle Rodionov, I. N. O někotorych položeniach sovětskoj vojennoj doktriny. Vojennaja mysl, 1991, č. 3, s. 5.

¹² Tamtéž, s. 40-41.

¹³ Brežněv, L. I. Projev a stati. 1976 - 1977. Praha 1979, s. 283-284.

především její angažovaností ve třetím světě.¹⁴ Moskva navíc ani na chvíli nepřestala věřit, že vnitřní rozpory kapitalismu tento systém časem rozloží. Sověti proto vítali vietnamské fiasko, aféru Watergate a ropnou krizi roku 1973, která na Západě ukončila prosperitu poválečné éry.¹⁵

V rámci revize Chruščovovy éry byla opuštěna utopická představa, že do roku 1980 bude vytvořena materiálně technická základna komunismu. Tato představa byla nahrazena koncepcí tzv. rozvinutého (vyspělého) socialismu, který se stal ideologickým rámcem 70. let. Rozvinutý socialismus měl zdokonalit socialistickou společnost, která měla být vědecky řízena, umožnit rozvoj vědeckotechnické revoluce a zlepšit životní úroveň. Vstup do etapy jeho budování ohlásil 24. sjezd KSSS roku 1971. V blízkém budoucnu tuto koncepci Sovětský svaz využil pro další odlišení se od ostatních států východního bloku s tím, že tyto státy zatím dosáhly pouze socialismu, kdežto SSSR jako první dospěl k socialismu rozvinutému, čímž upevnil v rámci bloku svou výlučnou pozici. Rozvinutý socialismus měl být dlouhou historickou etapou, otázka vybudování komunismu byla odsunuta do vzdálené budoucnosti.¹⁶

Zahraniční politiku ovlivňovaly rostoucí hospodářské problémy Sovětského svazu, jež brzdily jeho mocenské choutky. To se projevilo například během polské krize, kdy Sověti nevyslali svá vojska do Polska hlavně proto, že se obávali dalších sankcí ze strany Západu, které by způsobily ještě hlubší potíže sovětské ekonomiky.

Sovětské hospodářství promeškalo v 60. a 70. letech obrat od extenzivních forem rozvoje k intenzivním. Příliš také spoléhalo na příjmy z prodeje ropy, jež po ropné krizi roku 1973 vzrostly a díky tomu Sověti dostatečně nevnímali faktickou krizi svého hospodářského systému. Ekonomika státu byla postižena všeobecným technologickým a systémovým zaostáváním za Západem, nízkou pracovní morálkou zaměstnanců, a také nebezpečně rostoucím alkoholismem, který snižoval práceschopnost a dožitý věk sovětských občanů. Doslova pilířem režimu se stala stínová ekonomika tvořená černým trhem a mafiemi, které se často překrývaly s vedoucí vrstvou

¹⁴ Veber, cit. dílo, s. 150.

¹⁵ Malia, cit. dílo, s. 379.

¹⁶ Vykoukal, J. – Litera, B. – Tejchman, M. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989. Praha 2000, s. 481-482.

komunistické strany, s níž vytvářely symbiózu - výměnou za hmotné statky a služby získávaly politickou ochranu. Do této šedé ekonomiky byli namočení i Brežněvovi příbuzní.¹⁷

Devátá pětiletka z let 1971 - 1975 skončila s podstatně horšími výsledky než pětiletka předchozí, vytčené cíle v ní nesplnila ani průmyslová, ani zemědělská výroba. Ekonomiku země také zatěžoval velký počet rozestavěných továren. Největší problémy se nacházely, i přes obrovské investice, v zemědělství, jež bylo sužováno nízkými sklizněmi, které byly pozůstatkem Stalinovy divoké kolektivizace. Sovětský svaz byl tedy nucen chybějící obilí dovážet, a to hlavně ze Spojených států. Poté, co Washington v reakci na invazi Rudé armády do Afghánistánu uvalil na SSSR obilní embargo, Moskva nakupovala obilí z Argentiny, Kanady, Austrálie i západní Evropy. Desátá pětiletka (1976 - 1980) dopadla ještě hůře než devátá, protože v ekonomickém systému SSSR se zrychlila, prohloubila a rozšířila tendence ke stagnaci.¹⁸ V posledních letech Brežněvovy éry byl hospodářský růst ve všech odvětvích nejnižší za celou historii Sovětského svazu. Jedinou výjimku představovalo stavebnictví, růst v něm byl ale i tak velmi nízký.¹⁹ Velký problém představoval i obrovský byrokratický aparát - kupříkladu zemědělství měly na starosti tři miliony úředníků, což bylo více než počet všech amerických farmářů.²⁰

Značnou zátěž sovětského hospodářství znamenaly výdaje na zbrojení. Koncem 80. let Sověti přiznali, že skutečné zbrojní výdaje jsou zhruba čtyřikrát větší, než oficiálně uváděli. Američtí odborníci odhadovali, že koncem 70. let vojenské výdaje Sovětského svazu pohlcovaly 14 - 18 procent hrubého domácího produktu; ve světě možná jen Izrael disponoval vyššími čísly. Důležité je uvést, že kvůli téměř absolutnímu oddělení vojenského sektoru od civilního nebyly poznatky a technologie z vojenské oblasti předávány do civilní sféry.²¹

Sovětská zahraniční politika byla ovlivněna i Brežněvovou zdravotní nezpůsobilostí. Brežněv byl spíše „holubicí“ - tzn. zastáncem mírnějšího

¹⁷ Malia, cit. dílo, s. 365-371.

¹⁸ Vykoukal-Litera-Tejchman, cit. dílo, s. 483, 485.

¹⁹ Hildermeier, M. Geschichte der Sowjetunion 1917-1991. München 1998, s. 886.

²⁰ Arbatov, G. Zatljanuvšejsja vyzdorovlenije. Moskva 1991, s. 253.

²¹ Vykoukal-Litera-Tejchman, cit. dílo, s. 486.

postupu, narozdíl od militantních „jestřábů“ typu Ustinova a Andropova, kteří se spolu s Gromykem místo něj chopili moci. Jejich militantnost se projevila mimo jiné právě vysláním Rudé armády do Afghánistánu.

Přílišný věk aktérů sovětské politiky ovlivňoval její vývoj ve prospěch jisté ideologické nepružnosti a strnulosti; koncem 70. let se na Západě o sovětském vedení hovořilo jako o gerontokracii - vládě starců. Představitelé mladší generace v čele s Michailem Gorbačovem si na svůj okamžik museli počkat až do poloviny 80. let.

V neposlední řadě byly vztahy se Spojenými státy zatíženy sovětskou kampaní proti disidentům, kterou USA ostře kritizovaly. Rozhořčená Moskva jejich kritiku vnímala jako vměšování do vnitřních záležitostí SSSR a jako snahu podkopat sovětský systém.

4 Sovětsko - americké vztahy během prvního roku Reaganova prezidentství

4.1 Osobnost Ronalda Reagana

Republikánskému prezidentovi Ronaldu Reaganovi, jenž se narodil 6. 2. 1911 v městečku Tampico ve státě Illinois, bylo při nástupu do úřadu plných 69 let a stal se proto nejstarším prezidentem USA. Od Hooverovy doby byl prvním zcela konzervativním prezidentem, přímé zkušenosti z politiky získal v letech 1967 - 1975, kdy zastával po dvě volební období funkci kalifornského guvernéra.¹

Reagan nebyl narozdíl od Cartera intelektuálem, ale de facto bystrým „chlapíkem“ se zdravým selským rozumem a výborným politickým čichem. I díky svému původnímu hereckému povolání dokázal veřejnosti výborně předkládat a vysvětlovat své cíle, což mu vyneslo přezdívku „velký komunikátor.“ Nicméně, když byl Reagan zvolen, většina intelektuálů tomu nemohla uvěřit a vnímala ho jako nekompetentního.² Jedním z Reaganových hlavních cílů bylo navrácení prestiže Spojeným státům, jež měly opět pošramocené sebevědomí, tentokrát především díky dlouhodobému zadržování amerických rukojmí na ambasádě USA v Íránu a díky nepříznivé ekonomické situaci.

Mezi další Reaganovy hlavní cíle patřilo ukončení appeasementu vůči SSSR, který byl podle něj provozován po většinu Carterova období. Podle Reagana šlo jednat se Sověty pouze z pozice síly.³ Proto pokračoval v Carterově invazi do Afghánistánu ovlivněné vojenské politice, kterou de facto celou převzal a začal ji ještě rozšiřovat. Rozšiřování však nebylo zahájeno v prvním roce jeho prezidentství, protože během něj Reaganova administrativa vydala na obranné výdaje o 1,5 miliardy dolarů méně než zamýšlel Carter.⁴ S pozdějším Reaganovým masivním zbrojením nebyli Sověti schopni finančně

¹ Schäfer, P. Prezidenti USA. Od George Washingtona po Billa Clintona. Praha 1995, s. 446.

² D'Souza, D. Ronald Reagan. Jak se obyčejný muž stal neobyčejným vůdcem. Brno 2004, s. 37.

³ Luňák, P. Západ: Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce. Praha 1997, s. 298

⁴ Huntington, S. P. The Defense Policy of the Reagan Administration, 1981 - 1982. In: Greenstein, F. I. (ed.). The Reagan Presidency. The Johns Hopkins U. P. Baltimore 1983, s. 109.

ani technologicky udržet krok, vzhledem ke svým vážným hospodářským problémům.

Reagan ovšem nebyl nějakým válkychtivým extremistou, jak ho viděl Carter, když ho v jedné předvolební debatě napadl, že je nebezpečím pro světový mír.⁵ Pouze považoval konfrontaci a smíření za po sobě jdoucí stádia politického procesu. Stal se prvním poválečným prezidentem, který zahájil ideologickou i geostrategickou ofenzívu.⁶

Revizionisté, jako např. G. Kennan, R. Garthoff či S. Talbott argumentují, že SSSR se zhroutil kvůli svým nedostatkům a ne kvůli tomu, co udělal vnější svět, potažmo Reagan. Také obviňují Reagana, že sovětskou hrozbu zveličoval.⁷ Je pravdou, že smrtelnou ránu zasadily Sovětskému svazu jeho hospodářské, politické, sociální a národnostní problémy, avšak jeho konec byl nesporně urychlen Reaganovým přičiněním.

Co se týče hodnocení prvního roku Reaganova prezidentství, sám prezident ve svých pamětech přiznává, „že jsme za první rok mého období příliš nepokročili při rozbíjení ledů studené války.“⁸ To bylo způsobeno především tím, že administrativa byla hodně vytížena řešením ekonomických problémů Spojených států.⁹

⁵ Schäfer, cit. dílo, s. 441.

⁶ Kissinger, H. Umění diplomacie. Praha 1997, s. 807.

⁷ D'Souza, cit. dílo, s. 127.

⁸ Reagan, R. Život jednoho Američana: paměti prezidenta. Praha 1998, s. 267.

⁹ Anderson, M. Revolution. New York 1988, s. 92.

4.2 Americká zahraniční politika vůči SSSR

4.2.1 Hlavní aktéři zahraniční politiky vůči SSSR

V prvním roce Reaganova prezidentství nejčastěji přicházeli do kontaktu se zahraniční politikou vůči SSSR ministr zahraničí Alexandr Haig, poradce pro národní bezpečnost Richard Allen, poradce pro Východní Evropu a SSSR Richard Pipes a hlavní vyjednaváč v otázce nukleárních zbraní středního doletu Paul Nitze.

4.2.1.1 ALEXANDR HAIG

Generál Haig měl v zahraniční politice vedoucí roli, protože Reaganovým cílem bylo posílit pozici ministra zahraničí.¹ Haig byl členem Nixonova a Fordova štábu Bílého domu a v polovině 70. let též vykonával funkci vrchního velitele spojeneckých vojsk v Evropě.² Nebyl stratégem, avšak jeho instinkt byl oporou Reaganovy politiky.³ Haig neměl přímý přístup k prezidentovi a neustále se snažil všemožně posilovat svůj vliv na tvorbu zahraniční politiky, což vyvolávalo neshody s ostatními členy administrativy i odpor Reagana a vyvrcholilo jeho odstoupením v červnu roku 1982. Podle R. Pipese, jenž ve svých pamětech velmi dobře popsal jeho osobnost, Haig mnohokrát předvedl, že pro něj není zásadní, jak bude zahraniční politika vypadat, ale to, aby ji on sám ovládal.⁴ Haigovy pravomoci byly naopak brzy omezeny jmenováním viceprezidenta George Bushe staršího koordinátorem vnitřní a zahraniční politiky v době krizí.⁵ Jeho výše uvedené nestandardní chování vedlo k různým spekulacím o jeho zdravotním stavu a způsobilosti.

4.2.1.2 RICHARD ALLEN

Richard Allen pracoval za Nixonova období deset měsíců jako zástupce Henryho Kissingera, který ho však neměl v oblibě, a proto ho nahradil Haigem, což vyvolalo Allenovo a Haigovo nepřátelství.⁶ Nový poradce pro

¹ Tamtéž, s. 311.

² Suchý, P. Reagan a říše zla. Vývoj americké zahraniční politiky a vztahů mezi supervelmocemi v letech 1981 – 1989. Brno 2004, s. 45.

³ Anderson, cit. dílo, s. 311.

⁴ Pipes, R. VIXI. Paměti nezařaditelného. Praha 1995, s. 214.

⁵ Litera, B. - Martínek, M. a kol. Kdo je kdo ve světové politice. Praha 1993, s. 103; viz též NSDD-3, 14. 12. 1981: Crisis Management, WWW.fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-003.htm

⁶ Pipes, cit. dílo, s. 209.

otázky národní bezpečnosti měl ztíženou pozici, neboť narozdíl od svých předchůdců neměl přímý přístup k prezidentovi a místo toho byl podřízen Reaganovu poradci Meesemu. Allen stejně jako jeho předchůdce šéfoval Radě pro národní bezpečnost (National Security Council - NSC), avšak její složení z osobností odlišných názorů nedokázajících se shodnout zapříčinilo nemalé problémy.⁷ Reagan se chtěl vyhnout napětí, jež za Cartera panovalo mezi State Departmentem a NSC, a proto podstatně snížil roli NSC ve vytváření zahraniční politiky.⁸ Na jednu stranu je škoda, že Allen neměl z výše uvedených důvodů možnost plně se realizovat, protože byl mezi Reaganovými zahraničněpolitickými poradci jediným geopolitickým stratégem.⁹

4.2.1.3 RICHARD PIPES

Harvardský profesor ruských dějin působil během prvních dvou let Reaganova období v Radě pro národní bezpečnost. Podílel se na tvorbě Reaganových projevů, prohlášení i dopisů, kupříkladu prezidentovo prohlášení k Polsku ze 17. 12. 1981 sepsal z podstatné části on, taktéž o šest dní později odeslaný Reaganův dopis Brežněvovi nesl z části Pipesův rukopis.¹⁰ Allen se však nejspíše Pipesových schopností obával a snažil se ho proto držet poněkud stranou, navíc si přivlastnil jím vymyšlený název pro další kolo rozhovorů o kontrole zbrojení - START (Strategic Arms Reduction Talks - rozhovory o snížení počtu strategických nukleárních zbraní), který nahradil dosavadní SALT.¹¹

4.2.1.4 PAUL NITZE

Tento zkušený vyjednaváč, „jestřáb“ a odpůrce smlouvy SALT II pracoval v posledních letech Trumanovy administrativy na ministerstvu zahraničí, za prezidenta Johnsona zastával funkci ministra námořnictva a náměstka ministra obrany. Během Nixonova prezidentství byl členem amerického vyjednávacího týmu SALT I. Poté se stal předním členem Výboru pro současné nebezpečí (The Committee on the Present Danger), jenž na jaře 1976 založili nejvýznamnější odpůrci politiky détente, kteří se domnívali, že

⁷ Suchý, cit. dílo, s. 47.

⁸ Pipes, cit. dílo, s. 209.

⁹ Anderson, cit. dílo, s. 312.

¹⁰ Pipes, cit. dílo, s. 246, 249.

¹¹ Tamtéž, s. 211-212.

Sovětský svaz je schopen vyhrát jadernou válku proti USA.¹² Nitze kritizoval tzv. dvoukolejné rozhodnutí NATO (viz kap. 5. 4. 2. 2), protože se mu zdála jak politická, tak vojenská „kolej“ chybná.¹³ Byl vybrán i přes Haigův odpor (ministr zahraničí se obával negativní reakce evropských spojenců na jeho jmenování)¹⁴ za předáka amerického vyjednávacího týmu na ženevských rozhovorech o raketách středního doletu.

4.2.2 Charakteristika zahraniční politiky vůči SSSR

Zahraněční politika Reaganovy administrativy doznala oproti Carterově změn, ale v některých případech nová administrativa Carterovy kroky přejala. Novotou se stal odklon od politiky lidských práv, na něž sice měl být brán zřetel, avšak Reagan byl u svých spojenců ochoten jejich potlačování tolerovat. Nový prezident začal uplatňovat vůči Sovětům ještě tvrdší rétoriku než Carter, což se projevilo v dalším zhoršování vzájemných vztahů a v definitivním konci politiky uvolnění - détente, která skomírala již během Carterova prezidentství. Oproti Carterově období byl dáván na sovětsko - americké vztahy větší důraz, a proto opět zaujaly v americké zahraniční politice přední místo.

Snahy zabránit hašteření mezi ministrem zahraničí a poradcem pro národní bezpečnost vedly k posílení pozice prvně jmenovaného. Reagan byl také pevně rozhodnut nepokračovat v politice uvolňování - détente, která však vzala za své již po uskutečnění sovětské invaze do Afghánistánu. Jak už bylo výše zmíněno, Reagan převzal Carterovu vojenskou politiku pozměněnou touto invazí. Odmítl však udržovat strategickou paritu se Sovětským svazem, kterou zastávali Nixon, Ford i Carter. Obnovil také militantní obraz nepřítel z dob tuhé studené války a zdůrazňoval nepřeklenutelný protiklad společenských systémů obou velmocí.¹⁵ Takzvané druhé studené válce již nestálo nic v cestě.

Jednu z hlavních priorit nového prezidenta tvořilo rozmístění raket středního doletu na území evropských spojenců, k němuž mělo dojít v rozporu

¹² Vanden Berghe, Y. Velké nedorozumění? Dějiny studené války 1917 – 1990. Praha 1996, s. 165. Členem Výboru pro současné nebezpečí byl i Ronald Reagan.

¹³ Talbott, S. Deadly Gambits. London 1985, s. 53.

¹⁴ Tamtéž, s. 54.

¹⁵ Schäfer, cit. dílo, s. 453.

se závěry guadeloupské schůzky ještě před obnovením odzbrojovacích rozhovorů se Sověty.¹⁶ Avšak masivní protesty západoevropské a americké veřejnosti a problémy se schválením instalace raket na svém území parlamenty zainteresovaných zemí nakonec Reagana donutily, aby před rozmíst'ováním nejprve jednal se Sovětským svazem.¹⁷

Oproti Carterovi se Reagan podstatně více angažoval v zadržování radikálně levicových režimů ve třetím světě, především v těsném sousedství Spojených států - Střední Americe.

4.2.3 Faktory ovlivňující zahraniční politiku vůči SSSR; vliv vnitropolitické situace

Reaganova zahraniční politika byla ovlivněna především vyrovnáváním se s negativními jevy, které zdělila po předchozí administrativě. Více než roční zadržování amerických rukojmí na ambasádě USA v Teheránu zanechalo na sebevědomí Američanů nemalé šrámy. Reagan se proto snažil znovu obnovit prestiž a velmocenské postavení Spojených států, jež tato nepříjemná aféra narušila.

V prvním roce Reaganova působení hodně ovlivňovaly zahraniční politiku pokračující ekonomické problémy Spojených států, a to především tím, že administrativa byla zaneprázdněna jejich řešením a na zahraničněpolitické problémy zbývalo méně času.¹⁸

Na vývoj americké zahraniční politiky vůči Sovětskému svazu v tomto období nesporně působily probíhající polská krize, pokračující instalace moderních sovětských raket středního doletu SS-20 směřujících na západní Evropu a asijské spojence USA, a také pokračující boje Rudé armády v Afghánistánu. Všechny tyto problémy zatěžovaly vzájemné vztahy a nadále je zhoršovaly.

Na tvorbu zahraniční politiky měl záporný vliv ministr zahraničí Haig se svými snahami o získání moci nad celou její agendou. Kupříkladu každý pokus Rady pro národní bezpečnost hrát v zahraniční politice nějakou roli, si

¹⁶ Nálevka, V. Studená válka. Praha 2003, s. 211.

¹⁷ Vanden Berghe, cit. dílo, s. 166.

¹⁸ Anderson, cit. dílo, s. 92.

Haig vykládal jako zásah do své pravomoci, což vedlo k neustálým sporům.¹⁹ Ne zcela šťastná byla také skutečnost, že ani Haig, ani Allen neměli přímý přístup k prezidentovi.

¹⁹ Pipes, cit. dílo, s. 214-215.

4.3 Sovětská zahraniční politika vůči USA

4.3.1 Hlavní aktéři zahraniční politiky vůči USA

Po nástupu Ronalda Reagana do prezidentské funkce nedošlo mezi hlavními aktéry sovětské zahraniční politiky k žádné změně oproti Carterovu období (viz kap. 3. 4. 1).

4.3.2 Charakteristika zahraniční politiky vůči USA

Sovětská zahraniční politika vůči Spojeným státům se v prvním roce Reaganova prezidentství změnila především svou větší tvrdostí vůči USA, jež byla reakcí na tentýž postoj Washingtonu. To se projevilo i v chladném Brežněvem podepsaném dopise, který sovětské předáči odeslali jako odpověď na Reaganův smířlivý dopis, jenž napsal v dubnu krátce po atentátu na svou osobu.¹

Sovětské předáči byli přesvědčeni, že za zhoršení vzájemných vztahů a nástup tzv. druhé studené války může především Reaganův nesmlouvavý kurz, který byl ještě tvrdší než uplatňoval jeho předchůdce v posledním roce svého úřadování.² Sověti se totiž domnívali, že Reaganovy Spojené státy se jim snaží při každé příležitosti uškodit, a že nahlízejí na veškeré mezinárodní dění z hlediska konfrontace se Sovětským svazem. Podle Sovětů se americká politika omezovala na primitivní antisovětismus, což je dráždilo. Moskva nejprve vkládala do Reagana určité naděje, že jeho ostrý antisovětský přístup se po volbách změní v realistický, ale brzy je vystřídalo zklamání a obavy. Reaganovi pak již nikdo nevěřil. Výsledkem tvrdšího kurzu nové americké administrativy bylo mimo jiné posílení „jestřábů“ v ÚV KSSS, politbyru a bezpečnostním aparátu, kteří usilovali právě o stejně tvrdý přístup k USA.³

Jak již bylo zmíněno, sovětské vedení pokračovalo v rozmístování moderních raket středního doletu SS-20, které byly jednou z hlavních příčin nevole Západu v tomto období. Sověti sice předložili bezpočet nabídek, jak situaci řešit bez instalace amerických raket téhož doletu, ale tyto nabídky byly pro Západ nevýhodné. Rudá armáda se nadále plně angažovala v afghánských

¹ Viz Reagan, R. Život jednoho Američana: paměti prezidenta. Praha 1998, s. 235-237.

² Gromyko, A. Pamjatnoje, sv. 1 - 2. Moskva 1988, s. 235.

bojích, což samozřejmě, společně s pokračující polskou krizí, mělo negativní dopad na vztahy se Spojenými státy.

4.3.3 Faktory ovlivňující zahraniční politiku vůči USA; vliv vnitropolitické situace

Vnitropolitická situace Sovětského svazu se dle mého názoru v prvním roce Reaganova prezidentství oproti předcházejícím letům nijak zvlášť nezměnila (viz kap. 3. 4. 3). Změnou však byl přístup Ronalda Reagana k SSSR, který se stal, jak již bylo uvedeno, ještě tvrdším než praktikoval jeho předchůdce. Vzájemné vztahy se tedy nadále zhoršovaly, prostor pro jednání a kompromisy se zužoval a sovětské vedení reagovalo na tvrdý americký kurz zostřením svého přístupu a rétoriky vůči USA.

Domnívám se, že sovětsko - americké vztahy prvního roku Reaganova prezidentství zatěžovala především pokračující polská krize, nulový pokrok ve snaze o dohodu v otázce jaderných zbraní středního doletu a v neposlední řadě Reaganovo říjnové oznámení, že Spojené státy zahájí masivní zbrojení. Během polské krize byli sovětští předáci unaveni neustálým oddalováním Jaruzelského vojenského převratu, sami byli navíc tlačeni Spojenými státy, které je od invaze do Polska zrazovaly pohrůžkou nejtvrdších sankcí.

Na pokračující zhoršování vztahů se Spojenými státy měla vliv i prohlubující se Brežněvova staroba. V tomto období se už Brežněv de facto nedokázal věnovat formování politiky a těžko odhadovat, do jaké míry byl vůbec schopen vnímat kupříkladu obsah dopisů, které byly s jeho podpisem do USA odeslány. Brežněvova stále větší senilita dávala ještě více prostoru triumvirátu Ustinov - Andropov - Gromyko, jenž mohl v tomto „interregnu“ čím dál víc uplatňovat svůj kurz, který byl oproti Brežněvovu posledních let tvrdší, což se ukázalo již roku 1979 v invazi do Afghánistánu a v prvním roce Reaganova prezidentství hlavně v neústupnosti v otázce zmíněných raket středního doletu.

³Dobrynin, A. In *Confidence: Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents*. New York 1995, s. 481-482.

5 Vývoj sovětsko - amerických vztahů během Carterova a prvního roku Reaganova prezidentství

5.1 Jednání o omezení strategických útočných zbraní - SALT II

5.1.1 Carterovo prezidentství

Během své předvolební kampaně Jimmy Carter kritizoval dohody SALT uzavřené Nixonovou a Fordovou administrativou, protože podle jeho názoru SALT I zbytečně poskytla Sovětům strategickou výhodu v podobě dodatečných 600 strategických nosičů jaderných zbraní a v případě vladivostocké dohody byl podle něj stanoven příliš vysoký limit (2400 nosičů).¹

5.1.1.1 POČÁTEČNÍ NEZDARY

Carter zvítězil ve volbách 2. listopadu 1976 a ještě téhož měsíce navázal kontakt se svým sovětským protějškem. Svého poradce Averella Harrimana nový prezident pověřil, aby před tím, než převezme prezidentský úřad, zajišťoval tento neoficiální kontakt.² Již díky prvním Carterovým signálům Sověti očekávali, že jednání o SALT II bude probíhat na základě vladivostocké dohody a až časem se přikročí k většímu omezení jaderného potenciálu.³

Nedlouho po nástupu do úřadu zaslal Carter Brežněvovi dopis, který je datován 26. lednem 1977. Prezident v něm reagoval na Brežněvův tulský projev, v němž generální tajemník vzkázal Spojeným státům, že Sovětský svaz neusiluje o převahu v jaderných zbraních, a že nemá v úmyslu zasadit Američanům „první úder.“ Carter hodnotil projev jako velmi důležitý a uvedl, že Spojené státy, stejně jako SSSR, nebudou usilovat o vojenskou převahu.

¹ Linger, J. A. Europe and the Superpowers. In: Sarkesian, S. Ch. (ed.). Defense Policy and the Presidency: Carter's First Years. Boulder 1979, s. 249.

² Korniyenko, G. M. A „Missed Opportunity“- Carter, Brezhnev, SALT II and the Vance Mission to Moscow, November 1976 – March 1977. CWIHP Bulletin 5, Spring 1995, s. 141.

Dále zdůraznil nutnost, aby bylo co nejdříve dosaženo dohody SALT II, a také dohody, již by bylo dosaženo dalšího snížení a omezení strategických jaderných zbraní.⁴ Díky této formulaci, kterou si zasadili do kontextu s předchozími Carterovými prohlášeními, se Sověti domnívali, že dojde k rychlému podpisu SALT II na základě již výše zmíněné vladivostocké dohody.⁵ Carter vyjádřil naději, že brzy bude uzavřena smlouva celosvětově zakazující jakékoli jaderné testy, a též vyslovil přání setkat se s Brežněvem. Nakonec prezident navrhl, že během jara by se s Brežněvem mohl setkat ministr zahraničí Vance, aby spolu prodiskutovali klíčové problémy.⁶

Brežněv reagoval velmi vstřícným dopisem, v němž uvedl vladivostockou dohodu za základ SALT II a vyjádřil souhlas s Vanceovou návštěvou Moskvy.⁷

Carterův další dopis z poloviny února však vyvolal v Moskvě rozhořčení. Americký prezident totiž navrhl, že SALT II by mohla znamenat podstatnou redukci stavu strategických zbraní, a že by mohly být americké rakety s plochou dráhou letu (Cruise Missiles) a sovětský bombardér pojmenovaný NATO jako „Backfire“,⁸ ze SALT II vyjmuty a projednávány až během dalších rozhovorů.⁹

Nyní už Brežněv změnil tón své odpovědi ze vstřícného na téměř ostrý. Generální tajemník zopakoval, že je nutné uzavřít dohodu SALT II na základě vladivostocké dohody, jinak bude proces SALT zpomalen a důrazně odmítl americký návrh, aby byly rakety s plochou dráhou letu vyňaty ze SALT II s tím, že nelze věřit, že jejich otázka bude později projednána snadněji, když už budou rozmístěny, než nyní, kdy jsou stále ještě ve vývoji. Brežněv odmítl i začlenění bombardéru „Backfire“ do smlouvy SALT, protože je pouze

³ Garrison, M. Hopes Raised and Dashed - Carter, Brezhnev, and SALT II: An Introduction to G. M. Korniyenko's Commentary. CWIHP Bulletin 5, Spring 1995, s. 140.

⁴ President Carter's Letter to General Secretary Brezhnev, 26. 1. 1977. In: CWIHP Bulletin 5, Spring 1995, s. 145.

⁵ Korniyenko, cit. dílo, s. 142.

⁶ President Carter's Letter to General Secretary Brezhnev, 26. 1. 1977. In: CWIHP Bulletin 5, Spring 1995, s. 145.

⁷ Brezhnev's Letter to Carter, 4. 2. 1977. In: CWIHP Bulletin 5, Spring 1995, s. 146.

⁸ Sovětský bombardér Tupolev 22M s dlouhým, ne však přímo mezikontinentálním, doletem. USA se neúspěšně snažily, aby byl klasifikován jako strategická zbraň a začleněn do jednání SALT.

⁹ Carter's Letter to Brezhnev, 14. 2. 1977. In: CWIHP Bulletin 5, Spring 1995, s. 147.

středního doletu. Nelibě nesl i Carterovo připomenutí otázky dodržování lidských práv v SSSR.¹⁰

Carterova odpověď dorazila do Moskvy na Brežněvského žádost prostřednictvím „horké linky,“ aby byla doručena rovnou Brežněvovi a tím se vyhnula sovětskému ministerstvu zahraničí, protože Brzezinski se domníval, že Gromyko je hlavním oponentem Carterových návrhů.¹¹ Výsledný efekt byl ale horší - „horká linka“ byla spravována tajnou službou KGB, jejíž překladatelé nebyli dostatečně kvalifikovaní ani příliš zběhlí v problematice SALT. Jejich překlad Carterovy zprávy byl poznamenán mnoha nepřesnostmi, což zrovna neulehčovalo její přijetí u sovětských předáků.¹² Američané se domnívali, že zpráva byla napsána v pozitivním duchu. Avšak podle Dobrynina názoru neposunula příliš vpřed řešení otázky, na jakém základě má být SALT II uzavřena a nezohlednila sovětské stanovisko k bombardéru „Backfire“ a raketám středního doletu. Podle Dobrynina chtěly mít Spojené státy volnou ruku v produkci a rozmísťování těchto raket, místo aby je začlenily do dohody.¹³

Brežněv tentokrát reagoval klidněji a zopakoval, že rakety s plochou dráhou letu by měly být do SALT II zahrnuty, zatímco v případě „Backfire“ budou Sověti nadále žádat, aby byl jednou provždy z jednání stažen, protože jeho dolet je 2200 km a nebude zvyšován.¹⁴

Výměna dopisů mezi Carterem a Brežněvem ukázala, že obě strany nahlíží na otázku SALT II odlišně. Do Vanceovy návštěvy Moskvy však zbývala přibližně polovina měsíce. Hlavní problém tvořila žádost Sovětů, aby SALT II vycházela z vladivostocké dohody, zatímco Američané usilovali o přísnější nižší limity na strategické jaderné zbraně, které však byly pro Sověty neakceptovatelné, protože by jimi byly postiženy především sovětské síly.¹⁵ Spojené státy též chtěly odložit na později projednávání svých raket středního doletu, což Moskva odmítala připustit, protože se těchto moderních zbraní

¹⁰ Brezhnev's Letter to Carter, 25. 2. 1977. In: CWIHP Bulletin 5, Spring 1995, s. 150-151.

¹¹ Dobrynin, A. In Confidence: Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents. New York 1995, s. 388.

¹² Korniyenko, cit. dílo, s. 142.

¹³ Carter's Letter to Brezhnev, 4. 3. 1977. In: CWIHP Bulletin 5, Spring 1995, s. 152.

¹⁴ Brezhnev's Letter to Carter, 15. 3. 1977. In: CWIHP Bulletin 5, Spring 1995, s. 153.

¹⁵ Dobrynin, cit. dílo, s. 392.

velmi obávala.¹⁶ Brežněv vnímal americké návrhy negativně i proto, že vladivostocká dohoda byla jeho „dítě“- její podpis si musel vybojovat na sovětské generalitě.¹⁷

Návrhy USA na smlouvu SALT II byly zveřejněny v americkém tisku ještě předtím, než je Vance představil sovětskému vedení, což Moskva vnímala jako známku toho, že Carterovy úmysly nejsou vážné, a že chce pouze dosáhnout propagandistického vítězství. Podle prvního náměstka sovětského ministra zahraničí, Georgije Kornijenka, Sověti neviděli žádný logický důvod a vůbec nechápali, proč Američané chtěli zmařit výsledky pětileté společné práce na tehdy de facto již dokončené smlouvě SALT II vycházející z vladivostockého ujednání a místo toho znovu začít jednat.¹⁸

Ministr zahraničí Vance přiletěl do Moskvy jednat o SALT II 27. března 1977 a pobýval zde až do konce tohoto měsíce. Sovětům postupně předložil dva návrhy - tzv. komplexní (comprehensive) a tzv. odkládací (deferral). Administrativa preferovala komplexní návrh, jenž se výrazně odkláněl od vladivostocké dohody. Snížil by počet strategických nosičů jaderných zbraní na 2000 - 1800, z nichž 1200 - 1100 by mohlo být vybaveno více samostatně naváděnými hlavicemi (MIRV). Na ICBMs¹⁹ vybavené MIRVs by byl vytvořen limit 550 raket. To by se týkalo amerických Minutemanů III a sovětských SS-17, SS-18, SS-19. Navíc by byl výrazně zredukován počet velmi ničivých velkých mezikontinentálních raket SS-18²⁰ a SS-9, a to z 308 kusů povolených vladivostockou smlouvou na 150 (USA takový typ raket neměly).²¹ Obě strany by nesměly zdokonalovat své již existující ICBMs a měly by zakázáno vyvíjet, testovat a rozmísťovat nové

¹⁶ Vance, C. *Hard Choices: Critical Years in America's Foreign Policy*. New York 1983, s. 51.

¹⁷ Kissinger, H. *Roky obnovy*. Praha 2002, s. 240.

¹⁸ Korniyenko, cit. dílo, s. 142.

¹⁹ ICBM - Intercontinental Ballistic Missile, mezikontinentální balistická raketa odpalovaná ze země, její dolet přesahoval 5500 km.

²⁰ SS-18 (ruská zkratka RS-20) byla 16 až 40 krát ničivější než americký Minuteman III, mohla nést 20-30 jaderných hlavic - viz Bradley, J. F. N. *Válka a mír po roce 1945. Dějiny vztahů mezi Sovětským svazem a Západem*. Victoria Publishing 1994, s. 151.

²¹ SSSR v té době neměl dohromady tolik SS-17, SS-18 a SS-19, aby naplnil limit 550 raket, proto by mohl SS-17 a SS-19 dál vyrábět a opatřovat je MIRVs. Pro Sověty však bylo nemyslitelné, aby přistoupili na snížení limitu na velmi ničivé SS-18 a SS-9 o polovinu - viz *Remarks and Replies by Assistant for National Security Affairs Brzezinski to Questions Asked at a News Conference, Washington, D.C., 1. 4. 1977*. In: *American Foreign Policy 1977-1980: Basic Documents*. Washington: Department of State U.S. Government Printing Office, 1983, s. 162.

typy ICBMs a odpalovací zařízení pro ně. Dále by měly obě strany zapovězeno vyvíjet, testovat a rozmísťovat mobilní ICBMs, což by se samozřejmě dotklo americké velmi mobilní rakety MX Peacekeeper se zvýšenou přesností zásahu, která byla ve vývoji. Také měly být zakázány jaderné i konvenční mezikontinentální rakety s plochou dráhou letu a stanoven limit na roční počet letových testů existujících ICBMs. Pokud by výše uvedené návrhy sovětsí předáci akceptovali, USA by byly ochotny vzít v úvahu sovětské stanovisko k bombardéru „Backfire,“ pod podmínkou, že v žádném případě nebude jeho dolet zvětšen tak, aby se stal strategickou zbraní.²²

Pro případ, že Sověti komplexní návrh odmítnou, což se také stalo, měl Vance připraven odkládací návrh, jenž vycházel z toho, že sporné otázky raket s plochou dráhou letu a bombardéru „Backfire“ by byly projednávány až v rámci SALT III a smlouva SALT II by byla zcela totožná s dohodou dosaženou ve Vladivostoku.²³

Carter před Vanceovým odletem do Moskvy zastával názor, že by nejen komplexní, ale i odkládací návrh mohl obsahovat oproti vladivostocké dohodě změnu v počtu strategických nosičů jaderných zbraní, i když jen malou - jejich počet by byl snížen z 2400 na 2300.²⁴ Když však Vance ještě před odletem představil tuto verzi odkládacího návrhu a komplexní návrh Dobryninovi, sovětský velvyslanec odpověděl, že ani jeden nedává reálný základ pro dosažení dohody, protože by postihovaly především sovětské zbraně.²⁵ Již před Vanceovým odletem bylo zřejmé, že se v Moskvě obě strany nedohodnou; nic na tom nezměnilo ani to, že odkládací návrh byl v Moskvě představen v podobě zcela totožné s vladivostockou dohodou. Sovětsí předáci byli totiž roztrpčeni, že USA nechtěly rovnou vycházet z vladivostockého ujednání. Sověti též nebyli ochotni odložit otázku amerických raket s plochou

²² Remarks by Secretary of State Vance at a News Conference, Moscow, 30. 3. 1977. In: American Foreign Policy 1977 -1980: Basic Documents. Washington: Department of State U.S. Government Printing Office, 1983, s. 159-160; Vance, cit. dílo, s. 52; PD-7: SALT Negotiations, 23. 3. 1977, WWW.jimmycarterlibrary.org/documents/pddirectives/pd07.pdf

²³ Remarks by Secretary of State Vance at a News Conference, Moscow, 30. 3. 1977. In: American Foreign Policy 1977 -1980: Basic Documents. Washington: Department of State U.S. Government Printing Office, 1983, s. 159-160.

²⁴ PD-7: SALT Negotiations, 23. 3. 1977, WWW.jimmycarterlibrary.org/documents/pddirectives/pd07.pdf

²⁵ Dobrynin, cit. dílo, s. 392; Dobrynin's Conversation with Secretary of State Cyrus Vance, 21. 3. 1977. In: CWIHP Bulletin 5, Spring 1995, s. 154.

dráhou letu až do SALT III a svůj bombardér „Backfire“ chtěli ze SALT úplně vyčlenit.

Carter před svým zvolením sliboval, že sníží výdaje na zbrojení o deset procent a často mluvil o odzbrojení.²⁶ Proto preferoval komplexní návrh, kterým však chtěl získat příliš mnoho v příliš krátkém čase. V tomto počínání měl Brzezinského podporu, zatímco Vance a hlavní americký vyjednaváč v otázce SALT II Paul Warnke²⁷ byli zastánci pozvolnějšího postupu.²⁸

Sověti viděli komplexní návrh jako pokus USA zredukovat sovětskou početní výhodu v ICBMs, které byly základem jejich strategických sil, protože většinu sovětských jaderných zbraní nesly právě tyto rakety, a tím získat nad SSSR převahu. Sověti totiž měli strategickou „triádu“ odlišnou od americké, jejíž proporce mezi ICBMs, SLBMs²⁹ a strategickými bombardéry byly vyrovnanější.³⁰

Během výše zmíněné Vanceovy návštěvy Moskvy na konci března 1977 se obě strany dohodly alespoň na pokračování rozhovorů, a to na schůzce Vance - Gromyko v Ženevě plánované na květen.³¹ Díky nezdaru Vanceovy moskevské mise se Carter dostal pod tlak evropských spojenců, kteří žádali, aby byl vůči Sovětům vstřícnější.³²

5.1.1.2 NA CESTĚ K DOHODĚ

V dubnu přišli Američané s novou iniciativou. Vance a Warnke rokovali s Dobryninem na neformálních schůzkách a představili Sovětům nový trojdílný přístup: Prvním dílem by byla dohoda SALT II, která by platila

²⁶ Schäfer, P. Prezidenti USA. Od George Washingtona po Billa Clintona. Praha 1995, s. 435.

²⁷ Paul Warnke zastával během Carterova prezidentství post ředitele Výboru pro kontrolu zbrojení a odzbrojení (Arms Control and Disarmament Agency - ACDA) a poměrně těsně ho Senát zvolil hlavním vyjednavčem v otázce SALT II. Warnke byl „holubící“, za což byl kritizován „jestřáby“ typu Paula Nitzeho, kteří se obávali, že je příliš ochoten na úkor USA vycházet Sovětům vstříc. Warnke se stavěl téměř proti každému programu na modernizaci amerického strategického systému - viz Nitze, P. H. From Hiroshima to Glasnost: a memoir of five perilous decades. London 1989, s. 354-355.

²⁸ Dobrynin, cit. dílo, s. 389.

²⁹ SLBM - Submarine-Launched Ballistic Missile, balistická raketa odpalovaná z ponorek.

³⁰ Vance, cit. dílo, s. 55; Televizní projev Brežněva, 29. 5. 1977. In: Brežněv, L. I. Projevy a stati. 1976 - 1977. Praha 1979, s. 375; SSSR měl ve srovnání se Spojenými státy malý počet strategických bombardérů a na druhou stranu sice početnější, ale zaostalejší SLBMs, jež byly oproti americkým podstatně méně vybaveny MIRVs.

³¹ Remarks by Secretary of State Vance at a News Conference, Moscow, 30. 3. 1977. In: American Foreign Policy 1977 -1980: Basic Documents. Washington: Department of State U.S. Government Printing Office, 1983, s. 159-160.

³² Dobrynin, cit. dílo, s. 396.

do roku 1985; druhým dohoda trvající pouze tři roky, jež by se týkala sporných otázek jako byly rakety s plochou dráhou letu a další nové typy zbraní a třetím dílem by se stal soubor principů, které by provázely budoucí jednání o SALT III zahrnující podstatnější redukce strategických jaderných zbraní.³³

Tento trojdílný přístup byl v květnu na ženevském setkání schválen Gromykem a Vancem a v září 1977 během návštěvy Gromyka ve Washingtonu i samotným Carterem. Ženevská schůzka tedy přinesla pokrok, i když za cenu ústupků ze strany USA - obě strany se nakonec shodly, že smlouva SALT II by měla vycházet z vladivostockých limitů, Američané ale trvali na tom, že tyto limity budou následovány dalšími redukcemi. Kladně byl přijat i Gromykův návrh vytvořit dočasnou dohodu o sporných otázkách jako separátní protokol, který by byl neodlučitelně připojen k hlavní smlouvě. Tento krátkodobý protokol Američané vnímali jako prostředek k odložení problematiky raket s plochou dráhou letu do dalších jednání. V mnoha detailech, jako například v limitu na sovětské velmi ničivé velké ICBMs, se však supervelmoci neshodly.³⁴

Poslední červnový den roku 1977 Carter oznámil své rozhodnutí zrušit program na výrobu strategického bombardéru B-1 vzhledem k jeho velké nákladnosti. Místo něj měly nadále sloužit B-52 a další bombardéry, které měly být po své modernizaci opatřeny vysoce přesnými raketami s plochou dráhou letu (ALCM),³⁵ což by se podle administrativy i podle mého názoru nijak neprojeвило na účinnosti amerických vzdušných sil. Carter se takto rozhodl kvůli úspoře financí, jež měly být investovány místo do B-1 na posílení konvenčních sil.³⁶ Prezidentův čin byl negativně přijat především u „jestřábů,“ kteří ho kritizovali za to, že provedl jednostranný odzbrojovací

³³ Carter, J. *Keeping Faith: Memoirs of a President*. London 1982, s. 220.

³⁴ Vance, cit. dílo, s. 56-57; Dobrynin, cit. dílo, s. 396; Carter, cit. dílo, s. 220.

³⁵ ALCMs - Air-Launched Cruise Missiles, rakety s plochou dráhou letu odpalované ze vzduchu, byly instalovány na americké strategické bombardéry.

³⁶ Statement and Replies by President Carter to Questions Asked at a News Conference, Washington, D.C., 30. 6. 1977. In: *American Foreign Policy 1977 -1980: Basic Documents*. Washington: Department of State U.S. Government Printing Office, 1983, s. 107-108, cit. podle *Public Papers of the Presidents: Jimmy Carter 1977*, s. 1197-1200; Statement by Secretary of Defense Brown, Washington, D.C., 1. 7. 1977. In: *American Foreign Policy 1977 -1980: Basic Documents*. Washington: Department of State U.S. Government Printing Office, 1983, s. 109-110.

krok. Pravdou je, že Carter měl výměnou za zrušení B-1 vyžadovat na SSSR ústupky v jednání o SALT II.³⁷

Koncem září roku 1977 Gromyko přiletěl do Washingtonu. Během jeho jednání s Carterem byla nejprve probírána sporná otázka lidských práv, poté se oba představitelé shodli, že nechtějí spojovat pokrok v SALT II s žádnou jinou problematikou. Gromyko odmítal přijmout jakýkoli konkrétní návrh dohody SALT II, až byl Carter překvapen jeho neústupností. O pár dní později, 27. září, však sovětský ministr zahraničí, společně se svým náměstkem Kornijenkem a velvyslancem Dobryninem, prezidenta opět navštívil a z nějakého, pro Cartera nepochopitelného důvodu, byli Sověti ochotni dosáhnout shody. Obě strany přijaly následující základní kostru jednání - celkový počet strategických nosičů jaderných zbraní stanovený na 2250 kusů (USA navrhovaly 2160), z nichž 1250 (USA navrhovaly 1200) mohlo být opatřeno více samostatně naváděnými hlavicemi (MIRV) pod podmínkou, že maximálně 820 ICBMs mohlo být vybaveno MIRVs.³⁸

Carter nakonec souhlasil, že limit na sovětské velmi ničivé velké ICBMs zůstane na dosavadním počtu 308 kusů, Sověti na oplátku ustoupili právě tím, že přijali onen limit 820 ICBMs vybavených MIRVs (MIRVs totiž měli Sověti nainstalována především na ICBMs, narozdíl od USA). SSSR též akceptoval americký návrh na společný limit 1320 kusů pro strategické nosiče vybavené MIRVs a pro strategické bombardéry vyzbrojené raketami s plochou dráhou letu. Obě strany souhlasily s tím, že dolet těchto raket nebude přesahovat 2500 km a Sověti byli ochotni nevytvořit ze svého bombardéru „Backfire“ zbraň strategického rázu. Shody bylo dosaženo i v tom, že smlouva SALT I, jejíž platnost měla vypršet v říjnu téhož roku, bude nadále dodržována, dokud nevejde v platnost SALT II.³⁹

Cílem Američanů před tímto washingtonským jednáním bylo dosáhnout oproti vladivostocké dohodě nižšího limitu na celkový počet strategických nosičů jaderných zbraní a na sovětské velmi ničivé velké rakety. Třetím cílem USA bylo vyjednat limit na počet ICBMs vybavených MIRVs.⁴⁰ V případě velkých raket úspěšní nebyli, avšak v obou dvou zbývajících cílech

³⁷ Vance, cit. dílo, s. 57-58.

³⁸ Carter, cit. dílo, s. 220-221.

³⁹ Dobrynin, cit. dílo, s. 399; Vance, cit. dílo, s. 61.

⁴⁰ Vance, cit. dílo, s. 59.

ano, vzhledem k čemuž můžeme zhodnotit washingtonské jednání v září 1977 jako pro Spojené státy úspěšné. Sověti mohli být taktéž spokojeni, neboť nedošlo ke snížení počtu jejich velkých raket, jež byly srdcem sovětských jaderných zbraní.

Na washingtonských rozhovorech se Gromyko vyjádřil i ke Carterově dlouhodobému požadavku uskutečnit summit nejvyšších představitelů obou supervelmocí. Gromyko sdělil, že Brežněv je dychtivý setkat se s Carterem, ale chce záruku, že na onom summitu bude SALT II podepsána. Sověti podmiňovali konání summitu uzavřením smlouvy SALT II, protože pro senilního Brežněva by bylo obtížné o mnoha otázkách spojených s touto smlouvou teprve jednat, což ale samozřejmě Američanům nesdělili.⁴¹ V dubnu 1978 získal Vance během své návštěvy Moskvy souhlas sovětského vedení s americkým návrhem na počet strategických nosičů vybavených MIRVs, který byl tedy změněn na 1200 jednotek.⁴²

V květnu se vzájemné vztahy zhoršily nejvíce za poslední roky vlivem útoku katanžských emigrantů, vycvičených Kubánci, na jejich domovinu, zairskou provincii Katangu a kvůli pokračujícímu porušování lidských práv v sovětském bloku. Koncem tohoto měsíce navštívil Gromyko Spojené státy a učinil velmi důležitý ústupek - souhlasil s tím, že do SALT II bude začleněno, že každá velká mezikontinentální raketa SS-18 může nést maximálně 10 jaderných hlavic. Toto omezení by se týkalo i dalších typů mezikontinentálních raket jako SS-17 a SS-19. Atmosféru ale zkalila jízlivá výměna názorů mezi Carterem a Gromykem ohledně důvodů zhoršení vztahů. V červenci 1978 se v Ženevě setkali Vance a Gromyko, který Američanům navrhl zakázat letové testy a rozmístování všech nových typů ICBMs s tím, že by každá strana mohla mít povolenu jednu výjimku, vybavenou třeba i MIRVs. Američané se rozhodli, že by mohli akceptovat tento návrh, jenž se nakonec opravdu stal součástí smlouvy SALT II, protože by jim umožnil v rámci jedné povolené výjimky rozmístit moderní a vysoce přesné rakety MX.⁴³

⁴¹ Carter, cit. dílo, s. 221; Dobrynin, cit. dílo, s. 398.

⁴² Brzezinski, Z. Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser, 1977 - 1981. London 1983, s. 326.

⁴³ Vance, cit. dílo, s. 102-104.

Další Vanceova schůzka s Gromykem, v tomto případě za osobní účasti Cartera, se konala na konci září 1978. Tentokrát se ostřejší výměna názorů mezi prezidentem a sovětským ministrem zahraničí neuskutečnila a setkání proběhlo v celkem přívětivé atmosféře. Gromyko se otevřeněji vyjadřoval o čínské otázce, dost možná proto, že se sovětské vedení dozvědělo o tajných jednáních USA s Čínou o normalizaci vzájemných vztahů.⁴⁴ Carter a Gromyko souhlasili, že nejdříve je třeba uzavřít dohodu SALT II a potom by teprve následovala smlouva o zákazu testů jaderných zbraní.⁴⁵ Setkání přineslo další, i když pozvolný, posun k uzavření SALT II, když SSSR upustil od omezení doletu ALCMs a povolil je Spojeným státům testovat a rozmísťovat s neomezeným doletem. USA na druhou stranu souhlasily s tím, že do protokolu SALT II bude zanesen přísný limit na dolet GLCMs a SLCMs.⁴⁶ Sověti se ale nezaručili, že bombardér „Backfire“ nebude vyráběn se strategickým doletem, a proto Carter oznámil Gromykovi, že USA si vyhrazují během platnosti smlouvy SALT II právo vybudovat srovnatelné bombardéry jako protiváhu vůči „Backfire.“⁴⁷

Před Vánoce 1978, již poté, co byla oznámena normalizace čínsko - amerických vztahů, jejíž načasování mělo negativní vliv na uzavření rozhovorů o SALT II, se Vance a Gromyko opět setkali v Ženevě. Objevily se však i další problémy, jež SALT II zpozdily. Carter totiž zaujal striktnější postoj k monitorování telemetrických dat z raketových testů, aby zlepšil možnosti ověřování, zda je SALT II dodržována.⁴⁸ Vance se v Ženevě snažil přizpůsobit Carterovy přísnější požadavky, aby bylo v této otázce dosaženo Gromykem navrhovaného kompromisu. Během jednání s Gromykem mu ale zatelefonoval Brzezinski, jenž použil nechráněnou telefonní linku, takže Sověti se z odposlechů dozvěděli plno detailů. Brzezinski Vanceovi vzkázal, že Carter nechce měnit své rozhodnutí, a že má v této otázce podporu ministra

⁴⁴ Brzezinski, cit. dílo, s. 327.

⁴⁵ Carter, cit. dílo, s. 230-231.

⁴⁶ GLCMs - Ground-Launched Cruise Missiles, rakety s plochou dráhou letu odpalované ze země; SLCMs - Sea-Launched Cruise Missiles, rakety s plochou dráhou letu odpalované z moře.

⁴⁷ Vance, cit. dílo, s. 107.

⁴⁸ Sověti zašifrovali některá telemetrická data, která byla vysílána v rámci komunikace mezi sovětskými řídicími centry a raketami během jejich letových testů. Tato data obsahovala informace o charakteru a síle testovaných raket. Pro Američany bylo nutné, aby mohli tyto údaje zachycovat, protože díky nim by byli schopni u sovětské strany zjišťovat její dodržování určitých nařízení smlouvy SALT II.

obranu Harolda Browna a ředitele CIA Stansfielda Turnera. Vance se dvakrát pokoušel hájit kompromis, ale bez úspěchu.⁴⁹

Před touto předvánoční ženevskou schůzkou se věřilo, že během jejího konání bude vyjednávání o SALT II uzavřeno. Avšak Gromyko byl podrážděný, protože Sověti byli rozhořčeni, ani ne tak faktem, že proběhne normalizace čínsko - amerických vztahů, jako tím, že byla oznámena právě v tuto dobu, kdy USA a SSSR zakončovaly jednání o SALT II a připravovaly summit na nejvyšší úrovni. Sověti se též obávali, že je normalizace namířena proti SSSR.⁵⁰ Tyto skutečnosti a nevyřešené problémy jako monitorování telemetrických dat, byly důvodem toho, že uzavření SALT II bylo odloženo.

Další problém nastal ohledně možného prodeje zbraní do Číny od amerických spojenců. Na konci prosince roku 1978 obdržel Carter od Brežněva dopis, v němž generální tajemník oznamoval, že jestliže USA nezabrání tomuto prodeji, nemuselo by dojít k pokroku v jednání o SALT II.⁵¹

5.1.1.3 VÍDEŇSKÝ SUMMIT

Jednání o SALT II ale pokračovala dál. V Ženevě diskutovaly „SALT delegace“ obou supervelmocí technické aspekty zbývajících otázek. Ve Washingtonu zase jednali Vance a Dobrynin, kteří vedli závěrečnou fázi jednání. Mezi lednem a 9. květnem 1979, kdy byla vzájemná dohoda na konečném znění smlouvy SALT II oznámena, se scházeli téměř každý týden. Jedním z rozhodujících zlomů byl sovětský souhlas s americkým návrhem, že klíčové parametry⁵² existujících typů ICBMs nesmějí být změněny o více než pět procent. Američané docílili i toho, že Sověti přijali podstatná omezení týkající se modernizace ICBMs. Shody bylo dosaženo i v citlivé otázce monitorování telemetrických dat, když obě strany daly na vědomí, že nebudou šifrovat data důležitá pro ověřování, zda je smlouva SALT II dodržována.⁵³

Ještě předtím, než došlo k výše uvedenému posunu v jednání, převzal Carter iniciativu, protože mu dělaly starosti nestabilní sovětsko - americké vztahy a pozdržení rozhovorů o SALT II. Proto koncem února 1979 pozval do své pracovny Dobrynina, aby se pokusil zlepšit vztahy se Sovětským

⁴⁹ Dobrynin, cit. dílo, s. 414.

⁵⁰ Vance, cit. dílo, s. 110 - 112.

⁵¹ Carter, cit. dílo, s. 234.

⁵² Délka, šířka, celková hmotnost a maximální zatížení (throw weight).

svazem.⁵⁴ Americký prezident byl ve své iniciativě úspěšný, neboť Brežněv ve svém vstřícném projevu z počátku března vyslovil naději, že dohoda SALT II bude jím a Carterem v blízké budoucnosti podepsána během jejich setkání.⁵⁵

Osmého června 1979, týden před začátkem summitu Carter - Brežněv, bylo oznámeno, že americký prezident schválil v plném rozsahu vývoj mobilní mezikontinentální rakety MX vybavené deseti jadernými hlavicemi. Carter k tomuto kroku přistoupil i proto, aby utišil kritiky, kteří tvrdili, že SALT II hovoří ve prospěch Sovětského svazu.⁵⁶

Summit Carter - Brežněv se konal 15. - 18. června 1979 ve Vídni. Americkou delegaci samozřejmě vedl prezident a mezi její přední členy patřili Vance, Brzezinski, ministr obrany Harold Brown a generál David Jones. V čele sovětské stál Brežněv, jejími předními členy byli Gromyko, ministr obrany Ustinov a budoucí generální tajemník Konstantin Černěnko.⁵⁷

Důležité otázky byly diskutovány až 16. června na americké ambasádě, a to například problematika bombardéru „Backfire,“ která toho dne ještě vyřešena nebyla. Následujícího dne představil Carter s entuziasmem americké cíle pro SALT III, díky němuž vzbudil Brežněvův zájem. Ale ministr obrany Brown byl z Carterova projevu nervózní, protože se obával, aby si Sověti nevyložili smysl prezidentových slov špatně a pak netlačili na USA ještě tvrději, což se však nestalo. Poslední den summitu přednesl Carter projev týkající se kubánských aktivit ve světě podporovaných Sověty, sovětské finanční podpory Vietnamu a sovětských překážek kladených americkému mírovému programu na Blízkém východě. Brežněv reagoval přečtením již předem připraveného projevu, k němuž mu Gromyko pak přidal dodatečný list, který se Brežněv zdráhal číst, ale nakonec ho přečetl a odsoudil tak americký zájem o Vietnam a zaútočil na Čínu. Důležitým pro Spojené státy byl Brežněvův souhlas s limitem na výrobu „Backfire,“ jenž byl stanoven na 30 bombardérů ročně, a také s tím, že jeho dolet nebude mezikontinentální.⁵⁸

⁵³ Vance, cit. dílo, s. 133-134.

⁵⁴ Dobrynin, cit. dílo, s. 417.

⁵⁵ Brežněvův projev, Moskva, 2. 3. 1979. In: Brežněv, L. I. Projevy a stati. 1978 - 1979. Praha 1981, s. 581.

⁵⁶ Vance, cit. dílo, s. 137.

⁵⁷ Dobrynin, cit. dílo, s. 421-422.

⁵⁸ Brzezinski, cit. dílo, s. 341-342.

Hlavní bod summitu přirozeně představovalo podepsání dokumentu SALT II, k němuž došlo taktéž během posledního dne setkání, 18. června. SALT II se skládala ze dvou částí - ze smlouvy, jejíž platnost měla vypršet na konci roku 1985 a z protokolu s platností do závěru roku 1981, jenž tvořil integrální součást smlouvy. Ve smlouvě se obě strany mimo jiné zavázaly, že celkový počet ICBMs, SLBMs a strategických bombardérů nebude přesahovat 2400 s tím, že od 1. ledna 1981 začnou snižovat limit na tyto zbraně na celkový počet 2250, jehož mělo být dosaženo do konce téhož roku; do tohoto limitu měly být po vypršení platnosti protokolu započítány i ASBMs.⁵⁹ Obě země se dále zaručily, že počet jejich raket vybavených MIRVs⁶⁰ spolu s počtem strategických bombardérů vyzbrojených raketami s plochou dráhou letu nepřesáhne číslo 1320, že počet jejich ICBMs vybavených MIRVs nepřesáhne číslo 820, a že celkový počet raket vybavených MIRVs nepřekročí číslo 1200. Jak USA, tak SSSR, mohly rozmístit pouze jeden nový typ ICBM a Sověti nesměli zvýšit počet svých 308 velkých velmi ničivých ICBMs. Klíčové parametry existujících typů ICBMs bylo zakázáno změnit o více než pět procent a telemetrická data důležitá pro ověřování, zda je SALT II dodržována, nesměla být šifrována.⁶¹

Po dobu platnosti protokolu nesměly být rozmíst'ovány ani testovány mobilní ICBMs, zapovězeno bylo i testování raket s plochou dráhou letu odpalovaných z moře a ze země, jejichž dolet by přesahoval 600 km. Jak již bylo naznačeno výše, protokol též zakazoval testování a rozmíst'ování ASBMs.⁶²

Ve Vídni bylo též podepsáno prohlášení, v němž obě supervelmoci deklarovaly svůj úmysl pokračovat v odzbrojovacích rozhovorech a připravovat smlouvu SALT III.⁶³

SALT II v kontrole zbrojení pokročila oproti vladivostocké dohodě a SALT I, avšak vzhledem k přijatým limitům nebyla velkým průlomem. Většina západních odborníků zastávala názor, že velmi mnoho ustanovení

⁵⁹ ASBMs - Air-to-Surface Ballistic Missiles, balistické rakety typu vzduch - země odpalované z bombardérů, jejich dolet přesahoval 600 km.

⁶⁰ MIRVs mohly být vybaveny jak ICBMs, tak SLBMs a ASBMs.

⁶¹ Treaty between USA and SSSR on the Limitation of Strategic Offensive Arms, 18. 6. 1979, WWW.fas.org/nuke/control/salt2/text/salt2-2.htm

⁶² Protocol to the Treaty between USA and SSSR on the Limitation of Strategic Offensive Arms, 18. 6. 1979, WWW.fas.org/nuke/control/salt2/text/salt2-3.htm

smlouvy je v zájmu USA. Na druhou stranu Sověty neznevýhodňovala a navíc díky ní mohli snížit své výdaje na zbrojení, což byla, vzhledem ke stavu jejich ekonomiky, přímo nutnost.⁶⁴ Pro Spojené státy bylo důležité, že SALT II jim povolovala vyvíjet a rozmísťovat systémy potřebné pro modernizaci jejich strategické „triády“ - moderní rakety Trident odpalované z nových jaderných ponorek téhož názvu,⁶⁵ rakety s plochou dráhou letu a mezikontinentální rakety MX.⁶⁶ Podpis pod SALT II dával naději, že détente bude pokračovat, ale problémy s její ratifikací v USA a především sovětská invaze do Afghánistánu tuto naději pohřbily.

5.1.1.4 NEÚSPĚCH RATIFIKACE

Carterovu administrativu čekal ještě boj o ratifikaci SALT II v Senátu, což nebyl lehký úděl, vzhledem k její dlouhodobé kritice v USA. Po vídeňském summitu nátlak odpůrců SALT II rostl. Vanceova domněnka, že po summitu Kongres zruší Jackson - Vanikův dodatek a SSSR tak získá od USA v oblasti vzájemného obchodu doložku nejvyšších výhod (Čína ji získala roku 1979), se ukázala jako mylná.⁶⁷ Kritici SALT II pocházeli nejen z republikánského tábora jako například předák senátní republikánské menšiny Howard Baker, ale i z řad demokratů, kteří měli v Senátu většinu, z nichž jedním z nejznámějších byl zastávce tvrdé linie senátor Henry Jackson (spoluautor výše uvedeného dodatku), jenž kupříkladu neprávem přirovnal Carterovu cestu do Vídně k Chamberlainově usmiřování Hitlera.⁶⁸

Oponenty lze rozdělit do dvou táborů - zastánci většího odzbrojení, jako například demokratičtí senátoři George McGovern a William Proxmire byli toho názoru, že SALT II nepotlačuje závody ve zbrojení. Zastánci tvrdé linie jako kupříkladu Paul Nitze namítali, že SALT II byla uzavřena ve prospěch Sovětů, především tím, že jim povolila všech 308 velkých velmi

⁶³ Nálevka, V. Studená válka. Praha 2003, s. 192.

⁶⁴ Cohen, W. I. (ed.). The Cambridge History of American Foreign Relations. Volume 4: America in the Age of Soviet Power, 1945 – 1991. Cambridge 1993, s. 213; Westad, O. A. (ed.). Reviewing the Cold War. Approaches, Interpretations, Theory. London 2001, s. 221.

⁶⁵ První nová ponorka Trident vyzbrojená moderními raketami Trident byla uvedena do provozu ještě roku 1979.

⁶⁶ Brzezinski, cit. dílo, s. 332. Rakety MX však nesměly být po dobu platnosti protokolu mobilní.

⁶⁷ Suchý, P. Reagan a říše zla. Vývoj americké zahraniční politiky a vztahů mezi supervelmocemi v letech 1981 – 1989. Brno 2004, s. 37-38.

⁶⁸ Dobrynin, cit. dílo, s. 422.

ničivých ICBMs vybavených MIRVs, a že „Backfire“ nezařadila do celkového limitu 2250. Poukazovali též, že některé části smlouvy mohou být vykládány dvojsmyslně, a že USA si nemůžou dostatečně ověřovat, zda bude SALT II Sověty dodržována.⁶⁹ Faktem však bylo, že na každou z oněch 308 velkých raket mohli v SSSR namontovat maximálně 10 jaderných hlavic, tzn. stejný počet jako na americkou raketu MX, která byla oproti nim menší.

V neposlední řadě byli Sověti nuceni zničit 254 strategických nosičů, aby dospěli ke stanovenému početnímu limitu 2250, zatímco USA pouze 34.⁷⁰ Vzhledem k charakteru SALT II mohl SSSR disponovat 10 000 - 12 000 jadernými hlavicemi, což byl přibližně stejný počet jako na straně USA.⁷¹ Je sice pravdou, že modernizace americké strategické „triády“ teprve probíhala, ale USA byly schopny účinně odpovědět na případný sovětský jaderný útok i dosavadními zbraněmi. Navíc SALT II nezahrnovala předsunuté jaderné zbraně USA v západní Evropě (forward-based systems) a jaderné arzenály amerických spojenců Velké Británie a Francie.

Jako velmi efektivní se ukázala taktika odpůrců SALT II, kteří podmínili její ratifikaci zdrženlivým postojem Moskvy v rozšiřování sovětského vlivu ve světě a v otázce lidských práv. Mezi zastánce této vazby patřily i takové osobnosti jako Henry Kissinger a Alexandr Haig.⁷²

V Sovětském svazu vydaly 22. června 1979 politbyro, vláda a prezídium Nejvyššího sovětu společnou rezoluci, v níž hodnotily výsledky vídeňského summitu jako „*důležitý krok vpřed k normalizaci sovětsko - amerických vztahů a celkové mezinárodní situace.*“ Když se sovětské vedení dozvědělo, že vídeňský summit byl v USA přijat se smíšenými pocity, Gromyko Američany varoval, že Moskva by odmítla dodatečné pozměňovací návrhy nebo znovuprojednávání smlouvy. Ve Spojených státech sice hlasoval senátní Výbor pro zahraniční vztahy (Foreign Relations Committee - FRC) v poměru 9:6 pro ratifikaci SALT II, avšak senátní Výbor pro záležitosti zbrojení (Armed Services Committee - ASC) ratifikaci odmítl s tím, že SALT

⁶⁹ Vance, cit. dílo, s. 137, 352.

⁷⁰ Memorandum of Understanding between USA and SSSR Regarding the Establishment of a Data Base on the Numbers of Strategic Offensive Arms, 18. 6. 1979, WWW.fas.org/nuke/control/salt2/text/salt2-4.htm

⁷¹ Kaufman, B. I. The Presidency of James Earl Carter, jr. Lawrence 1993, s. 155.

⁷² Tamtéž, s. 153; Vance, cit. dílo, s. 350.

II hovoří ve prospěch SSSR - 10 jeho členů hlasovalo proti ratifikaci, 7 se zdrželo hlasování a nikdo nehlasoval pro.⁷³

Ještě předtím byl proces ratifikace SALT II pozdržen díky kubánské minikrizi, která vypukla na přelomu srpna a září 1979 (viz kap. 5. 5. 1. 3. 1). Definitivní pohřeb ratifikace SALT II měla na svědomí sovětská invaze do Afghánistánu započatá v prosinci téhož roku, kvůli níž Carter požádal Senát, aby ratifikaci odložil a ta se již nikdy neuskutečnila. Jak USA, tak SSSR však SALT II i přesto dodržovaly až do roku 1985, kdy její platnost vypršela.

5.1.2 První rok Reaganova prezidentství

Ronald Reagan se nikdy netajil svým nesouhlasem s podobou SALT II, i když jeho administrativa tuto dohodu, a to i na radu Paula Nitzeho, nakonec respektovala (což ale bylo podmíněno tím, že se Sověti budou chovat stejně).⁷⁴ Podle jeho názoru byla „katastrofálně chybná,“ protože povolovala Sovětům velké velmi ničivé ICBMs, jimiž by teoreticky mohli během překvapivého prvního úderu zničit ICBMs Spojených států.⁷⁵

Reagan měl zájem o kontrolu zbrojení, ale byl toho názoru, že bude dlouhodobým procesem, který bude nutné zahájit zbrojením na americké straně, aby USA získaly v jaderných zbraních nad Sovětským svazem rozhodnou převahu a měly tak lepší vyjednávací pozici, neboť i v kontrole zbrojení se mělo podle něj jednat se Sověty z pozice síly. Proto na počátku října 1981 Reagan oznámil, že bude vyrobeno sto bombardérů B-1 (akceschopné měly být roku 1986), jejichž produkci Carterova administrativa zrušila, dále sto mezikontinentálních raket MX (zanedlouho bylo nainstalováno prvních 40 těchto raket do imobilních raketových sil

⁷³ Dobrynin, cit. dílo, s. 428; Report From the Senate Armed Services Committee to the Senate, 4. 12. 1979. In: American Foreign Policy 1977 -1980: Basic Documents. Washington: Department of State U.S. Government Printing Office, 1983, s. 214.

⁷⁴ Nitze, P. H. From Hiroshima to Glasnost: a memoir of five perilous decades. London 1989, s. 365.

⁷⁵ Huntington, S. P. The Defense Policy of the Reagan Administration, 1981 - 1982. In: Greenstein, F. I. (ed.). The Reagan Presidency. The Johns Hopkins U. P. Baltimore 1983, s. 96; V USA bylo velmi diskutováno tzv. okno zranitelnosti - raketová síla mezikontinentálních raket Minuteman odpalovaných ze země byla díky své imobilitě zranitelná vůči sovětskému útoku, který by tak zničil část amerických zbraní pro odvetný úder, díky čemuž by Sověti mohli kalkulovat, že USA protiútok nepodniknou. Je ale diskutabilní, zda by Sověti mohli této zranitelnosti využít, aniž by tím riskovali všeobecnou nukleární válku - viz Keeny, S. M. - Panofsky W. K. H. Mad versus Nuts: The Mutual Hostage Relationship of the Superpowers. Foreign Affairs, Winter 1981/82, s. 294-295.

Minutemanů⁷⁶) a mnoho konvenčních zbraní, a že bude vyvinut bombardér typu Stealth nezachytitelný radary. Už rovnou rozmístěny měly být moderní jaderné ponorky Trident vyzbrojené novými raketami. Reagan dále nařídil, aby byl vylepšen komunikační a kontrolní systém USA, jenž se nacházel v zanedbaném stavu.⁷⁷

Sovětské vedení vnímalo oznámení amerického zbrojení jako rostoucí útok Reaganovy administrativy proti SSSR, který se americký prezident navíc snaží ospravedlnit obviňováním Sovětského svazu, že věří ve vítězství v jaderné válce. Brežněv Reaganovo obviňování rázně popřel s tím, že „*pouze sebevražedný maniak by zahájil jadernou válku v naději, že se vyvine ve vítězství.*“ Generální tajemník dodal, že by bylo dobré, kdyby i americký prezident jasně odsoudil myšlenku jaderného útoku jako zločinnou.⁷⁸

Reagan 18. listopadu 1981 ve svém podle něj nejdůležitějším zahraničněpolitickém projevu žádal Sovětský svaz, aby se společně s USA angažoval ve snížení nebezpečí jaderné války. Americký prezident se snažil, aby jeho projev Sověti vnímali jako upřímnou nabídku k zahájení procesu snižování zbrojení. Navrhl, aby se nové kolo jednání nejmenovalo SALT, nýbrž START (Strategic Arms Reduction Talks, Rozhovory o snížení strategických útočných zbraní), jehož cílem by byly oproti SALT podstatnější redukce jaderného potenciálu. Reagan v rámci START navrhl snížit počet strategických jaderných zbraní dlouhého doletu v obou zemích, a to na stejnou úroveň.⁷⁹ Sovětské vedení však prezidentovu nabídku nepřijalo, protože ji nehodnotilo jako opravdovou snahu redukovat jaderné zbraně.⁸⁰

Reaganova administrativa tedy usilovala o to, aby nové rozhovory o kontrole zbrojení nenavazovaly na principy SALT II. Mezi hlavní cíle START patřilo oboustranné podstatné snížení počtu strategických balistických raket a jimi nesených jaderných hlavic, dále i snížení maximálního zatížení těchto

⁷⁶ Hyland, W. G. U. S. - Soviet Relations: The Long Road Back. Foreign Affairs, America and the World 1981, s. 537.

⁷⁷ Reagan, R. Život jednoho Američana: paměti prezidenta. Praha 1998, s. 255-256; NSDD-12, 1. 10. 1981: Strategic Forces Modernization Program, WWW.fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-012.htm; Remarks and a Question-and-Answer Session with Reporters on the Announcement of the United States Strategic Weapons Program, 2. 10. 1981. In: Public Papers of the Presidents of the United States: Ronald Reagan 1981, WWW.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1981/100281c.htm

⁷⁸ Dobrynin, cit. dílo, s. 496-497.

⁷⁹ Reagan, cit. dílo, s. 254-255.

⁸⁰ Dobrynin, cit. dílo, s. 481.

raket. I přes jednání START však musela být zachována odstrašující role, kterou americké rakety měly v rámci doktríny vzájemného zaručeného zničení (Mutual Assured Destruction - MAD⁸¹) a při obraně amerických spojenců.⁸²

V Reaganově administrativě však existovali i oponenti kontroly zbrojení, v jejichž čele stál Richard Perle - náměstek ministra obrany, neokonzervativec a „jestřáb.“ Podle jejich názoru byla každá smlouva se Sovětským svazem týkající se kontroly zbrojení buď uzavřena v jeho prospěch, anebo Sověti nedodržovali její opatření.⁸³

⁸¹ MAD vycházela z faktu, že zničující nukleární útok jedné supervelmoci na populační centra té druhé by jako odezvu vyvolal stejně zničující protiútok, což jak USA, tak SSSR, odrazovalo od započetí nukleární války.

⁸² Suchý, P. Reagan a říše zla. Vývoj americké zahraniční politiky a vztahů mezi supervelmocemi v letech 1981 – 1989. Brno 2004, s. 126-127.

⁸³ Snow, D. M. - Brown, E. United States Foreign Policy: Politics Beyond the Water's Edge. Boston 1999, s. 61.

5.2 Politika lidských práv v zrcadle sovětsko - amerických vztahů

5.2.1 Carterovo prezidentství

5.2.1.1 ÚVOD

Základní pilíř Carterovy zahraniční politiky tvořilo respektování lidských práv na celém světě, což bylo naprosto odlišné od pragmatického přístupu Nixonovy a Fordovy administrativy. I prezidentův poradce pro národní bezpečnost Brzezinski byl již dlouho přesvědčen, že nedostatek pozornosti předchozích administrativ vůči otázce lidských práv podkopával mezinárodní podporu Spojených států, které se staly ve světě osamělými.¹

Avšak Carterovo obviňování Sovětského svazu z porušování těchto práv mělo za následek především zhoršení vztahů se Sověty, kteří toto považovali za vměšování do svých vnitřních záležitostí a s Američany se de facto na toto téma odmítali bavit. Carter byl ale toho názoru, že détente by neměla být uskutečňována právě na úkor lidských práv.² Na druhou stranu je nutné uvést, že tato morální podpora ze strany USA byla pro disidenty ve východní Evropě nemalým povzbuzením.

Ve Spojených státech odhadovali, že v Sovětském svazu se nachází okolo 10 000 politických vězňů, z nichž mnozí jsou umístěni v pracovních táborech, kde se v extrémně těžkých životních podmínkách musí věnovat namáhavé práci.³ Během Brežněvova období bylo také velmi oblíbeným prostředkem, jak se vypořádávat s disidentským hnutím, umístění nepohodlných osob do psychiatrických věznic. V této době existovalo v SSSR nejméně 13 těchto zařízení.⁴ J. Rossi jich však uvádí mnohem více, koncem 70. let jich podle něj existovalo kolem stovky.⁵

¹ Brzezinski, Z. Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser, 1977 - 1981. London 1983, s. 124.

² Kaufman, B. I. The Presidency of James Earl Carter, jr. Lawrence 1993, s. 39.

³ Statement by Assistant Secretary of State for Human Rights Derian, 16. 9. 1980. In: American Foreign Policy 1977 -1980: Basic Documents. Washington: Department of State U.S. Government Printing Office, 1983, č. 241, s. 575.

⁴ Veber, V. Komunistický experiment v Rusku 1917 - 1991. Malé dějiny SSSR. Praha 2001, s. 147.

⁵ Tamtéž, cit. podle Rossi, J. Encyklopedie Gulagu. Praha 1999, s. 105.

Carterovo tažení za ochranu lidských práv poutalo u veřejnosti ve Spojených státech značnou míru pozornosti, která byla zastoupena především kladnými ohlasy, proto Carter veřejnost ujistil, že i v budoucnu bude ve svém konání pokračovat.⁶

5.2.1.2 VÝVOJ CARTEROVY POLITIKY LIDSKÝCH PRÁV

Politice lidských práv se Carter začal věnovat ihned po nástupu do prezidentské funkce. Již 26. ledna 1977 odsoudil státní department pronásledování signatářů Charty 77 s tím, že je v přímém rozporu se závěry Helsinské konference. O dva dny později bylo vydáno další prohlášení, a to na obranu předního sovětského disidenta Andreje Sacharova, otce sovětské vodíkové bomby a nositele Nobelovy ceny. Sověti byli varováni, že jakýkoli pokus ho zastrášovat „*by byl v rozporu se schválenými mezinárodními standardy lidských práv.*“⁷ Americký prezident dokonce Sacharovovi poslal osobní dopis.

Situace se dále vyostřovala, 3. února byl další přední sovětský disident, Alexandr Ginsburg, zatčen a obviněn z provinění proti devizovým opatřením, neboť spravoval fond ve výši 360 000 dolarů, jež Alexandr Solženicyn získal z prodeje svých knih, a které byly určeny na pomoc potrestaným disidentům a jejich rodinám. O den později Sovětský svaz vyhostil amerického korespondenta, jenž udržoval styky s disidentským hnutím, kvůli údajné špionáži. Naposledy k tak drastickému opatření SSSR přistoupil roku 1970. Poté zkoncipoval 5. února Carter se svými poradci odpověď na Sacharovův dopis, v němž sovětský vědec žádal amerického prezidenta o pomoc pro disidenty v zemích východního bloku. Odpověď prezidenta mu byla předána prostřednictvím amerického velvyslanectví v Moskvě. Sacharov Carterovu odpověď zveřejnil, což vyvolalo okamžité Dobryninovy protesty u státního departmentu.⁸

⁶ Pflüger, F. Die Menschenrechtspolitik der USA: Amerikanische Aussenpolitik zwischen Idealismus und Realismus 1972 – 1982. München 1983, s. 149.

⁷ Kaufman, cit. dlo, s. 40, cit podle Time, 7 února 1977, s. 38.

⁸ Schweigler, G. Von Kissinger zu Carter: Entspannung im Widerstreit von Innen- und Aussenpolitik 1969-1981. München 1982, s. 390.

Zatýkání v SSSR nadále pokračovalo - 10. února 1977 byl zatčen předák sovětské Helsinské skupiny Jurij Orlov.⁹ Mimo to Kreml zakročil, i přes protesty americké veřejnosti, proti předním sovětským občanům židovské národnosti, kteří usilovali o změnu emigračních zákonů.¹⁰

Sovětský svaz nelenil a též se pustil do psaní dopisů, konkrétně 27. února Dobrynin předal osobní zprávu od Brežněva adresovanou Carterovi. Ve zprávě se Brežněv vyjadřoval tvrdě a někdy až ostře o momentálním stavu sovětsko - amerických vztahů a nevynechal ani problematiku lidských práv. Brežněv americkému prezidentovi vyčítal, že si dopisuje s „odpadlíkem Sacharovem, který sám sebe prohlásil nepřítelem Sovětského státu a je proti normálním, dobrým vztahům mezi Sovětským svazem a Spojenými státy. Ve zprávě bylo také napsáno, že sovětští předáci Američanům nedoporučují zkoušet jejich trpělivost v jakékoliv oblasti mezinárodní politiky.¹¹

Další událostí, kterou Sovětský svaz s neradostí přijímal, bylo demonstrativní přijetí disidenta Vladimíra Bukovského v Bílém domě 1. března 1977. Za americkou stranu se této akce samozřejmě zúčastnil Carter a také viceprezident Mondale. Carterova administrativa se tímto krokem lišila od předchozí Fordovy, neboť prezident Ford během svého funkčního období odmítl přijmout Alexandra Solženicyna.¹² Reakce sovětského vedení na tuto schůzku na sebe nenechala dlouho čekat - Sověti zdůraznili ještě silněji než dříve, že Carterova kampaň za lidská práva hrozí zatížením vzájemných vztahů a několikrát dali jasně najevo, že sjednání SALT II je nemyslitelné, pokud Carter svůj kurz nezmění.¹³

Jimmy Carter však nic takového prozatím v plánu neměl, protože 22. března požádal Kongres o finanční prostředky na instalování 16 dodatečných vysílačů pro Rádio svobodná Evropa a Hlas Ameriky kvůli rozšíření rozhlasového přenosu v Sovětském svazu a zemích východní Evropy.¹⁴

⁹ Obhájce lidských práv Jurij Orlov byl zakladatelem sovětské Helsinské skupiny, která vznikla v dubnu 1976 a kontrolovala, zda je v Sovětském svazu helsinský Závěrečný akt dodržován.

¹⁰ Pflüger, cit. dílo, s. 149.

¹¹ Dobrynin, A. In Confidence: Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents. New York 1995, s. 391.

¹² Pflüger, cit. dílo, s. 147, cit. podle Newsweek. The Limits of Morality, 7. 3. 1977, s. 14.

¹³ Schweigler, cit. dílo, s. 391.

¹⁴ Pflüger, cit. dílo, s. 147.

Mezitím došlo k opětovnému zhoršení vzájemných vztahů, a to poté, co deník Izvěstija nazval přední židovské občany agenty CIA, což mělo dohru v polovině března, když bezpečnostní síly zatkli Anatolije Ščaranského a Josifa Beguna, kteří stáli v čele židovského odporu vůči sovětskému systému.¹⁵

Reakce sovětských předáků na americkou politiku lidských práv se dost podobaly. Ministr zahraničí Gromyko se rozhořčoval nad tím, jakým právem USA obviňují Sověty z porušování lidských práv, když je dobře známo, že v samotných Spojených státech nejsou nijak dobře zabezpečena práva pracujících a práva národnostních a rasových menšin.¹⁶ Přední Brežněvův poradce ohledně amerických záležitostí a ředitel moskevského institutu amerických a kanadských studií prof. Georgij Arbatov zase uváděl, že režimy v Chile, Jižní Koreji, Pákistánu a Salvadoru si mohou dělat s občanskými svobodami co chtějí a stejně jsou Američany podporované.¹⁷

Pro americkou vládu se však stalo problémem sovětské spojování kritiky lidských práv s pokrokem v jednáních o SALT II, a proto se Carter začal od konce března 1977 v problematice lidských práv držet poněkud zpátky. Impulsem pro zmírnění kampaně na ochranu lidských práv byla Vanceova neúspěšná mise do Moskvy (během níž předložil politbyru americké návrhy týkající se kontroly zbrojení), ačkoli neúspěch této mise nebyl zdaleka jen důsledkem této kampaně. Opakovaně bylo vyjadřováno i mínění, že Carterova kampaň sovětským disidentům nepomáhá, ale naopak škodí.¹⁸

Jimmy Carter dokonce v červnu roku 1977 provedl veřejnou sebekritiku své kampaně za lidská práva. Celému americkému národu sdělil, že jeho politika lidských práv kladla všeobecným cílům americké zahraniční politiky jako např. SALT II „větší překážky než očekával.“¹⁹ Americký prezident byl tedy nucen změnit tón své kampaně a z počátečního tvrdého kurzu vůči Sovětskému svazu se vyvinul pragmatický přístup.

Počátkem července vydal Carter směrnici PRM-28 (Presidential Review Memorandum), která se zabývala problematikou lidských práv. Je v ní napsáno, že „*náš program lidských práv by měl zůstat pevný a konzistentní,*

¹⁵ Tamtéž, s. 149, cit. podle Rubenstein, J. Soviet Dissidents. a. a. O., s. 235.

¹⁶ Gromyko, A. Pamjatnoje, sv. 1 - 2. Moskva 1988, s. 227.

¹⁷ Arbatov, G. The Soviet Viewpoint. New York 1983, s. 147.

¹⁸ Pflüger, cit. dílo, s. 176, 180.

¹⁹ Tamtéž, s. 177-178.

ale ne polemický. Měli bychom uznat, že velké změny v komunistických režimech a v jejich postupu v oblasti lidských práv se neodehrají během krátké doby.“²⁰ V těchto dvou větách je již dost jasně patrná změna v Carterově politice. V memorandu dále stojí, že nebylo zaznamenáno, že by americká politika lidských práv měla dopad na sovětský postoj v důležitých jednáních (jako například o kontrole zbrojení), a to i přesto, že atmosféra je napjatá.²¹ Dle mého názoru se v této formulaci projevilo známe rčení, že „přání bylo otcem myšlenky.“

Ve směrnici je dále nastíněno, jak by měl vypadat další postup USA vůči SSSR v oblasti lidských práv - jako důležitá otázka, ve které mají Spojené státy na Sověty určitý vliv, se jeví emigrace a znovuspojování rodin. Také je uvedeno, že diskuse o lidských právech může být vůči Moskvě tolerantnější a díky tomu může být americké snažení efektivnější. Toho lze podle memoranda docílit, jestliže USA budou dávat zhruba stejný důraz jako na lidská práva i na ostatní důležité zájmy, a to s ohledem na Sovětský svaz. V praxi by to znamenalo, že pokud by USA udělaly pokrok v SALT, Sověti by mohli být více přístupní k americkému postoji v otázce lidských práv. Nový postup USA v otázce lidských práv by měl spočívat i v přednosti soukromého jednání se Sověty před veřejným, Spojené státy by též měly dát najevo, že berou helsinský Závěrečný akt vážně a očekávají stejný přístup i od SSSR.²²

Koncem léta roku 1977 došlo v sovětsko - amerických vztazích k jistému zlepšení, které však mělo jepičí život. Jedním z důvodů opětovného zhoršení bylo projednávání problematiky lidských práv na Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, jež začala v Bělehradě v říjnu téhož roku. Vzhledem ke zhoršující se situaci v africkém rohu, do něhož byla Sovětským svazem dopravena kubánská vojska, jež se na straně Etiopie zúčastnila somálsko - etiopského konfliktu o provincii Ogaden, však byla otázka lidských práv brzy odsunuta do pozadí.²³

V září, nedlouho před začátkem bělehradské konference, proběhl rozhovor mezi americkým prezidentem a sovětským ministrem zahraničí

²⁰ PRM-28: Human Rights, 8. 7. 1977, WWW.jimmycarterlibrary.org/documents/prmemorandums/prm28.pdf, s. 17.

²¹ Tamtéž, s. 18.

²² Tamtéž, s. 73-74.

²³ Pflüger, cit. dílo, s. 186.

Gromykem. Carter v něm projevil jistou míru naivity, která jeho prezidentství v počátečních letech občas doprovázela, a to, když vyslovil naději, že zájem Gromyky, potažmo Sovětů, o lidská práva v USA, by stejně jako zájem Američanů o tuto otázku mohl vést k rozšíření lidských práv v obou zemích.²⁴ Sovětský svaz, jenž byl totalitním režimem, dodržování lidských práv nemohl připustit, aniž by tím riskoval podkopání své existence.

Státy Západu se na bělehradské konferenci snažily směřovat diskusi především k otázkám týkajícím se lidských práv, což bylo pro státy sovětského bloku nepřipustné. Cílem USA i jejich evropských spojenců z NATO bylo provádět na tyto státy nátlak v této oblasti.²⁵ Komunistické státy reagovaly na snažení svých oponentů převážně defenzivně. Zdálo se, že na konferenci chtějí docílit především „omezení škod.“ Sověti upozorňovali na svou novou ústavu, ve které se odráží principy lidských práv, kritizovali západní hysterii okolo těchto práv, která ohrožuje proces détente a vytýkali západním státům, že neposkytují svým občanům základní sociální a hospodářská práva.²⁶

Konference byla ukončena až počátkem května 1978 s mizivým výsledkem poté, co Sovětský svaz neústupně odmítal podepsat takový závěrečný dokument, ve kterém by byla lidská práva vůbec jen zmiňována. Krátký závěrečný dokument obsahoval alespoň poukázání na další navazující konferenci KBSE, která se měla konat v září 1980. S tímto výsledkem se nestala bělehradská konference impulsem pro détente, jak bylo zpočátku očekáváno, spíše naopak.²⁷ Avšak hlavním pozitivním výsledkem bylo alespoň zachování kurzu naznačeného na Helsinské konferenci.²⁸

Sovětsko - americké vztahy byly v první polovině roku 1978 nadále zhoršené nejen kvůli sovětsko - kubánským aktivitám v Africe, ale i díky odhodlání Sovětů zahájit po ukončení bělehradské konference soudní líčení proti vůdci sovětské Helsinské skupiny Juriji Orlovovi. Orlov byl 18. května odsouzen k 7 letům nucených prací a k následnému pětiletému vnitřnímu

²⁴ Record of Conversation between Soviet Foreign Minister Gromyko and President Carter, 23. 9. 1977. In: CWIHP Bulletin 8-9, Winter 1996/1997, s. 109.

²⁵ Novik, F. I. CCCP i problemy bezopasnosti i sotrudničestva v Evropě. In: Něžinskij, L. N. (ed.). Sovětskaja vněšnaja politika v gody „Cholodnoj vojny“. Moskva 1995, s. 352.

²⁶ Pflüger, cit. dílo, s. 205.

²⁷ Schweigler, cit. dílo, s. 418.

²⁸ Novik, cit. dílo, s. 353.

exilu. Reakce Spojených států byla bouřlivá. Nejprve Kongres schválil s jasnou většinou rezoluci, ve které byla Carterova administrativa chválena za své jednání na výše zmíněné konferenci a poté přijal další rezoluci, v níž byl SSSR vyzván, aby stíhání disidentů zastavil. Navíc byla americká vláda nabádána, aby ostře vyjádřila svůj odpor vůči odsuzování disidentů. Ale na sovětské vedení vření v USA nezapůsobilo.²⁹

Avšak události, zatěžující vzájemné vztahy obou velmocí, pokračovaly: Brzezinski odcestoval 20. května 1978 na návštěvu Pekingu a téhož dne došlo i k zatčení dvou sovětských zaměstnanců OSN podezřelých ze špionáže, kteří byli později odsouzeni k 50 letům vězení. Jako gesto dobré vůle vzešlé z Carterovy hlavy Cyrus Vance navrhl Dobryninovi výměnu těchto dvou Sovětů za dalšího disidenta, Anatolije Ščaranského, jenž byl také obviněn ze špionáže. Sovětský velvyslanec tuto nabídku schválil a tlumočil ji sovětskému vedení, jež ji však rychle zamítlo. Dobrynin ve svých pamětech přiznává, že sovětské odmítnutí ho překvapilo, protože navrhovaný „obchod“ byl výhodný pro obě strany. Podle něj toto rozhodnutí sovětských předáků může být vysvětleno pouze „*silným pocitem iritace v sovětském vedení týkajícím se Carterovy osoby.*“³⁰

Díky blížícímu se soudnímu procesu proti Ščaranskému, a také proti Alexandru Ginzburgovi, bylo ohroženo setkání Vance s Gromykem plánované na 12. - 13. července 1978, jež bylo nakonec opravdu odloženo a konalo se až v prosinci téhož roku. Též došlo ke zrušení vědeckých a méně oficiálních návštěv.³¹ Kongres schválil 11. a 12. července jasnou většinou rezoluci, která obsahovala hluboké znepokojení amerického národa nad procesy proti disidentům a vybízela sovětské vedení, aby je v zájmu oboustranných vztahů dobročinně ukončila. Jen těsně byly odmítnuty požadavky, aby Carterova administrativa zakázala pokračování v jednáních SALT.³² Americké rezoluce však neměly na Sověty nijak zvlášť velký, pokud vůbec nějaký, vliv a ukázaly se být bezzubými. Navíc konkrétně výše zmíněná rezoluce vyvolává dojem americké slabosti.

²⁹ Schweigler, cit. dílo, s. 438.

³⁰ Dobrynin, cit. dílo, s. 413.

³¹ Tamtéž, s. 413-414.

³² Schweigler, cit. dílo, s. 442.

K odsouzení Ščaranského a Ginsburga nakonec samozřejmě došlo, Ginsburg byl 13. července odsouzen k 8 letům vězení, Ščaranskij o den později k 3 letům vězení a 10 letům nucených prací. O pár dní později reagovaly Spojené státy, že Sověty objednaný výkonný počítač pro olympijské hry nebude dodán a ještě navíc přesunuly pod přímou kontrolu Rady pro národní bezpečnost udělování exportních licencí na vyspělé technologie těžby ropy. Kritikem tohoto rozhodnutí se stal Cyrus Vance, jenž viděl v omezení obchodu kontraproduktivní opatření.³³

Zhoršení sovětsko - amerických vztahů nadále pokračovalo, když na konci července 1978 navštívila Carterova matka Vatikán a předala papeži osobní dopis od svého syna vybízející římskokatolickou církev, aby hrála aktivnější roli v boji za dodržování lidských práv v SSSR a ostatních socialistických zemích.³⁴

Následujícího roku 1979 se nakonec přece jen odehrála výměna disidentů za výše zmíněné sovětské špiony, když na jaře za ně do USA přiletěli Alexandr Ginsburg, Valentin Moroz, Eduard Samujlovič Kuzněcov, Mark Dymšic a Georgij Vins s manželkou a pěti dětmi.³⁵ Výměna se uskutečnila díky zlepšení vzájemných vztahů a také díky tomu, že v první polovině tohoto roku americká vláda nepodnikla v oblasti lidských práv takový krok, který by Sověty rozzlobil.³⁶

Od srpna 1979 začala Carterova administrativa poukazovat na blížící se další Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, jež měla začít 11. listopadu v Madridu. Avšak díky nové vlně pronásledování disidentů v sovětském bloku a kvůli sovětské invazi do Afghánistánu se její zahájení o rok prodloužilo. V Československu bylo 23. října 1979 odsouzeno šest signatářů Charty 77, což vyvolalo v USA pobouření a ostrou reakci státního departmentu. Nedlouho poté, počátkem listopadu, se mašinérie pronásledování rozjela i v SSSR, když byli zatčeni 3 přední kritici režimu - Taťána Valikanova, Gleb Jakunin a baltský nacionalista Antanas Terleckas. O pár dní později potkal stejný osud i několik dalších disidentů. Podle mínění

³³ Tamtéž, s. 442-443.

³⁴ Dobrynin, cit. dílo, s. 413-414.

³⁵ Carter, J. Keeping Faith: Memoirs of a President. London 1982, s. 147.

³⁶ Pflüger, cit. dílo, s. 196.

informovaných pozorovatelů přistoupili Sověti k novým represím kvůli blížícím se olympijským hrám v Moskvě.³⁷

Krátce po invazi do Afghánistánu byl vypovězen Andrej Sacharov se svou manželkou do vnitřního exilu v Gorkém, což opět vyvolalo ostré protesty Američanů. V. V. Grišin ve svých pamětech píše, že Sověti k tomuto kroku přistoupili proto, aby zpřetrhali jeho kontakty se zahraničními korespondenty a diplomaty.³⁸

Poté, co v dubnu 1980 Cyrus Vance rezignoval a byl nahrazen Edmundem Muskiem, se kurz americké vlády v oblasti lidských práv nijak nezměnil. A že se Bílý dům nechce zřítí své politiky lidských práv bylo zjevné již krátce po sovětské invazi, když začal připravovat madridskou konferenci. Carter byl připraven v Madridu otázku lidských práv „*agresivně a nepřetržitě*“ hájit a přitom být otevřený argumentům druhé strany.³⁹ Zde je patrná změna oproti idejím nastíněným v PRM-28, kde se Carter vyslovoval pro nepolemický přístup.

Pro Spojené státy nastala nepříjemná situace, když skupina sovětských disidentů v čele s Vladimírem Bukovským, Alexandrem Ginsburgem a Petrem Grigorenkem kritizovala Západ kvůli nedůslednosti v otázce lidských práv na bělehradské konferenci a označila helsinský Závěrečný akt jako neefektivní.⁴⁰

Nicméně 11. listopadu 1980 byla konečně zahájena madridská konference, jež se protáhla až do prosince roku 1983. Sovětský svaz byl na ní kritizován především kvůli událostem v Afghánistánu. Předák sovětské delegace, L. F. Iličev, potvrdil oddanost Sovětského svazu vůči všem principům a ustanovením helsinského Závěrečného aktu, což bylo samozřejmě pouze účelové prohlášení. Naproti tomu západní účastníci madridské schůzky věnovali zvláštní pozornost zkoordinovanému nátlaku na východoevropské režimy ohledně dodržování lidských práv. Situace se však stále nijak neměnila - Sověti byli vůči této problematice hluchí a nadále obviňovali západní státy z

³⁷ Tamtéž, s. 211.

³⁸ Grišin, V. V. Ot Chruščova do Gorbačova: Političeskije portrety pjati gensekov i A. N. Kosygina - mumuary. Moskva 1996, s. 63.

³⁹ Pflüger, cit. dílo, s. 216, cit. podle Carter, J. Continuing the CSCE Process (projev u příležitosti 5. výročí podepsání helsinského Závěrečného aktu), 29. 7. 1980. In: Dep. of State Bull., September 1980, s. 50.

⁴⁰ Pflüger, cit. dílo, cit. podle Bukowski, V. - Ginzburg, A. - Grigorenko, R. ad. To the Governments of Europe, the United States and Canada. In: Freedom Appeals, September/Oktober 1980, s. 31-32.

vměšování do svých vnitřních záležitostí a poukazovali na porušování lidských práv na Západě.⁴¹

Navíc i přes probíhající konferenci pokračovaly v SSSR represe proti zbytku hnutí žádajících dodržování lidských práv či možnost emigrovat; 13. listopadu byl kupříkladu zatčen vědec židovského původu Viktor Brailovskij.⁴² Závěrem je možné shrnout, že na madridské schůzce se negativně odrazily sovětsko - americké neshody a neporozumění, kterých v této době nebylo málo.

Samostatnou kapitolu v Carterově politice lidských práv tvořila židovská emigrace ze Sovětského svazu. SSSR tímto způsobem opustilo 118 591 židovských občanů.⁴³ Sovětské politbyro nahlíželo na emigrace jako na akt své mimořádné blahosklonnosti, protože jejich povolením dávalo zároveň i nedobry příklad ostatním neloajálním kruhům sovětské společnosti. Proto byla po odplynutí détente židovská emigrace ukončena.⁴⁴

Roku 1993 se uskutečnila konference o Carterově prezidentství na půdě newyorské univerzity Hofstra, kde se různí vědci shodli, že Carter postupoval v otázce lidských práv vůči Sovětům příliš naivně a řečeno slovy B. I. Kaufmana „*pokoušel se udělat příliš mnoho příliš rychle.*“⁴⁵

5.2.2 První rok Reaganova prezidentství

Po nástupu Ronalda Reagana k moci došlo k podstatným změnám v přístupu Spojených států k problematice lidských práv, neboť nový americký prezident byl předním kritikem Carterovy politiky v této oblasti. Počátkem března 1981 odpověděl Reagan ve svém rozhovoru pro CBS News na otázku, jaké místo by měla mít lidská práva v americké zahraniční politice, že hrají důležitou roli, a že jeho kritika politiky lidských práv v uplynulých letech se týkala jejich selektivního uplatňování - kritizoval Carterův přístup, který podle něj trestal americké spojence provozující autoritativní režimy, zatímco s

⁴¹ Novik, cit. dílo, s. 356-357.

⁴² Pflüger, cit. dílo, s. 221.

⁴³ Brinkley, D. The Rising Stock of Jimmy Carter: The „Hands on“ Legacy of Our Thirty-ninth President. *Diplomatic History*, Fall 1996, č. 4, s. 524.

⁴⁴ Gelman, H. *The Brezhnev Politburo and the Decline of Détente*. Cornell U.P. 1984, s. 147.

⁴⁵ Schmitz, D. F. – Walker, V. Jimmy Carter and the Foreign Policy of the Human Rights: The Development of a Post-Cold War Foreign Policy. *Diplomatic History*, January 2004, č. 1, s. 116; Kaufman, cit. dílo, s. 37.

totalitním východním blokem byla uskutečňována détente.⁴⁶ Zde je nutné připomenout, že řada Carterových kritiků naopak minulému prezidentovi vytýkala, že politiku lidských práv vůči svým spojencům neuplatňuje.

Reagan po svém zvolení sice americkou veřejnost ujišťoval, že lidská práva budou nadále prioritou, ale už brzy jeho tým vytvářel jiný dojem. Podle názoru zahraničněpolitického grémia poradců měl být totiž vliv obhájců lidských práv potlačen.⁴⁷ Navíc do čela úřadu zabývajícího se lidskými právy byl uveden jeden z nejostřejších kritiků Carterovy politiky v této oblasti, Ernest Lefevers. A že výrazné změny v politice lidských práv na sebe nenechají dlouho čekat naznačovalo i jmenování Jeane Kirkpatrickové na místo velvyslankyně USA u OSN, což byla další přední kritička předchozí administrativy.⁴⁸

Ronald Reagan plně souhlasil s hlavním argumentem Kirkpatrickové, že je zcela omluvitelné, když se USA spojí s autoritativními režimy, které porušují lidská práva, aby s jejich pomocí zastavily další postup ještě horších - totalitárních - režimů, jako je Sovětský svaz, jež porušují tato práva mnohem systematictěji.⁴⁹

Reagan a Kirkpatricková byli oprávněně obviňováni z politiky dvojího metru - že na jedné straně odsuzují sovětské represe a na straně druhé přehlížejí porušování lidských práv ze strany proamerických autoritativních režimů. Washington však byl nucen spojit se s menším zlem proti zlu většímu - sovětskému totalitarismu.⁵⁰

Proto dalším krokem, který se vyznačoval změnou kurzu oproti Carterově politice, byla návštěva jihokorejského prezidenta v USA, jenž byl i přes porušování lidských práv ve své zemi Reaganem ujištěn o plné podpoře ze strany Spojených států. Došlo také k ustavení rozvojové pomoci pro Nicaraguu a následně Kongres zrušil zákaz vojenské pomoci Argentině.⁵¹ Ve svém rozhovoru pro CBS News se Reagan také vyslovil pro větší

⁴⁶ Výtah z rozhovoru s Walterem Cronkitem z CBS News, 3. 3. 1981. In: Public Papers of the Presidents of the United States: Ronald Reagan 1981, WWW.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1981/30381c.htm.

⁴⁷ Pflüger, cit. dílo, s. 341, cit. podle de Onis, J. Reagan's State Department. Latin Teams asks Curbs on „Social Reformers.“ In: NYT, 4. 12. 1980, s. 1, 17.

⁴⁸ Tamtéž, s. 341-342.

⁴⁹ D'Souza, D. Ronald Reagan. Jak se obyčejný muž stal neobyčejným vůdcem. Brno 2004, s. 147.

⁵⁰ Tamtéž.

přimhuřování očí nad rasovou politikou Jihoafrické republiky, věrného amerického spojence.⁵²

Díky další eskalaci konfliktu mezi USA a SSSR tedy dostala politika lidských práv opět podřadnou funkci, která pro ni byla charakteristická až do Carterova nástupu k moci. Podle Reaganova pojetí neměly být spojenecké režimy, jež lidská práva porušovaly, zlobeny a oslabovány. Novým prvkem bylo také pojetí, že téměř všechny neklid a revolty v rozvojovém světě jsou iniciovány nebo podporovány Sovětským svazem nebo Kubou.⁵³

⁵¹ Pflüger, cit. dílo, s. 342.

⁵² Výtah z rozhovoru s Walterem Cronkitem z CBS News, 3. 3. 1981. In: Public Papers of the Presidents of the United States: Ronald Reagan 1981, WWW.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1981/30381c.htm

⁵³ Pflüger, cit. dílo, s. 343.

5.3 Normalizace vztahů USA s Čínou a její dopad na sovětsko - americké vztahy

5.3.1 Období před Carterovým nástupem do funkce

V Číně, jež měla od roku 1962 špatné vztahy se SSSR, probíhala v letech 1966 - 1969 kulturní revoluce, která uvrhla zemi do naprostých zmatků a mocensky ji oslabila. Díky tomu a kvůli obavám ze Sovětského svazu, zahájil Mao Ce-tung sblížení se Spojenými státy, které vyvrcholilo Nixonovou návštěvou Číny v únoru 1972. Nixon byl prvním americkým prezidentem, který tuto lidnatou zemi navštívil a jeho návštěvou bylo skončeno vzájemné nepřátelství. Návštěvu připravoval Henry Kissinger v nejvyšší tajnosti, a to i vůči americkému ministru zahraničí Rogersovi.¹

V USA byla Čína vnímána jako přední nepřítel, neboť jí byla připisována hlavní zodpovědnost za vleklý vietnamský konflikt. Nicméně Spojené státy mohly díky sblížení s ČLR dostat Sověty pod silný tlak. Neméně důležitý byl čínský slib pomoci v ukončení vietnamské války, který USA získaly na oplátku za svůj závazek podstatného snížení amerických jednotek na Tchaj-wanu, jenž byl citlivým místem v čínsko - amerických vztazích.²

Nixonovou návštěvou byl tedy nastartován proces normalizace vztahů s Čínou. Tento proces se protáhl až do konce 70. let. Definitivně k normalizaci došlo až během Carterova prezidentství, a to i díky čínskému vicepremiérovi Teng Siao-pchingovi, který se soustředil na posílení vztahů se Západem. Teng se de facto úplně distancoval od Maovy koncepce „rozhodující války“ mezi socialistickým a kapitalistickým seskupením a místo celosvětovou revoluční agitací se spíše zabýval zajištěním bezpečnosti ČLR.³

¹ Schäfer, P. Prezidenti USA. Od George Washingtona po Billa Clintona. Praha 1995, s. 413.

² Vanden Berghe, Y. Velké nedorozumění? Dějiny studené války 1917–1990. Praha 1996, s. 142.

³ Skřivan, A., ml. Teng Siao-Pching. První muž Říše středu. Praha 1996, s. 71.

5.3.2 Carterovo prezidentství

5.3.2.1 PROBLÉMY S NORMALIZACÍ

Normalizace vztahů s Čínou byla klíčovým strategickým cílem Carterovy administrativy.⁴ Již v dubnu 1977 Carter vydal směrnici PRM-24, ve které nařídil Vanceovu Politickému kontrolnímu výboru (Policy Review Committee - PRC) vytvořit rozbor americké politiky vůči Číně. Ten se skládal ze tří částí, mezi něž patřila analýza všeobecných možností vůči ČLR, analýza možností jak pokračovat ve stahování amerických sil z Tchaj-wanu a analýza prodeje obranných technologií Číně.⁵

I v otázce této normalizace se projevil názorový nesoulad mezi Vancem a Brzezinskim, nezdravě častý během působnosti Carterovy administrativy. Vance byl toho názoru, že tchaj-wanská otázka musí být řešena mírovou cestou; byl pro opatrný postup, jeho PRC se v červnu 1977 usnesl, „...že normalizace by měla být uskutečněna jen jestliže by neuškodila tchaj-wanské bezpečnosti.“⁶ Zvláště byl Vance přesvědčen, že by bylo pro USA nežádoucí poskytnout Číně vojenské technologie nebo zbraně a také se obával, že normalizace vztahů by mohla narušit jednání SALT II.⁷

Oproti tomu skupina zosobňovaná Brzezinskim, ministrem obrany Haroldem Brownem, ministerstvem obrany a kongresovými oponenty détente jako například senátor Henry Jackson měla zájem na vybudování čínského vojenského potenciálu jako protiváhy sovětské moci v Asii. Podle Vance by to znamenalo překotnou snahu o normalizaci, a to dokonce i na úkor tchaj-wanského státu, navíc by Vance Čínu viděl raději jako důležitý nezávislý stát ve světovém a regionálním dění než jako protiváhu Sovětského svazu.⁸

V této době se Carter přiklonil ke stanovisku ministra zahraničí, protože bylo pro něj větší prioritou zachování détente a souhlasil, že příliš brzké otevření se Číně by mohlo uškodit jeho plánům týkajících se kontroly

⁴ Brzezinski, Z. Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser, 1977-1981, London 1983, s. 196.

⁵ PRM-24: People's Republic of China, 5. 4. 1977, WWW.jimmycarterlibrary.org/documents/prmemorandums/prm24.pdf

⁶ Vance, C. Hard Choices: Critical Years in America's Foreign Policy. New York 1983, s. 45-46, 77-78.

⁷ Garrison, J. A. Explaining Change in the Carter Administration's China Policy: Foreign Policy Adviser Manipulation of the Policy Agenda. Asian Affairs: An American Review, Summer 2002, č. 2, s. 89.

⁸ Tamtéž.

jaderných zbraní. Problémem se však stal postoj čínského vedení, které odmítalo kompromis, stalo se otevřeně kritickým vůči přístupu Američanů a naléhalo na ně, aby postupovali rychle. Cyrus Vance se v srpnu 1977 odebral na návštěvu Peking, aby s Číňany situaci projednal. Ti však Carterovu administrativu obvinili z appeasementu vůči Moskvě a po ukončení návštěvy se Teng Siao-pching nechal slyšet, že normalizace byla Vanceovou návštěvou zpomalena.⁹ Návštěva amerického ministra zahraničí tedy nepřinesla žádné ovoce, ba co víc, byla pro Číňany zklamáním.

5.3.2.2 NA CESTĚ K NORMALIZACI

Situace se však změnila, jednak díky neústupnosti čínského vedení, především však díky kubánské a sovětské vojenské zainteresovanosti v oblasti afrického rohu, a to na straně Etiopie v konfliktu se Somálskem (viz kap. 5. 5. 1. 1. 1). Zvláště tato sovětská akce udělala z Číny lákavou protiváhu vůči SSSR.¹⁰ Brzezinského skupina se pomalu, ale jistě, začala dostávat do popředí a špěla k završení dlouholetého normalizačního procesu.

Jednání s Číňany bylo tedy místo Vancemu svěřeno Zbigniewu Brzezinskému, který na jaře roku 1978 podnikl návštěvu ČLR. Vance nebyl jeho pověřením nijak potěšen, a to i přesto, že v Carterově deníku se k 16. květnu 1978 dočteme, že po prezidentově jednání s Vancem, Brzezinskim, Brownem ad. ohledně blížící se Brzezinského návštěvy Číny se všichni shodli, že „...zlepšené vztahy s ČLR by nám pomohly se SALT.“¹¹

Brzezinski a Carter strávili nemálo času uvažováním, zda by mohlo navázání kontaktů s Čínou ohrozit vztahy USA s jejich spojenci v regionu. Jižní Korea americký krok uvítala, protože navázání diplomatických vztahů USA a ČLR by mohlo zmírnit napětí na Korejském poloostrově. Spojené státy získaly i plnou podporu Japonska a organizací ASEAN a ANZUS.¹²

Carter vybavil Brzezinského před odletem do Číny instrukcemi, které sestávaly ze dvou základních okruhů - pokračovat v konzultacích vycházejících ze Šanghajského komuniké, v němž Spojené státy uznaly Tchajwan za součást ČLR a uklidnit Číňany, že jeho administrativa myslí

⁹ Tamtéž, s. 90.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Carter, J. Keeping Faith: Memoirs of a President, London 1982, s. 194.

¹² Vance, cit. dílo, s. 121; Carter, cit. dílo, s. 195.

normalizaci vztahů vážně.¹³ Narozdíl od srpnové Vanceovy cesty do Číny byl poradce pro národní bezpečnost oprávněn „hrát čínskou kartu“ vůči SSSR.¹⁴

Brzezinski strávil v Pekingu čtyři květnové dny (20. - 23.5. 1978) a dorazil zrovna v době, kdy probíhaly střety na čínsko - sovětské hranici. Dostalo se mu mnohem vřelejšího přijetí než Cyrusi Vance minulý rok v srpnu. Po úvodních ceremoniálech sdělil Číňanům plány ohledně redukce amerického vojska na Tchaj-wanu, avšak s tím, že USA si dál ponechá právo prodávat zbraně tomuto ostrovnímu státu. Dále žádal, aby Číňané stáhli svou antiamerickou propagandu ukazující USA jako hegemonistické a slabé, argumentujíc, že nahrává Sovětům. Jeho další žádosti byly, aby ČLR podporovala americký program na docílení míru na Blízkém východě, a aby Číňané vytvořili tichý komunikační kanál s Izraelem, poukazujíc na důležitou bezpečnostní roli Izraele pro zadržování sovětského vlivu v této oblasti. A nakonec také vyslovil potřebu těsnější spolupráce v afghánské otázce a v podpoře jihovýchodní Asii kvůli zastavení sovětské podpory vietnamskému expanzionismu.¹⁵

Následující den reagoval na Brzezinského požadavky čínský ministr zahraničí Huang Hua, a to převážně pozitivně. Neodpustil si však poznámku o americké měkkosti a naivitě v otázce SALT II. Během jednání Brzezinski uvedl, že bude nadále platit Šanghajské komuniké na principu, že existuje jen jedna Čína a otázka Tchaj-wanu je pouze věcí Číňanů, ale USA očekávají řešení tchaj-wanského problému mírovými prostředky. Při jednání s Teng Siao- pchingem zmínil i možnost, že po normalizaci vztahů by se Tchaj-wan mohl přiklonit k Sovětskému svazu; Teng mu oponoval s tím, že dokud budou Spojené státy zachovávat ekonomické vztahy s Tchaj-wanem, tak je to málo pravděpodobné.¹⁶

Brzezinského návštěva Číny tedy proběhla ke spokojenosti jak americké, tak čínské strany. Odvrácenou stranou mince bylo to, že se nevyplnil Carterův předpoklad, že návštěva urychlí proces SALT - opak byl pravdou. Sovětský svaz se cítil uražen, jednak když o něm Brzezinski mluvil

¹³ Carterovy instrukce Brzezinskému před cestou do Číny, 17. 5. 1978. In: Brzezinski, cit. dílo, příloha, s. 1.

¹⁴ Garrison, cit. dílo, s. 91.

¹⁵ Brzezinski, cit. dílo, s. 212.

¹⁶ Tamtéž, s. 212-213, 218.

jako o „*polárním medvědu na severu*“ a navíc, když jím byl obžalován z podpory „*mezinárodních záškodníků*“ v Africe. Po Brzezinského návratu varoval Vance prezidenta, aby nezkoušel hrát čínskou kartu proti Sovětům. Avšak Carter se již definitivně rozhodl obnovit řádné diplomatické vztahy s Pekingem do konce roku.¹⁷

V souvislosti s Brzezinského návštěvou ČLR museli v Moskvě vnímat i Carterův zvláště ostrý projev ze 7. června 1978, který pronesl na půdě své „*alma mater*“, v námořní akademii v Annapolisu. Prezident dal Kremlu jasnou volbu: „*Sovětský svaz si může vybrat konfrontaci nebo spolupráci, Spojené státy jsou připraveny na obě možnosti.*“¹⁸ Tento prezidentův projev obsahoval zvláštní kombinaci détente a konfrontace a dokonce i postoje zastávané jak Brzezinskim, tak Vancem. Sovětská reakce, schválená politbyrem a otištěná v Pravdě, mínila, že Carterova řeč odráží agresivní vliv Brzezinského a vyhrožuje návratem studené války.¹⁹

V létě roku 1978 dospěly sovětsko - americké vztahy k velkému zhoršení, což byl další impuls k normalizaci. Ta na sebe nenechala dlouho čekat a 15. prosince Carter v televizním projevu poprvé sdělil americké veřejnosti své rozhodnutí navázat diplomatické vztahy s Čínou, a to s platností od 1. 1. 1979. Touto novinou byli dokonce zaskočeni i zákonodárci z Kongresu.²⁰ A nejen oni, Brzezinski ve svých pamětech píše, že když americké rozhodnutí oznamoval sovětskému velvyslanci, tak Dobrynin vypadal absolutně ohromeně.²¹

Podle společného komuniké z téhož dne - 15. prosince 1978 - přerušily USA diplomatické vztahy s Tchaj-wanem a zavázaly se, že do čtyř měsíců stáhnou své tamější vojenské síly (cca 700 mužů). Tímto komuniké však porušily Dohodu o společné obraně, uzavřenou s Tchaj-wanem roku 1954, která stanovovala oznámení takového kroku s jednoročním předstihem.²² Spojené státy si díky tomu vysloužily kritiku přímo od tchaj-wanského

¹⁷ Kaufman, B. I. *The Presidency of James Earl Carter, jr.* Lawrence 1993, s. 93-94.

¹⁸ Address by President Carter at the U.S. Naval Academy's Commencement Exercises, Annapolis, 7. 6. 1978. In: *American Foreign Policy 1977 -1980: Basic Documents*, Washington: Department of State U.S. Government Printing Office, 1983, č. 238, s. 568, cit. podle *Public Papers of the Presidents: Jimmy Carter 1978*, s. 1052-1057.

¹⁹ Dobrynin, A. In *Confidence: Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents*. New York 1995, s. 411.

²⁰ Tamtéž, s. 129.

²¹ Brzezinski, cit. dílo, s. 232.

prezidenta Chianga, jenž prohlásil o den později: „*Rozhodnutí Spojených států nastolit diplomatické vztahy s čínským komunistickým režimem nemůže vážně poškodit pouze práva a zájmy vlády a obyvatel Čínské republiky* (Tchaj-wanu - pozn. M. J.), *ale také má nesmírně nepříznivý dopad na celý svobodný svět.*“²³ Skutečnost, že Spojené státy porušily dohodu s Tchaj-wanem, zcela logicky nemohla potěšit americké spojence, neboť vznášela otazník nad ochotou USA dodržovat závazky.

Ačkoli byla v USA normalizace vztahů s Čínou přivítána jako velký diplomatický průlom, Carter musel přesvědčovat kritiky, že Tchaj-wan neprodal. Kupříkladu senátor Barry Goldwater z Arizony nazval prezidentovo rozhodnutí „*jedním z nejzbabělejších činů vůbec kdy provedených prezidentem Spojených států.*“²⁴ Výsledkem snah Carterových odpůrců v Kongresu bylo schválení zákonů poskytujících větší garance tchaj-wanské nezávislosti než si Bílý dům představoval.²⁵ Je nutné také uvést, že čínští představitelé neměli v úmyslu stát se nekritickými spojenci USA, nýbrž chtěli nadále sledovat svůj kurz. Hlavní výhoda „strategického partnerství“ (takto nazval vztah USA - ČLR Teng Siao-pching) spočívala v tom, že znemožňovalo protičínské partnerství Spojených států a Sovětského svazu.²⁶

Reakce Sovětského svazu na normalizaci čínsko - amerických vztahů nebyla nijak pozitivní, Brežněv se obával, že je namířena proti SSSR. Sověti byli rozhořčeni jistým slovním spojením ve společném čínsko - americkém komuniké, a to, že Čína a USA se společně postaví „hegemonii.“ „Hegemonie“ totiž bylo čínské označení sovětských globálních ambicí. Díky načasování oznámení normalizace se posunul i termín uzavření dohody SALT II, byť jednání během roku dosáhla úspěchů a dokonce bylo uvažováno, že dohoda bude podepsána do konce roku 1978.²⁷

Carter obdržel 27. prosince 1978 od Brežněva zastrašující dopis, ze kterého vyplývalo, že Sověti jsou z Číny téměř paranoidní. Brežněv žádal, aby

²² Jonášová, D. Carterova politika vůči SSSR. Diplom.práce, Praha: VŠE, 1993, s. 50.

²³ Statement by President of the Republic of China Chiang, 16. 12. 1978. In: American Foreign Policy 1977 - 1980, s. 970, cit. podle Foreign Broadcast Information Service. Asia & Pacific, Dec. 18, 1978, s. B1-B2.

²⁴ Kaufman, cit. dílo, s. 129.

²⁵ Tamtéž, cit. podle Time, 1. 1. 1979, s. 39-40.

²⁶ Vanden Berghe, cit. dílo, s. 160-161. Peking se obával, aby se jaderné velmoci USA a SSSR nesnažily zabránit vzniku dalších jaderných mocností.

²⁷ Vance, cit. dílo, s. 110-111.

USA zabránily svým spojencům, konkrétně Velké Británii a Francii, v prodeji defenzivních zbraní do ČLR. Carter situaci projednával s Vancem, shodli se, že nejdůležitější je udržovat ve vztahu k Číně a SSSR rovnováhu. O pár týdnů později na výhrůžný dopis Brežněva odpověděl s tím, že Spojené státy nemají v úmyslu prodávat zbraně ani SSSR, ani Číně, ale že nebudou ovlivňovat jiné suverénní národy co se týče prodeje zbraní do Číny.²⁸

5.3.2.3 POSILOVÁNÍ VZTAHŮ S ČÍNOU

Na konci ledna roku 1979 navštívil Teng Siao-pching USA. Během schůzky s Carterem Teng mimo jiné sdělil, že Spojené státy nedělaly dost pro zadržování Sovětů, a že SSSR a Vietnam navrhuje vytvořit asijský systém kolektivní bezpečnosti, jenž by podle něj mohl být v této oblasti velmi nebezpečný. Vietnam charakterizoval jako „Kubu východu.“²⁹

Teng také naléhal, aby Spojené státy a Čína spolupracovaly proti Sovětům, ačkoli by tato spolupráce nebyla formální aliancí. Zjednodušeně řečeno si přál těsnější spolupráci. Carter reagoval na jeho slova zdrženlivě, až měl Brzezinski obavu, aby Teng neměl pocit, že byl americkým prezidentem odbyt. Ohledně vietnamských akcí v regionu Teng prohlásil, že pokud nebudou Vietnamci zadrženi, budou rozšiřovat své aktivity. Řešení tohoto problému viděl v provedení limitované čínské vojenské akce proti Vietnamu a následném stažení svých jednotek.³⁰ Jako zhodnocení je možné uvést, že Tengova návštěva USA dopadla vcelku pozitivně, byly podepsány dohody v oblasti vědecké a kulturní a nedošlo k žádnému narušení od ledna nastoupeného politického kurzu.

K další dramatické události ve světovém dění došlo 17. února 1979. Teng Siao-pching dal jasně najevo, že dokáže svým úvahám dostát, což se projeвило v invazi čínských jednotek do severního Vietnamu. Celá akce trvala pouze něco přes dva týdny a čínská armáda si z ní neodnesla zrovna dobré vysvědčení, neboť jí vietnamské vojsko, zkušené z bojů s Američany, činilo nemalé problémy. To však nic neměnilo na situaci, že čínská akce uvedla sovětské i americké špičky do pohybu, a to včetně výměny zpráv mezi Carterem a Brežněvem prostřednictvím „horké linky.“ Kreml měl mylně

²⁸ Carter, cit. dílo, s. 201.

²⁹ Tamtéž, s. 204.

podezření, že Američané jsou na čínské akci zainteresováni. Brežněv označil Číňany jako agresory, naproti tomu Carter nabádal ke zdrženlivosti a čínskou akci označil jako odpověď na vietnamskou agresi vůči Kambodži. Americký prezident žádal Dobrynina, aby Brežněva ubezpečil, že neexistuje žádná tajná dohoda mezi USA a ČLR, a že sám důrazně varoval čínského předáka, aby nepodnikal útok na Vietnam, a též žádal rychlé stažení čínských vojsk.³¹ Čínská armáda se nakonec opravdu brzy stáhla a situace se po tomto kroku začala uklidňovat.

V červenci 1979 americký poradce pro národní bezpečnost projednával možnost cesty ministra obrany Browna do ČLR během října téhož roku kvůli vytvoření bezpečnostních vztahů s Čínou. Brzezinského snaze vytvořit tyto vztahy nahrálo srpnové potvrzení existence sovětské bojové brigády na Kubě. Proti Brownově návštěvě Číny sice protestoval ministr zahraničí Vance, ale Brzezinski a Brown argumentovali, že vzhledem k současné politické situaci je načasování návštěvy přímo ideální.³²

V srpnu provedly Spojené státy a Čína antisovětský krok, když viceprezident Mondale podepsal v Pekingu smlouvu umožňující Američanům instalovat v provincii Sin-ťiang odposlouchávací zařízení namířené na SSSR.³³

Nakonec však byla návštěva uskutečněna až v lednu 1980, nedlouho po sovětské invazi do Afghánistánu. Američané navázali s Číňany formální vojenské kontakty na vysoké úrovni, podobné těm dříve vytvořeným v oblasti ekonomické, vědecké a kulturní. Jako základ posloužily společné zájmy obou mocností v globální vojenské rovnováze, bezpečnostním plánování a především v omezení rostoucí sovětské hrozby. Brown 7. ledna na tiskové konferenci poukázal, že Mondaleova srpnová cesta do Pekingu byla okamžikem začátku společných strategických cílů. Brown dále oznámil americkou ochotu prodat ČLR technologie na bázi „případ od případu,“ a to včetně civilních technologií, které mají potenciálně vojenské využití. Též nevyločil prodej zbraní do Číny.³⁴ Nejlidnatější země světa tedy ze sovětské

³⁰ Brzezinski, cit. dílo, s. 406, 409.

³¹ Dobrynin, cit. dílo, s. 418.

³² Garrison, cit. dílo, s. 93.

³³ Vanden Berghe, cit. dílo, s. 160.

³⁴ Garrison, cit. dílo, s. 93-94; Sarin, O. Afghánský syndrom. Sovětský Vietnam. Brno 2001, s. 70.

invaze do Afghánistánu nesporně profitovala a posílila svůj post pro USA důležitého státu v soupeření se Sovětským svazem.

Na závěr této kapitoly je ještě nutné uvést, že normalizace vztahů s ČLR změnila dosavadní bipolární rozložení sil - normalizací počíná triangulární diplomacie USA, SSSR a Číny. Tato diplomacie byla pro USA úspěšná především díky tomu, že jednaly s každou východní velmocí zvlášť. Tímto dosáhly stavu, kdy měly s každou z nich lepší vztahy, než měly SSSR a Čína mezi sebou navzájem.³⁵

Po nástupu Ronalda Reagana do prezidentské funkce se však čínsko - americké vztahy zhoršily. Hlavní změna proběhla roku 1981, kdy byl přerušen rozvoj vzájemných bezpečnostních kontaktů, k čemuž došlo z velké části, ačkoli ne zcela, kvůli vážnějším neshodám čínských předáků s Reaganovou administrativou ohledně Tchaj-wanu. Ochlazení vztahů se Spojenými státy mělo vliv na postupné zlepšování vztahů čínsko - sovětských, které pomalu začalo ještě téhož roku, avšak z čínské strany jen velmi opatrně, protože ČLR stále pokládala Sovětský svaz za úhlavního nepřítele. Z tohoto důvodu zachovával Peking, i přes neshody, kontakt se Spojenými státy.³⁶

³⁵ Plechanovová, B. - Fidler, J. Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941-1995. Praha 1997, s. 83.

³⁶ Gelman, H. The Brezhnev Politburo and the Decline of Détente. Cornell U.P. 1984, s. 44-45.

5.4 Problematika nukleárních zbraní v Evropě

5.4.1.1 ROZMÍSTĚNÍ SOVĚTSKÝCH RAKET SS-20

V polovině 70. let¹ Sovětský svaz postupně prováděl modernizaci svých zastaralých jednohlavicových raket středního doletu² SS-4 a SS-5, které byly tajně nahrazovány moderním a daleko přesnějším typem SS-20 (sovětský název RSD-10). Oproti svým předchůdkyním měly delší dolet, 4500 - 5000 km, jenž je řadil téměř mezi interkontinentální rakety.³ Díky němu mohly SS-20 zasáhnout jakékoli místo v Západní Evropě. Nesly tři nezávisle naváděné jaderné hlavice, jež bylo proto možné odpálit současně proti různým cílům (MIRV).⁴ SS-20 byly mobilní, a proto hůře lokalizovatelné a zasažitelné.

Západ se ale obával, že i kdyby Sověti v budoucnu souhlasili se snížením počtu SS-20 v Evropě, že by přebytečné rakety třeba jen odvezli z dosahu doletu zemí NATO a mohli je kdykoli převézt zpět. Rakety SS-20 byly nainstalovány i na východě SSSR, odkud ohrožovaly tamní přední americké spojence - Japonsko, Jižní Koreu a Čínu.⁵ Do konce roku 1976 jich bylo rozmístěno celkem 180 kusů a jejich instalace nadále pokračovala.⁶ Pouze 23 z nich mířily mimo západní Evropu.⁷ Na jaře roku 1978 byl Američany odhadován celkový počet SS-20 až na stovky kusů,⁸ což bylo ale poněkud přehnané.

Proti moderním sovětským raketám stály zastaralé jaderné zbraně USA a jejich spojenců rozmístěné v západní Evropě. Instalování raket SS-20 bylo v rozporu s politikou détente a změnilo rovnováhu sil v Evropě ve prospěch Sovětů. Znepokojené západoevropské státy díky tomu dokonce přijaly dlouho

¹ Georgij Arbatov ve svých pamětech uvádí, že rozhodnutí instalovat SS-20 bylo přijato roku 1977, G. Roberts udává přímo jako počátek instalování SS-20 už rok 1976.

² Anglický název pro rakety středního doletu: Intermediate-Range Nuclear Forces - INF.

³ Dohady o doletu SS-20 trvaly léta, CIA ho dlouho odhadovala na 4400 km.

⁴ Durman, K. Útěk od praporů. Praha 1998, s. 196-197; Nálevka, V. Studená válka. Praha 2003, s. 196. MIRV - Multiple Independently Targetable Reentry (Retargetable) Vehicles - zařízení s několikanásobně nezávisle zaměřitelnými hlavicemi.

⁵ Talbott, S. Deadly Gambits. London 1985, s. 38.

⁶ Tento počet udávají k roku 1976 ve svých pracích V. Nálevka a P. Luňák, J. F. N. Bradley k roku 1979 udává jako celkový počet rozmístěných raket SS-20 číslo 60.

⁷ Luňák, P. Západ: Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce. Praha 1997, s. 287, cit. podle Barnett, R. The Alliance. New York 1983, s. 373.

⁸ Address by Vice President Mondale Before the U.N. General Assembly Special Session on Disarmament, 24. 5. 1978. In: American Foreign Policy 1977 -1980: Basic Documents. Washington: Department of State U.S. Government Printing Office, 1983, s. 192.

odmítané zvýšení výdajů na obranu, i když jen o tři procenta ročně.⁹ Během jednání SALT amerického prezidenta Forda s Brežněvem ve Vladivostoku v listopadu 1974 se o SS-20 vůbec nemluvilo, ačkoli tyto rakety mohly být svými parametry zařazeny mezi zde diskutované strategické zbraně.¹⁰ Rakety SS-20 do jednání SALT nikdy zařazeny nebyly.

Sovětské vedení bylo přesvědčeno, že struktura NATO dává Američanům v oblasti jaderných zbraní výhody, a že SSSR má právo kompenzovat je, například raketami SS-20. Jako ony výhody Moskva vnímala to, že USA mají na evropské půdě umístěny předsunuté jaderné zbraně namířené na SSSR, a že Francie a Británie disponují vlastními jadernými raketami středního doletu též směřujícími na sovětské cíle. Podle Sovětů představovalo NATO trojí nebezpečí, které se skládalo z těchto dvou údajných výhod, jež byly doplněny slibem USA, že v případě evropského konfliktu použijí své strategické mezikontinentální síly. Sovětská žádost, aby byla kompenzována hrozba britských a francouzských raket, patřila k hlavním problémům v jednáních o raketách středního doletu. Přesvědčení Sovětů o výhodách protistrany však bylo mylné - předsunuté americké jaderné zbraně na evropské půdě byly zastaralé a britské a francouzské rakety středního doletu byly určeny jen pro vlastní obranu Británie a Francie a nebyly přímou součástí kolektivní obrany NATO.¹¹

Od roku 1979 Sovětský svaz prohlašoval, že v Evropě existuje rovnováha v jaderných zbraních, nicméně během následujících dvou let dál zvyšoval počet svých raket SS-20.¹²

Ředitel moskevského Institutu USA a Kanady Ruské akademie věd, profesor Georgij Arbatov, hodnotí instalování SS-20 jako chybu, která nakonec sjednotila NATO a vyprovokovala Západ k dalšímu zbrojení v podobě rozmístění amerických raket středního doletu v Evropě. Arbatov poukazuje, že nemalý počet sovětských specialistů a diplomatů včetně jeho vnímal tuto chybu již v 70. letech. Když Arbatov vyjadřoval své pochyby v debatě s Gromykem, byl vyslyšen, avšak ministr zahraničí nesdělil svůj názor a mlčel, stejně jako mlčel či přitakával při jednáních politbyra o této otázce. I

⁹ Durman, cit. dílo, s. 199.

¹⁰ Nálevka, cit. dílo, s. 196.

¹¹ Talbott, S. *Deadly Gambits*. London 1985, s. 85.

¹² Tamtéž, s. 88.

zde se totiž Gromyko obával Ustinova, jenž byl předním zastáncem raket SS-20. Arbatov řekl své námitky, že SS-20 jsou v rozporu s détentou, i Andropovovi, jenž odvětil, že SSSR pouze přirozeně vyměňuje staré rakety za nové a Arbatovovy argumenty smetl s tím, že snad nechce, aby Sověti vysvětlovali Severoatlantické alianci, co chtějí dělat nebo se jí rovnou ptali na povolení.¹³

Podle Arbatova podporoval Andropov nové rakety možná i proto, že nechtěl narušit svůj vztah s Ustinovem a dodává, že tehdy hrály osobní vztahy mezi členy politbyra až příliš velkou roli, mnohdy právě ke škodě věci. Sdílím názor Georgije Arbatova, podle něhož se k instalování SS-20 přistoupilo i kvůli dlouhodobému sovětskému pocitu méněcennosti vůči USA, kdy Sovětům řadu let trvalo, než dohonili Američany v jaderných zbraních. Neklid, který nové rakety na Západě vyvolaly, byl podle něj rajskou hudbou pro Sověty, protože dokázali vystrašit Američany i NATO.¹⁴ Moskva též věřila, že instalování SS-20 posílí její pozici při jednáních o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě (MBFR - Mutual and Balanced Force Reduction), která probíhala mezi NATO a Varšavským paktem od roku 1973.¹⁵ Sovětské vedení však reakci Západu podcenilo.

5.4.2 Carterovo prezidentství

5.4.2.1 NEUTRONOVÁ BOMBA

Carterova administrativa se po svém nástupu zabývala především rozhovory o omezení strategických jaderných zbraní - SALT a její zájem se zaměřil hlavně na sovětské mezikontinentální rakety (ICBM - Intercontinental Ballistic Missiles), které ohrožovaly vlastní bezpečnost USA. Toho byla ochotna docílit i za cenu kompromisu v jiných oblastech, což se projevilo i na její ochotě po dobu tří let zmrazit rozmísťování raket s plochou dráhou letu (Cruise Missiles)¹⁶ v Evropě, jež mohly být vhodnou protiváhou raket SS-20, o kterých se navíc vůbec nejednalo. Takové jednání však bylo

¹³ Arbatov, G. Zaťjanuvšejesja vyzdorovlenije. Moskva 1991, s. 236-237.

¹⁴ Tamtéž, s. 237-238.

¹⁵ Roberts, G. K. The Soviet Union in the World Politics: Coexistence, Revolution and Cold War 1945-1991. London 1999, s. 77.

¹⁶ Rakety s plochou dráhou letu byly moderními zbraněmi, pohybovaly se těsně nad zemským povrchem, díky čemuž se daly jen obtížně zjistit radary.

neakceptovatelné pro evropské spojence, kteří měli pocit, že Američané postupují bez ohledu na jejich zájmy.¹⁷

V tomto duchu pronesl 28. října 1977 západoněmecký kancléř Schmidt zásadní projev v Londýně na konferenci Institutu mezinárodních a strategických studií. Schmidt Američanům vzkázal, že jednání SALT má z bezpečnostního hlediska pro USA pozitivní dopad, kdežto pro Západní Evropu negativní. Schmidtovým cílem nebylo odpovédět na sovětské rakety SS-20 rozmístěním raket Západu, nýbrž žádal, aby byly eurostrategické nukleární zbraně, a také konvenční síly v Evropě (ve kterých měl SSSR též převahu¹⁸), zahrnuty do jednání SALT II.¹⁹

Odpovědí Washingtonu se stal příslib rozmístit v Evropě „zbraň zvýšené radiace“ (ERW - Enhanced Radiation Weapon) známou pod názvem neutronová bomba, která se měla stát protiváhou raket SS-20. Tato zbraň, původně určená proti sovětským tankům v Evropě, byla schopna likvidovat vše živé, kdežto neživý inventář jako továrny, domy apod. neničila. Pro rozmístění neutronové bomby se jevilo jako nejvhodnější území západního Německa (měla být ale dodána i ostatním spojencům z NATO). Avšak americká i světová veřejnost proti této zbrani mohutně protestovala; protesty byly navíc účelově podporovány Sovětským svazem. Mnozí Evropané se neoprávněně obávali, že díky neutronové bombě se Američané odhodlají k „omezené“ jaderné válce na evropské půdě.²⁰ Sociálně demokratický kancléř Schmidt byl pro instalování ERW v západním Německu, ale jen když totéž provedou i další západoevropské země na svém území. Také musel přesvědčit levé křídlo své strany. Především kvůli protestům veřejnosti chtěl Schmidt, stejně jako ostatní spojenci z NATO, aby USA udělaly jednostranné

¹⁷ Luňák, cit. dílo, s. 288.

¹⁸ Dlouhodobá obava spojenců z NATO se týkala přibližně trojnásobné převahy konvenčních sil Varšavského paktu nad konvenčními silami NATO na evropské půdě. Ministr zahraničí Haig hovoří k roku 1981 o 60 000 tanků a více než 244 divizích na straně Varšavského paktu, které stály proti 22 600 tankům a zhruba 76 divizím (4,4 milionů vojáků) NATO. Podle některých autorů však byly údaje o masivní převaze Varšavského paktu nadhodnoceny.

¹⁹ Schmidt, H. *Menschen und Mächte*. Berlin 1988, s. 230.

²⁰ Bundy, McGeorge - Kennan, G. F. - McNamara, R. S. - Smith, G. *Nuclear Weapons and the Atlantic Alliance*. Foreign Affairs, Spring 1982, s. 756.

rozhodnutí o výrobě bomby a pak jen konzultovaly spojence, zda a kde ji rozmístit.²¹

Spojené státy ale logicky spojovaly rozhodnutí o výrobě neutronové bomby s tím, že ji Evropané opravdu přijmou na své území. Carter poslal v listopadu 1977 Schmidtovi dopis, v němž oznamoval, že je připraven rozhodnout o výrobě ERW, jestliže budou spojenci ochotni sdílet politické důsledky.²²

Na naléhání Brzezinského Carter nakonec v lednu 1978 jednostranně prohlásil, že USA jsou ochotny do dvou let začít s výrobou a rozmísťováním neutronových zbraní. Sovětům bylo naznačeno, že USA upustí od jejich výroby, pokud SSSR přestane instalovat rakety SS-20. Prvním, kdo souhlasil rozmístit ERW, byla Velká Británie, po počátečním odporu se přidaly Belgie a Nizozemí a těsnou většinou se kladně vyjádřil i německý Bundestag.²³

Nábožensky založený Jimmy Carter však nechtěl vejít do dějin jako producent neutronové zbraně a 7. dubna 1978 oznámil, že odkládá její výrobu, a že konečné rozhodnutí o ní bude učiněno později.²⁴ Podle Brzezinského „Carter cítil, že evropské vlády se pokoušejí hodit všechna politická rizika na něj a USA, a to bylo nefér.“²⁵ Brzezinski, Vance i ministr obrany Brown se mu předtím snažili tento krok rozmluvit s tím, že jeho souhlas je důležitý pro posílení soudržnosti NATO i pro posílení jeho vlastní pozice, avšak marně.²⁶ Brzezinski prezidentovi přímo řekl, že negativní rozhodnutí „zasáhne důvěru v jeho vůdcovství a vyvolá rozkol uvnitř aliance a negativní reakce Kongresu.“²⁷

Reakce evropských spojenců byla samozřejmě bouřlivá a negativní, především německý kancléř Schmidt byl pobouřen. Konzervativci v Evropě a USA vnímali Carterovo rozhodnutí tak, že podlehl tlaku Sovětského svazu. Evropsko - americké vztahy byly touto kauzou značně narušeny, což dávalo

²¹ Vance, C. *Hard Choices: Critical Years in America's Foreign Policy*. New York 1983, s. 68; Linger, J. A. *Europe and the Superpowers*. In: Sarkesian, S. Ch. (ed.). *Defense Policy and the Presidency: Carter's First Years*. Boulder 1979, s. 264.

²² Vance, cit. dílo, s. 68-69.

²³ Luňák, cit. dílo, s. 289-290.

²⁴ Viz Statement by President Carter, Washington, D.C., 7. 4. 1978. In: *American Foreign Policy 1977 -1980: Basic Documents*. Washington: Department of State U.S. Government Printing Office, 1983, s.111-112, cit. podle *Public Papers of the Presidents: Jimmy Carter 1978*, s. 702.

²⁵ Brzezinski, Z. *Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser, 1977 - 1981*. London 1983, s. 305.

²⁶ Kaufman, B. I. *The Presidency of James Earl Carter, jr.* Lawrence 1993, s. 95.

²⁷ Brzezinski, cit. dílo, s. 306.

vhodnou příležitost Moskvě, aby se dál pokoušela umístit klín mezi USA a jejich spojence.²⁸ Pro mnohé evropské členy NATO se dění kolem neutronové bomby stalo testem Carterovy způsobilosti vést Severoatlantickou alianci.²⁹

5.4.2.2 DVOUKOLEJNÉ ROZHODNUTÍ

Spojené státy a NATO musely nalézt jiné východisko, jak čelit raketám SS-20. Jako řešení se ukázala modernizace dosavadních evropských taktických jaderných raket ze 60. let Pershing Ia, jejichž dolet měl být zvýšen více než dvojnásobně na 1800 km.³⁰ Tyto modernizované balistické rakety, zvané Pershing II, byly schopny zasáhnout vojenské cíle na západě SSSR, ale nemohly ohrozit Moskvu ani velící centra východně od ní, z nichž by sovětští vůdci řídili případnou jadernou válku s USA. Tento limit v jejich doletu měl dělat Pershingy II méně provokativní. Oproti SS-20 byl Pershing II rychlejší a přesnější.³¹ Vhodnou protiváhou SS-20 byly i vysoce mobilní rakety s plochou dráhou letu typu Tomahawk.³² Jak již bylo zmíněno výše, svým pohybem při zemském povrchu byly obtížně zjistitelné radary. Měly větší dolet než Pershing II a podle S. Talbotta se kvůli své pomalosti nehodily pro první úder (což je ale vzhledem k jejich obtížnému zaměřování radary spekulativní), nýbrž pro odvetný.³³

Již během roku 1978 existovaly uvnitř NATO značné požadavky, aby bylo přijato opatření, které bylo později nazváno dvoukolejné rozhodnutí.³⁴ K jeho přijetí došlo na setkání hlav států Severoatlantické aliance na antilském Guadeloupe 5. - 6. ledna 1979.³⁵ Dvoukolejné rozhodnutí znamenalo následující: v případě, že by selhalo jednání se Sověty o omezení zbrojení v

²⁸ Schweigler, G. Von Kissinger zu Carter: Entspannung im Widerstreit von Innen- und Aussenpolitik 1969-1981. München 1982, s. 432-433.

²⁹ Vance, cit. dílo, s. 69.

³⁰ Nitze, P. H. From Hiroshima to Glasnost: a memoir of five perilous decades. London 1989, s. 367.

³¹ Pershing II měl přesnost zásahu 25-50 m, u SS-20 byla odhadována na 500 m. Pershing II byl schopen doletět do západní části SSSR za 6-12 minut, kdežto SS-20 by opačným směrem letěla 20-30 minut.

³² Tomahawky, které byly později rozmístěny v Evropě, patřily mezi GLCMs (Ground-Launched Cruise Missiles, rakety s plochou dráhou letu odpalované ze země)

³³ Talbott, S. Deadly Gambits. London 1985, s. 34-35.

³⁴ Tamtéž, s. 36.

³⁵ Francii zastupoval prezident Giscard d'Estaing, Británii premiér Callaghan a SRN kancléř Schmidt. Pro mnohé pozorovatele bylo neobyčejné, že SRN zde vystupovala jako jeden z předních členů NATO.

Evropě, a to včetně raket SS-20, Spojené státy přistoupí k rozmístění Pershingů II a Tomahawků v západní Evropě.³⁶

Na konci září 1979 se setkal Vance s Dobryninem, aby prodiskutovali americké plány rozmístit rakety středního doletu v Evropě. Bylo to poprvé, co spolu oficiálně jednali o tomto problému. Vance otevřeně prohlásil, že Carterova administrativa očekává, že získá pro rakety podporu na prosincovém mimořádném zasedání členů NATO. Moskva reagovala intenzivní kampaní proti plánovaným americkým raketám, kterou zaměřila na světové veřejné mínění.³⁷ Na počátku října Brežněv ve svém východoberlínském projevu nejprve ostře kritizoval plány Západu s tím, že „jejich cílem je rozbít rovnováhu sil v Evropě a pokusit se zajistit bloku NATO vojenskou převahu.“ Až po této kritice navrhl snížit počet jaderných zbraní středního doletu v západní části SSSR, a také stav sovětských konvenčních sil v NDR o 20 000 vojáků a 1000 tanků, ale obojí jen pokud NATO nerozmístí nové rakety.³⁸ Brežněv však u své nabídky na snížení počtu jaderných zbraní středního doletu neuvedl, jakých raket by se týkala - v případě zastaralých SS-4 a SS-5 by se totiž pro Moskvu jednalo o minimální ztrátu.³⁹

Sovětská nabídka přišla příliš pozdě - Carter ji 9. října 1979 odmítl. Avšak Kancléř Schmidt byl ochoten o ní uvažovat, ale jen do doby, než se ukázalo, že nabídka opravdu rakety SS-20 nezahrnovala.⁴⁰ Carter odmítl i další Brežněvův návrh - začít jednat o evropských raketách před tím, než se uskuteční ono mimořádné zasedání NATO plánované na prosinec. V polovině listopadu se setkal Dobrynin s Brzezinskim. Brzezinski vyjádřil pocit Carterovy administrativy, že SSSR využije svou vojenskou převahu v Evropě k tlaku na zdejší americké spojence, kteří budou nuceni si vybrat: Buď budou vyhubeni ve válce nebo přistoupí na neutralitu typu Finska⁴¹ a tím pádem

³⁶ Nálevka, cit. dílo, s. 198.

³⁷ Dobrynin, cit. dílo, s. 431.

³⁸ Projev v Berlíně u příležitosti 30. výročí vzniku NDR, 6. 10. 1979. In: Brežněv, L. I. Projevy a stati. 1979 - 1981. Praha 1983, s. 145-147.

³⁹ Talbott, cit. dílo, s. 40.

⁴⁰ Luňák, cit. dílo, s. 292.

⁴¹ Američané se obávali „finlandizace“ Evropy, což je proces nazvaný podle vztahu Finska a SSSR po 2. světové válce, v němž finský prezident Juho Paasikivi, aby předešel začlenění Finska do sovětské zájmové sféry, Sověty opakovaně ujišťoval, že jeho země se nebude podílet na nepřátelských iniciativách vůči SSSR, se Sovětským svazem navázal hospodářskou spolupráci a Finsko se nepřipojilo k žádnému politickému či hospodářskému bloku - viz Pečenka, M. - Luňák, P. a kol. Encyklopedie moderní historie. Praha 1995.

skončí své spojení s USA. S největší pravděpodobností však Sovětský svaz žádné takové plány neměl, čímž si ovšem nemohli být Američané jisti.⁴²

Sovětské vedení chtělo ještě víc zapůsobit na západní veřejné mínění, a proto jednostranně stáhlo jednu tankovou divizi z NDR. Nicméně 12. prosince 1979 se v Bruselu uskutečnilo avizované zasedání, na němž rada NATO jednomyslně schválila dvoukolejné rozhodnutí. Vzhledem k jejich kratšímu doletu bylo rozhodnuto umístit všechny Pershingy II (v počtu 108 raket nahrazujících Pershingy I) co nejvíce na východ - tzn. do západního Německa. Celkový počet Tomahawků byl stanoven na 464 raket, které měly být rozděleny mezi co nejvíc členů NATO.⁴³ Případné rozmístění raket na svém území ale ještě čekalo schválení parlamenty zainteresovaných zemí, což neproběhlo bez problémů, jak ukázala blízká budoucnost.

Schválený dokument obsahoval množství směrnic pro jednání se Sověty, které během Reaganova prezidentství potvrdily svou důležitost, ale ukázaly se i jako problematické - například, že jednání by se měla zpočátku zaměřit jen na rakety a ne i na letadla; nebo že případná omezení raket by se měla nějak vypořádat i s SS-20 v asijské části SSSR.⁴⁴ Rada NATO též předložila (zejména na žádost kancléře Schmidta) Sovětskému svazu návrh na jednání o snížení počtu jaderných zbraní v Evropě.⁴⁵

Důvody pro schválení dvoukolejného rozhodnutí byly ve své podstatě politické a nikoli vojenské. Západní Evropa měla totiž obavy, zda by Spojené státy použily své jaderné zbraně i k odrazení takového útoku, který by byl omezen jen na Evropu. Američané tedy dvoukolejným rozhodnutím vyšli Evropanům vstříc. Kdyby obyvatelé starého kontinentu věřili, že USA jsou plně ochotny bránit je svými jadernými zbraněmi, nemuselo k rozmístění nových raket v Evropě vůbec dojít.⁴⁶

Sovětští předáci rozhořčeně nahlíželi na dvoukolejné rozhodnutí jako na záměrné odchylení od celkové jaderné parity dané smlouvou SALT II ve prospěch USA a žádali jeho zrušení. Spojené státy totiž rozmístěním raket

⁴² Dobrynin, cit. dílo, s. 432.

⁴³ Vanden Berghe, Y. Velké nedorozumění? Dějiny studené války 1917 – 1990. Praha 1996, s. 162-163. Tomahawky byly rozděleny podle následujícího klíče: 96 kusů do SRN, 160 do VB, 112 do Itálie a po 48 do Belgie a Nizozemí.

⁴⁴ Talbott, cit. dílo, s. 38.

⁴⁵ Vanden Berghe, cit. dílo, s. 163.

⁴⁶ Kissinger, H. Umění diplomacie. Praha 1997, s. 811.

středního doletu v Evropě nejen vytvoří paritu v evropských jaderných zbraních, ale získají i celkovou výhodu proti Sovětům, protože Pershingy II a Tomahawky mohou zasáhnout vojenské cíle na západě SSSR, kdežto SS-20 do USA nedoletí. Návrh Rady NATO na jednání odmítli s tím, že nezasednou k jednacímu stolu, když na ně Západ tlačí z pozice síly.⁴⁷

Dvoukolejné rozhodnutí vyvolalo pozdvižení i u západoevropské veřejnosti. Do pohybu se dala nová obrovská vlna protestů, podporovaná mírovými organizacemi a přirozeně také Sovětským svazem, hlásající, že NATO už má dostatečný počet raket, aby ubránilo západní Evropu před raketami SS-20. V protestech se projevovala i deziluze Evropanů z toho, že nebyli v nedávné minulosti přizváni k jednáním SALT.⁴⁸ Docházelo ke kuriózním situacím, kdy statisíce lidí demonstrovaly proti americkým raketám, kdežto proti SS-20 podstatně méně občanů.⁴⁹

Podle zastánců „prvního úderu“ proti SSSR (NUT - Nuclear Utilization Theory, teorie jaderného použití) měly americké rakety středního doletu podstatně zvýšit arzenál prostředků pro tento nenadálý odzbrojovací jaderný úder vůči sovětským strategickým objektům.⁵⁰ Odpůrci „prvního úderu“ jako McGeorge Bundy, George Kennan, Robert McNamara a Gerard Smith⁵¹ kritizovali dvoukolejné rozhodnutí také proto, že v zemích, do nichž mají být Pershingy a Tomahawky dodány, existují i přes souhlas s jejich rozmístěním rozvratné debaty a někteří z evropských politiků, kteří jsou veřejně odhodláni prosazovat obě dvě „koleje,“ zcela zřejmě očekávají, že k instalování raket nikdy nedojde.⁵²

Německý kancléř Schmidt vnímal s obavami ochlazení v sovětsko - amerických vztazích, jež navíc přerostlo po sovětské invazi do Afghánistánu v prosinci 1979 ve faktickou krizi, která ohrožovala pro Západoevropany

⁴⁷ Dobrynin, cit. dílo, s. 430, 433; Brzezinski, cit. dílo, s. 309.

⁴⁸ Vanden Berghe, cit. dílo, s. 163.

⁴⁹ Durman, cit. dílo, s. 206.

⁵⁰ Orlov, A. S. Eskalacija vooruženij - puť v tupik. In: Něžinskij, L. N. (ed.). Sovětskaja vněšnjaia politika v gody „Cholodnoj vojny“. Moskva 1995, s. 495.

⁵¹ Profesor McGeorge Bundy byl v letech 1961-1966 zvláštním asistentem pro otázky národní bezpečnosti prezidentů Kennedyho a Johnsona; profesor George Kennan je autorem poválečné doktríny zadržování komunismu a má významný podíl na formulování Trumanovy doktríny a Marshallova plánu; Robert McNamara zastával za prezidentů Kennedyho a Johnsona post ministra obrany; Gerard Smith stál v letech 1969-1972 v čele americké delegace jednající se Sověty o smlouvě SALT I.

⁵² Bundy, McGeorge - Kennan, G. F. - McNamara, R. S. - Smith, G. Nuclear Weapons and the Atlantic Alliance. Foreign Affairs, Spring 1982, s. 755.

hospodářsky i politicky výhodnou politiku détente. Proto se Schmidt rozhodl jednat na vlastní pěst a během své návštěvy Moskvy v červnu 1980 nabídl Sovětům bez vědomí USA pozměnění dvoukolejného rozhodnutí. Jako inspirace mu posloužily předchozí opakované sovětské návrhy uvalit moratorium na evropské zbraně středního doletu. Schmidtův návrh zněl: Pokud by se Sověti stáhli z Afghánistánu, Západ i Východ by se zavázaly zastavit až do roku 1983 rozmísťování raket středního doletu. To by bylo pro SSSR výhodné, neboť měl nemalý počet nových raket tohoto doletu již rozmístěn, což se samozřejmě zdaleka nedalo říct o protistraně. Sovětský svaz by též touto dohodou mohl z Afghánistánu vcelku elegantně vycouvat. Avšak Američané na Schmidtovu iniciativu reagovali velmi ostře a výsledkem bylo opatření přijaté v červenci téhož roku na summitu NATO v Benátkách, že kterékoli návrhy na změnu dvoukolejného rozhodnutí mohou být vzneseny až po předchozích konzultacích s ostatními spojenci.⁵³

Koncem srpna 1980 byl Carterovi doručen Brežněvův dopis, ve kterém sovětský předáci zopakovali návrh generálního tajemníka z října 1979 jako základ pro jednání a vzkázali, že NATO musí dvoukolejné rozhodnutí odvolat, a že rakety středního doletu by měly být zahrnuty do jednání SALT III, k němuž mělo dojít po ratifikaci SALT II americkým Kongresem. Carter počátkem září odpověděl s tím, že dvoukolejné rozhodnutí bylo odpovědí NATO na rozmísťování sovětských raket SS-20. Poté, co Brežněvem podepsaná odpověď odmítala americkou interpretaci událostí v Evropě a v Afghánistánu a kritizovala neschopnost USA zareagovat na sovětský návrh, Carter po konzultaci s Muskiem, Brzezinskim a Brownem rozhodl, že uskutečnění předběžných rozhovorů o raketách středního doletu by mohlo být přínosné.⁵⁴

V říjnu 1980, krátce před prezidentskými volbami, bylo tedy v Ženevě zahájeno přípravné sovětsko - americké jednání, čímž konečně dostala svou šanci „jednací kolej“ dvoukolejného rozhodnutí. Americký tým vedl Spurgeon Keeny, zástupce ředitele Výboru pro kontrolu zbrojení a odzbrojení (Arms Control and Disarmament Agency - ACDA). V čele sovětské skupiny stál Viktor Karpov, hlavní vyjednaváč v závěrečné fázi SALT II, který se v

⁵³ Brzezinski, cit. dílo, s. 309; Luňák, cit. dílo, s. 295-296.

⁵⁴ Brzezinski, cit. dílo, s. 310.

minulosti „proslavil“ svou těžkou opilostí při důležitých jednáních.⁵⁵ Během jednání se obě delegace dozvěděly o Carterově porážce ve volebním boji.

Američané předložili návrh, aby byly určeny stejné limity pro sovětské SS-4, SS-5, SS-20 a americké Pershingy II a Tomahawky. Tyto limity by byly definované na základě počtu jaderných hlavic⁵⁶ (problém totiž spočíval v tom, že SS-20 nesly tři hlavice, kdežto Pershingy a Tomahawky pouze jednu). Návrh ale neobsahoval žádnou představu, jak by oněch stejných limitů mělo být dosaženo. Též bylo pro USA důležité, aby smlouva brala na zřetel i mobilitu raket SS-20, avšak ani v tomto případě nebylo určeno, jakým konkrétním způsobem. Z návrhů sovětské delegace vyplynulo, že Sověti jsou ochotni zastavit instalování svých SS-20 (ne však snížit jejich počet) výměnou za zrušení rozhodnutí rozmístit Pershingy a Tomahawky. Sověští vyjednávači nechtěli připustit jakoukoli opodstatněnost plánovaného rozmístění nových amerických raket v Evropě.⁵⁷

Jednání bylo ukončeno v listopadu 1980, když se ukázalo, že vzájemné neshody jsou stále příliš velké, ačkoli Američané byli ochotni přistoupit i jen na částečné rozmístění Pershingů a Tomahawků a Sověti nechali otevřenu možnost určitých redukcí na své straně.⁵⁸

5.4.3 První rok Reaganova prezidentství

Reaganova administrativa přistoupila k problematice evropských raket středního doletu odlišně než Carterova a v jejím postoji se projevila větší radikálnost. Nová administrativa nebyla ochotna pokračovat v jakýchkoli odzbrojovacích jednáních se Sověty, dokud neposílí svůj zbrojní arzenál. To se projevilo i na jejím zpochybnění dvoukolejného rozhodnutí, neboť chtěla rovnou přistoupit ke „druhé koleji“ v podobě rozmístování Pershingů II a Tomahawků a až poté pokračovat v jednání se Sověty.⁵⁹

Nový přístup Američanů byl spojencům představen počátkem dubna 1981 na setkání ministrů obrany členských zemí NATO v Bruselu. Americký ministr obrany Caspar Weinberger se vyjádřil v tom smyslu, že ke

⁵⁵ Durman, cit. dílo, s. 173.

⁵⁶ Oproti tomu limity smlouvy SALT II braly za základ počet raketových odpalovacích zařízení.

⁵⁷ Talbott, cit. dílo, s. 42.

⁵⁸ Tamtéž.

znovuvyzbrojení dojde nyní, kdežto k odzbrojení později, jestli vůbec někdy. Jeho náměstek Richard Perle opakovaně zmiňoval, že americká vláda neobnoví jednání se Sověty, dokud nebude znovuvyzbrojení uskutečněno, a to i přes prosby Západoevropanů. Weinberger též sdělil, že pokrok v budoucí kontrole zbrojení má být přímo závislý na sovětské zdrženlivosti vůči třetím zemím, což bylo řečeno především kvůli aktuálním událostem v Polsku, kterému hrozila sovětská invaze.⁶⁰

Ještě před dubnovým setkáním ministrů obrany NATO se k otázce amerických raket v Evropě vyjádřila únorová zpráva ÚV KSSS, která opět propagandisticky hodnotila případné instalování Pershingů a Tomahawků jako „zjevný úmysl změnit vojenskou rovnováhu v Evropě ve prospěch NATO.“ Sověti ve zprávě vyhrožovali zemím, do kterých budou rakety dodány, že tím bude ohrožena jejich vlastní bezpečnost a vzkázali, ať tamní politici ještě vše znovu zváží.⁶¹ Též znovu navrhovali, aby bylo co nejdříve vyhlášeno moratorium na rozmístování nových raket středního doletu v Evropě, což by se dotklo Pershingů II a Tomahawků, ne však již nainstalovaných raket SS-20, což bylo přirozeně pro Sověty výhodné.⁶²

Zprávy o plánovaném rozmístění amerických raket středního doletu na evropském území ještě před obnovením odzbrojovacích jednání vyvolaly další vlnu masových protijaderných protestů v Evropě i USA, finančně podporovaných Sovětským svazem. Západoevropané se totiž mylně obávali, že Reagan věří ve vítězství v jaderné válce omezené na Evropu a Sovětský svaz. Atmosféru vhodně vykresluje tehdy oblíbené heslo „lepší rudý nežli tuhý“ (Better Red than Dead). Tyto protesty měly nemalý vliv na to, že Reaganova administrativa přehodnotila své záměry a upřednostnila jednání se Sověty.⁶³ Olej do ohně přililo v srpnu 1981 Reaganovo rozhodnutí začít s výrobou neutronových bomb, které ale zatím neměly být v Evropě rozmístěny.

⁵⁹ Nálevka, cit. dílo, s. 211.

⁶⁰ Talbott, cit. dílo, s. 46-47.

⁶¹ Zpráva ÚV KSSS 26. sjezdu KSSS, 23. 2. 1981. In: Brežněv, L. I. Projevy a stati. 1979 - 1981. Praha 1983, s. 667.

⁶² Tamtéž, s. 672.

⁶³ Vanden Berghe, cit. dílo, s. 166

Spojenci kritizovali USA za toto jednostranné rozhodnutí přijaté bez jejich konzultace.⁶⁴

Politický problém nastal ve Spolkové republice, kde čím dál víc vládních sociálních demokratů doufalo, že se do listopadu 1983, kdy měly být první Pershingy na německém území nainstalovány, podaří se Sověty uzavřít dohodu, díky níž k instalaci raket vůbec nedojde. Kancléř Schmidt byl postupně ve své straně izolován a žádal Američany, aby stanovili datum obnovení odzbrojovacích jednání se Sověty, jinak prý bude ohroženo schválení Pershingů II a Tomahawků v Bundestagu. Stejným způsobem se vyslovila i italská vláda, takže bezvýhradnou podporu plánované instalaci amerických raket vyjádřila pouze nová britská premiérka Margaret Thatcherová a nový francouzský prezident Francois Mitterrand (v jeho případě však ne na francouzském území). Americký ministr zahraničí Haig, jenž byl zastáncem dvoukolejného rozhodnutí, měl vzhledem ke svému dřívějšímu působení v čele velení NATO pro německo - italskou žádost větší pochopení a podařilo se mu přesvědčit Reagana, že v zájmu soudržnosti Severoatlantické aliance je nutné se zavázat, že odzbrojovací jednání budou spuštěna do konce roku 1981.⁶⁵ Tato změna v přístupu Američanů byla spojencům oznámena počátkem května 1981 na setkání ministrů zahraničí členských zemí NATO v Římě.

V červenci 1981 obnovil ministr obrany Ustinov sovětskou nabídku zredukovat počet jaderných raket namířených na západní Evropu výměnou za nenainstalování Pershingů II a Tomahawků. Neupřesnil ale, zda by redukce znamenala jejich zničení nebo zda by byly pouze převezeny za Ural mimo dolet západní Evropy. A opět nebylo sděleno, jestli by se týkala jen starých SS-4 a SS-5 nebo i nových SS-20. Nedlouho poté se v Moskvě uskutečnilo setkání americké delegace se sovětskými předáky, kteří se nechali slyšet, že redukce by se mohla projevit na snížení počtu raket SS-20.⁶⁶

První setkání Haiga s Gromykem se uskutečnila v druhé polovině září téhož roku v New Yorku. Diskutována byla i otázka jaderných zbraní středního doletu, ale rozprava na toto téma k žádnému aktuálnímu výsledku

⁶⁴ Bertram, Ch. The Implications of Theater Nuclear Weapons in Europe. Foreign Affairs, Winter 1981/82, s. 312.

⁶⁵ Luňák, cit. dílo, s. 301-302.

⁶⁶ Talbott, cit. dílo, s. 87.

nevedla.⁶⁷ Haig usiloval o to, aby se o raketách středního doletu jednalo v kontextu s celkovou kontrolou zbrojení START, kdežto Gromyko chtěl lokalizovat jednání pouze na Evropu a ne na veškeré rakety tohoto druhu, aby nedošlo ke spojení se START, a aby Sověti mohli rozmísťovat jakékoli rakety (samozřejmě včetně SS-20) proti Číně a Japonsku. Američané však nadále naléhali, aby se jednalo o všech raketách středního doletu, čehož nakonec dosáhli.⁶⁸

V říjnu 1981 provedl Reagan ne zcela šťastný krok, když prohlásil, že taktická (omezená) nukleární válka nemusí nevyhnutelně znamenat globální jaderný konflikt mezi USA a SSSR. Toto prohlášení přirozeně vyvolalo u západoevropských politiků a veřejnosti zvýšené obavy. Reagan proto o několik dní později dodal, že jakákoli hrozba pro Evropu je i hrozbou pro USA.⁶⁹ Sovětský svaz zareagoval tím, že se jednostranně zavázal nezačít jadernou válku jako první, což na evropské veřejné mínění pozitivně zapůsobilo.⁷⁰

Mezitím počet raket SS-20 namířených na západní Evropu nebezpečně stoupal. Proti zastaralým Pershingům I bylo postaveno více než tisíc jaderných hlavic, z nichž většinu nesly právě moderní trojhlavicové SS-20.⁷¹ Zhruba v zimě 1981/82 začali Sověti rozmísťovat i nové mobilní rakety kratšího doletu SS-21, SS-22 a SS-23, které se též staly hrozbou pro západní Evropu.⁷² Sovětský svaz se totiž poslední dobou obával amerického jaderného útoku, roku 1981 KGB o této hrozbě informovala své agentury v západních hlavních městech a vyhlásila pohotovost.⁷³

Ve Spojených státech eskalovalo protijaderné hnutí v podobě návrhu, aby se USA a SSSR zavázaly zmrazit jaderné zbrojení. Tím by si obě supervelmoci ponechaly své jaderné arzenály na stávající úrovni. Situace dospěla až tak daleko, že na návrh demokratických senátorů Edwarda Kennedyho a Marka Hatfielda schválila Sněmovna reprezentantů těsnou

⁶⁷ Haig, A. M., jr. *Caveat, Realism, Reagan and Foreign Policy*. London 1984, s. 229, 231-232.

⁶⁸ Nitze, P. H. *From Hiroshima to Glasnost: a memoir of five perilous decades*. London 1989, s. 370.

⁶⁹ Suchý, cit. dílo, s. 117.

⁷⁰ Luňák, cit. dílo, s. 303, cit. podle *The New York Times*, 21. 10. 1981.

⁷¹ Haig, cit. dílo, s. 87, 225-226.

⁷² Bertram, cit. dílo, s. 319.

⁷³ Vanden Berghe, cit. dílo, s. 167.

většinou rezoluci o zmrazení.⁷⁴ Reaganova administrativa ji však správně odmítla s tím, že v danou chvíli by uzákonila jadernou převahu Sovětského svazu.⁷⁵

5.4.3.1 NULOVÁ VARIANTA

Reaganova administrativa měla k dispozici jako protinávrhy rezoluce o zmrazení dvě koncepce týkající se raket středního doletu - nulovou variantu a variantu „nula plus“ (jedná se o pozdější pojmenování). Nulová varianta spočívala v nabídce Sovětům, že pokud zlikvidují všechny své rakety SS-20, SS-4 a SS-5, Spojené státy neuskuteční svůj plán na instalování Pershingů II a Tomahawků. Tuto variantu zastávali Reagan, ministerstvo obrany v čele s Weinbergerem i německý kancléř Schmidt. Oproti tomu varianta „nula plus“ našla své zastánce na ministerstvu zahraničí v čele s Haigem; tvořil ji návrh ponechat v Evropě oběma znepráteleným stranám určitý počet raket středního doletu. Haig byl toho názoru, že NATO nové zbraně potřebuje, aby čelilo sovětským hrozbám a oprávněně poukazoval, že nulová varianta dává jen málo prostoru pro vyjednávání. Avšak Weinberger se mylně domníval, že nulová varianta postaví jednání o omezení zbrojení na reálnou základnu, a že Sověti budou ve své propagandě zatlačeni do defenzívy.⁷⁶ Na druhou stranu varianta „nula plus“ byla riskantní v tom, že by lákala Sověty, aby opustili Spojenými státy upřednostněný nulový počet zbraní středního doletu.⁷⁷

Reagan se po dlouhých diskusích se svými poradci rozhodl pro nulovou variantu, její ohlášení mělo přesvědčit Sovětský svaz i Západoevropany, že Spojené státy myslí svou snahu o omezení jaderných zbraní vážně. Své rozhodnutí učinit nulovou variantu za základ amerického postoje na blížícím se jednání se Sověty o zbraních středního doletu, jehož začátek byl plánován na poslední listopadový den roku 1981, učinil v rámci směrnice NSDD-15 (National Security Decision Directive), vydané 16. listopadu.⁷⁸

⁷⁴ Podle průzkumů veřejného mínění v roce 1982 podporovalo zmrazení jaderných zbraní více než 70 procent Američanů.

⁷⁵ D'Souza, D. Ronald Reagan. Jak se obyčejný muž stal neobyčejným vůdcem. Brno 2004, s. 140.

⁷⁶ Reagan, R. Život jednoho Američana: paměti prezidenta. Praha 1998, s. 257-259.

⁷⁷ Talbott, cit. dílo, s. 73.

⁷⁸ NSDD-15, 16. 11. 1981: Theater Nuclear Forces (Intermediate-Range Nuclear Forces), WWW.fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-015.htm

Americký prezident seznámil Sověty s nulovou variantou o dva dny později v televizním projevu z Amerického tiskového klubu ve Washingtonu; podle Reaganových slov to byl jeho nejdůležitější zahraničněpolitický projev. Prezident též navrhl zahájit jednání o vyrovnání počtu konvenčních zbraní v Evropě mezi Východem a Západem, což bylo nutné, pokud by mělo dojít ke snížení počtu jaderných zbraní na evropském území.⁷⁹

Ministr zahraničí Haig očekával, že sovětské vedení nulovou variantu odmítne, což se také nakonec stalo. Správně namítal, že je nesmyslné očekávat od Sovětů, že odstraní své již nainstalované rakety výměnou za slib, že Američané nerozmístí své ještě nevyrobené Pershingy II a Tomahawky, které navíc vyvolávají v západní Evropě tak prudké protesty.⁸⁰

Sověti na nulovou variantu reagovali s tím, že nepřistoupí na jednostranné odzbrojení, a že americká nabídka je absurdní. Ministr obrany Ustinov se nechal slyšet, zda chtějí Američané omezit jaderné zbraně v Evropě nebo zda je jejich hlavním cílem zachovat své zdejší existující jaderné rakety a podpořit je ještě nainstalováním Pershingů II a Tomahawků.⁸¹

Čtyři dny po Reaganově projevu, 22. listopadu 1981, navštívil Leonid Brežněv Bonn. Během jednání s kancléřem Schmidtem si stěžoval, že nulová varianta dává Západu výhodu nad SSSR v poměru 2:1. Místo nulové varianty navrhl sovětský generální tajemník moratorium na rozmísťování jakýchkoli raket v Evropě po dobu blížícího se ženevského odzbrojovacího jednání o zbraních středního doletu. Tento návrh byl samozřejmě opět výhodný pro Sověty. Brežněv též zopakoval část své nabídky z října 1979, že by SSSR mohl jednostranně zredukovat část svých raket středního doletu, opět ale nebylo jasné, zda by se redukce týkala i moderních SS-20.⁸²

5.4.3.2 ŽENEVSKÉ JEDNÁNÍ

Do čela americké delegace pro ženevské jednání byl Reaganem vybrán „jestřáb“ Paul Nitze. Na Nitzeův návrh došlo uvnitř NATO ke změně názvu projednávaných zbraní - z jednání o „theater“ jaderných silách (Theater Nuclear Forces) se stalo jednání o jaderných silách středního doletu

⁷⁹ Reagan, cit. dílo, s. 254-255.

⁸⁰ Haig, cit. dílo, s. 229.

⁸¹ Edmonds, R. Soviet Foreign Policy: The Brezhnev Years. Oxford 1983, s. 168.

(Intermediate - Range Nuclear Forces), aby bylo zdůrazněno, že zbraně, o nichž se bude jednat, jsou vymezeny svým doletem, ne geografickou lokalitou jejich rozmístění. V čele sovětské delegace stanul Julij Kvicinskij,⁸³ jenž si brzy získal Nitzeho důvěru. Jednání opravdu začalo v již dlouho předtím určeném termínu, 30. listopadu 1981. Před zraky své delegace předkládal Kvicinskij Američanům propagandistické argumenty, ale v soukromých rozhovorech s Nitzem se měnil v jiného člověka, překvapivě upřímného v debatách o svých moskevských nadřizovaných.⁸⁴

Během prvního kola rozhovorů se ujala iniciativy americká delegace, která představila již výše mnohokrát zmíněnou nulovou variantu. Sověti ji ale odmítli s tím, že úplné odstranění raket středního doletu odpalovaných ze země by vedl k oslabení jejich pozice, neboť Američané žádali pouze eliminaci tohoto typu, ne však ostatních střel odpalovaných z ponorek a letadel. Sovětská delegace takto upozorňovala na britské a francouzské rakety středního doletu umístěné v převážné většině na ponorkách a namířené především na SSSR. Tyto rakety Sovětský svaz započítával do arzenálu NATO, i když do něj nepatřily a Severoatlantická aliance s jejich využitím nemohla počítat.⁸⁵

Sovětská delegace poté přišla s modifikací opakujícího se návrhu moskevského vedení - nabídla, aby byl vytvořen limit týkající se pouze Evropy, který by povoloval SSSR a NATO (do arzenálu NATO plán počítal i britské a francouzské síly) po 300 raketách středního doletu nebo bombardérů s jadernými zbraněmi, pod podmínkou, že Spojené státy nerozmístí Pershingy II a Tomahawky.⁸⁶ Limit 300 by byl dosažen do roku 1990, jako přechodný byl určen k roku 1985 limit 600.⁸⁷ Tuto variantu zase zamítli Američané, protože by Sovětskému svazu ponechala zredukovaný počet moderních SS-20, zatímco Severoatlantická aliance by disponovala pouze zastaralými typy raket.

⁸² Talbott, cit. dílo, s. 90; Luňák, cit. dílo, s. 303; Alexandrov - Agentov, A. M. Ot Kollontaj do Gorbačeva. Moskva 1994, s. 197.

⁸³ Julij Kvicinskij byl přední sovětským odborníkem na německé záležitosti a kontrolu zbrojení, měl velký podíl na dosažení berlínské dohody roku 1972, ve které SRN fakticky uznala NDR.

⁸⁴ Nitze, cit. dílo, s. 372.

⁸⁵ Suchý, cit. dílo, s. 120.

⁸⁶ Nitze, cit. dílo, s. 373.

⁸⁷ Talbott, cit. dílo, s. 95.

Ženevské jednání probíhalo bez výsledku postupně až do listopadu 1983, kdy sovětské vedení v čele s novým generálním tajemníkem Jurijem Andropovem ukončilo svou účast na odzbrojovacích rozhovorech o zbraních středního doletu. Toto rozhodnutí učinilo v reakci na krok Bundestagu, jenž téhož měsíce schválil umístění amerických raket středního doletu na území SRN. Stejným způsobem hlasoval i britský parlament. Sovětský svaz poté nechal nainstalovat na území ČSSR, NDR a Polska výše uvedené nové mobilní rakety kratšího doletu SS-21, SS-22 a SS-23 namířené na západní Evropu.⁸⁸ K rozmístění Pershingů II a Tomahawků tedy nakonec opravdu došlo; úsilím supervelmocí tak byl v Evropě vytvořen nový jaderný arzenál, zvyšující možnost „ohraňčené“ neboli „eurostrategické“ jaderné války omezené pouze na evropské území.⁸⁹

Definitivní tečka byla udělána v prosinci 1987, kdy Michail Gorbačov a Ronald Reagan podepsali ve Washingtonu Smlouvu o likvidaci raket středního doletu, která se týkala všech amerických a sovětských pozemních raket tohoto typu v Evropě a Asii s doletem 500 - 5500 km.

⁸⁸ Nálevka, cit. dílo, s. 212.

⁸⁹ Orlov, A. S. Eskalacija vooruženij - put' v tupik. In: Něžinskij, L. N. (ed.). Sovětskaja vněšnjaia politika v gody „Cholodnoj vojny“. Moskva 1995, s. 495.

5.5 Soupeření USA a SSSR ve třetím světě

5.5.1 Carterovo prezidentství

Po neúspěšných akcích a porážce ve Vietnamu nebyly Spojené státy ochotny posílat svá vojska do zemí třetího světa a Sověti jejich „vietnamského syndromu“ patřičně využívali.

Sovětský svaz kalkuloval s tím, že nově vzniklé státy třetího světa jsou vhodnými základnami pro nastolení socialistických režimů a díky jejich šíření budou síly Západu z Afriky a Asie vytlačeny. Sověti se ovšem přepočítali - postupně se tyto země od socialistické orientace odkláněly a výsledný efekt sovětské podpory se projevil především ve velkých ztrátách investovaných financí.¹

Brežněv byl v podpoře třetího světa opakem Chruščova, který příliš nekoukal na výhody pro SSSR; Leonid Iljič proto podporoval především strategické oblasti. I tak však například v letech 1978 - 1982 SSSR poskytl rozvojovým zemím vojenskou pomoc v hodnotě 35,4 miliard dolarů, které jakoby zmizely v černé díře.²

V 2. polovině 70. let Sověti provedli ve svém přístupu malou změnu - přenesli centrum svého zájmu a pomoci z radikálních marxistických režimů na režimy závislé, které mohli lépe kontrolovat - na Angolu, Mosambik, Afghánistán, Etiopii a jižní Jemen.³

5.5.1.1 AFRIKA

5.5.1.1.1 AFRICKÝ ROH

Nejsledovanější africký konflikt velmocí během Carterova období se odehrál v tzv. Africkém rohu. Zde si USA a SSSR paradoxně prohodily své spojence - Somálsko a Etiopii. Již v prosinci 1976 podepsal Sovětský svaz dohodu s Etiopíí ohledně vojenských dodávek. Sověti chtěli nejprve ignorovat rivalitu Etiopanů a Somálců (Somálsko si nárokovalo nehostinné území

¹Chazanov, A. M. Politika SSSR v „treťjem mire“ (v Azii i Afrike). In: Něžinskij, L. N. (ed.). Sovětskaja vněšnjaia politika v gody „Cholodnoj vojny.“ Moskva 1995, s. 411.

²Tamtéž, s. 408-409.

³Tamtéž, s. 412.

jihovýchodní Etiopie, Ogaden, kde žili převážně somálské nomády), držet své pozice v Somálsku a zároveň vytlačovat USA z Etiopie. Americkou strategií bylo udržet si svou dosavadní přítomnost a co nejvíce vlivu v Etiopii a přitom posilovat vztahy se Somálskem.⁴

Sovětský vliv v Etiopii vzrůstal poté, co se počátkem února roku 1977 dostal do čela státu marxisticky orientovaný plukovník Mengistu Haile Mariam.⁵ Ten nelenil a ihned požádal SSSR o pomoc, aby mohl potlačit separatisty v Eritrei a čelit somálskému útoku na Ogaden. Po neúspěšném pokusu Fidela Castra vyřešit konflikt vytvořením socialistické federace obou států se ale Sověti museli rozhodnout pouze pro jednu stranu, a tak si vybrali Etiopii kvůli většímu počtu obyvatel a strategické pozici v Rudém moři.⁶

V květnu podepsaly SSSR a Etiopie druhou vojenskou smlouvu, díky níž Somálci uznali, že se Sovětský svaz od nich odklání, a proto se somálský předák Siad Barre rozhodl přiklonit k USA. Existovaly však i známky toho, že Mengistu není se Sověty zcela spokojen, a tudíž je stále ochoten udržovat kontakt i s USA. Situace se ještě více vyhrotila, když v listopadu Somálsko vypovědělo smlouvu o přátelství se SSSR a sovětské vojenské poradce.⁷

Sověti však nemeškali a během podzimu 1977 umožnili kubánským vojskům přesun na jih Somálska, kde poté byla počátkem roku 1978 somálská armáda poražena.⁸ Odhady intervenčních vojsk se liší, Robin Edmonds udává ke konci roku 1977 2000 kubánských a 1000 sovětských vojáků a k následujícímu roku celkem zhruba 15 000 Kubánců⁹, naproti tomu Brian Crozier píše, že během prvních sedmi měsíců roku 1978 dorazilo až 25 000 kubánských ozbrojenců, z nichž část později bojovala proti eritrejským separatistům.¹⁰ Sovětská vojenská pomoc Etiopii byla opravdu mimořádná -

⁴ Vance, C. *Hard Choices: Critical Years in America's Foreign Policy*. New York 1983, s. 72.

⁵ Mengistu Haile Mariam se již od mládí angažoval v ilegálním protimonarchistickém boji a roku 1974 stál v čele vojenského převratu, který zbavil císaře Haile Selassie moci. Roku 1977 se stal předsedou rady ministrů a hlavním velitelem etiopské armády.

⁶ Vanden Berghe, Y. *Velké nedorozumění? Dějiny studené války 1917 – 1990*. Praha 1996, s. 154; Vance, cit. dílo, s. 72.

⁷ Vance, cit. dílo, s. 73.

⁸ Plechanovová, B. - Fidler, J. *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941-1995*. Praha 1997, s. 194.

⁹ Edmonds, R. *Soviet Foreign Policy: The Brezhnev Years*. Oxford 1983, s. 180, cit. podle *Strategic Survey 1978*, IISS, London 1979, s. 94

¹⁰ Crozier, B. *Vzestup a pád sovětské říše*. Praha 2004, s. 279, cit. podle APC 1978-1979, s. 5.

odhadovala se na miliardu dolarů ročně, a to ve stejnou dobu, kdy v této zemi řádil hladomor, jenž stál statisíce obětí.¹¹

V rámci americké reakce nejprve Carter ostře vyslovil znepokojení nad událostmi v „rohu“ a snažil se Sověty přimět ke zmírnění vojenské pomoci a přistoupení k jednání.¹² Když však toto napomenutí neudělalo na SSSR žádný dojem, Brzezinski vyjádřil americké rozhořčení nad sovětským chováním s tím, že USA si nesmějí nechat líbit další vměšování Sovětů a Kubánců do událostí v Africe.¹³ Podle názoru Brzezinského totiž dění v Africkém rohu spadalo do tzv. oblouku krize, jenž začínal právě zde a podél pobřeží Indického oceánu se táhl k Afghánistánu, který byl jeho druhým zakončením. Oblouk krize bral Brzezinski jako pro USA životně důležitý region s křehkými sociálními a politickými strukturami. Případný politický chaos v něm by podle jeho názoru mohl být vyplněn elementy nepřátelskými k americkým hodnotám. Zde je však nutné uvést, že stejný náhled na tento region však mohl mít, a také měl, i Sovětský svaz.¹⁴

Brzezinski byl toho názoru, že je třeba nezůstat vůči sovětsko-kubánským aktivitám v Africkém rohu pasivní, a proto chtěl do Adenského zálivu jako demonstraci americké síly poslat skupinu válečných lodí. Poradce pro národní bezpečnost se totiž obával, že sovětské akce v Africe jsou součástí rozsáhlejšího a dobře promyšleného expanzionizmu. Jiného názoru byl však ministr zahraničí Vance, který nahlížel na dění v „rohu“ jako na regionální konflikt, jenž nenarušuje americké zájmy. Vance prosazoval myšlenku, že i v případě kubánsko - etiopské invaze do Somálska je nutné držet americkou armádu mimo konflikt, kdežto Brzezinski ani v tomto případě nechtěl jen pasivně čekat. A v neposlední řadě se tito dva přední strůjci americké zahraniční politiky neshodli ani v otázce vlivu tohoto dění na jednání SALT - Vance, jenž viděl v sovětském ujištění, že etiopsko - kubánské síly by nevstoupily do Somálska, jisté známky zdrženlivosti, se zdráhal spojovat tento konflikt se SALT, oproti tomu Brzezinski chtěl, aby Sověti důsledky svého

¹¹ Vykoukal, J. – Litera, B. – Tejchman, M. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989. Praha 2000, s. 512.

¹² Schweigler, G. Von Kissinger zu Carter: Entspannung im Widerstreit von Innen- und Aussenpolitik 1969-1981. München 1982, s. 420-421, Carterova řeč na tiskové konferenci 12. 1. 1978, cit. podle Wireless Bulletin, 13. 1. 1978, s. 4.

¹³ Tamtéž, s. 421.

chování při jednáních o omezení zbraní pocítili.¹⁵ Zde se opět projevila během Carterova období dost častá nejednotnost tvůrců zahraniční politiky.

Brzezinski se snažil zvýšit Carterovu odhodlanost vůči expanzionismu Sovětského svazu, což se projevilo na prezidentově řeči pronesené na půdě univerzity ve Wake Forest 17. března 1978,¹⁶ ve které upozornil na neblahé sklony SSSR k využívání vojenské síly při vměšování se do lokálních konfliktů v Africe prostřednictvím podpory kubánských vojsk.¹⁷ Od této chvíle Carter začal sdílet Brzezinského bipolární vnímání světové politiky, které postavilo Spojené státy do globálního konfliktu se SSSR. Americký prezident nastoupil tvrdší kurz vůči Sovětskému svazu i přes pokrok v jednání SALT II během posledních měsíců.¹⁸

Spojené státy podmiňovaly poskytnutí vojenské pomoci Somálsku stažením jeho jednotek z území Ogadenu, to však zpočátku Somálci odmítali, a proto se USA v konfliktu neangažovaly.¹⁹ O americké vojenské pomoci se začalo jednat až v březnu 1978, kdy proběhlo kompletní stažení Somálců, které vedlo k ukončení konfliktu. Američané jim nabídli pouze defenzivní zbraně a navíc jen přes ujištění, že nebudou využity jinak než pro obranu somálského státu, a že Somálsko žádný stát nenapadne.²⁰ Spolupráce se Somálskem vyvrcholila roku 1980, kdy byla podepsána smlouva umožňující vojenským silám USA zvýšený přístup do somálských přístavů a letišť²¹ a Somálsko se stalo americkým spojencem.

Stejně jako v Angole, i v tomto konfliktu mělo útočnou roli kubánské vojsko a Sověti většinou plnili funkci poradců. Avšak v Africkém rohu na sebe Sověti otevřeně vzali iniciativu. V každém případě sovětsko - kubánská

¹⁴ Edmonds, cit. dílo, s. 177, Brzezinského myšlenky cit. podle International Communication Agency, US Embassy, London 1978.

¹⁵ Schweigler, cit. dílo, s. 421-422, Brzezinski, Power and Principle, s. 182, Vance, Hard Choices, s. 84.

¹⁶ Schweigler, cit. dílo, s. 423.

¹⁷ Address by President Carter at Wake Forest University, 17. 3. 1978. In: American Foreign Policy 1977-1980: Basic Documents. Washington: Department of State U.S. Government Printing Office, 1983, s. 21, cit. podle Public Papers of the Presidents: Jimmy Carter 1978, s. 530-535.

¹⁸ Kaufman, B. I. The Presidency of James Earl Carter, jr. Lawrence 1993, s. 92.

¹⁹ Replies by Secretary of State Vance to Questions Asked at a News Conference, 10. 2. 1978. In: American Foreign Policy 1977 -1980, s. 1234.

²⁰ Statement by Under Secretary of State for Security Assistance Nimetz, 16. 9. 1980. In: American Foreign Policy 1977 -1980, s. 1240.

²¹ Statement by Assistant Secretary of State for African Affairs Moose, 26. 8. 1980. In: American Foreign Policy 1977 -1980, s. 1238.

intervence na straně Etiopie měla velký dopad na západní mínění, protože se odehrála jen pár let po jejich intervenci do Angoly a na africkém kontinentě se díky ní nacházela již druhá kubánská armáda se sovětskou logistickou podporou.²²

5.5.1.1.2 ANGOLA

Jak již bylo zmíněno, sovětské pronikání do Afriky prostřednictvím Kubánců začalo v Angole. Na konci roku 1979 se tam nacházelo 19 000 kubánských vojáků, 6 000 kubánských techniků a 400 - 500 sovětských poradců, kteří bojovali na straně marxisticky orientovaného Lidového hnutí za osvobození Angoly (MPLA). USA však měly od Kongresu v rámci Clarkova dodatku, jenž byl přijat v lednu 1976 jako důsledek vietnamského syndromu Američanů, zakázáno jakkoli se do konfliktu vměšovat. Díky tomu však umírněné černošské státy ztrácely důvěru v americkou ochotu zastavit sovětské pronikání do regionu.²³ Kongres takto rozhodl i díky zhodnocení, že protivníci MPLA by neměli šanci dostat se k moci ani s americkou podporou.²⁴ Američané, stejně jako Čína, nakonec stejně podporovali odpůrce MPLA, avšak pouze tajně prostřednictvím CIA. Podle předního sovětského poradce Georgije Arbatova byla politika SSSR v Angole chybná, protiřečila si se Sověty vyhlášenými principy zahraniční politiky a měla i negativní důsledky,²⁵ což se projevilo mimo jiné ve finančním vyčerpávání Sovětského svazu. Kritikem sovětské politiky ve třetím světě byl pochopitelně i Anatolij Dobrynin, jenž se neúspěšně snažil sovětské předáky přesvědčit, že podkopává vztahy s USA.²⁶

Pozdvižení v USA vyvolal 11. května 1978 přesun vojenské jednotky emigrantů pocházejících ze zairské provincie Katanga. Tyto jednotky byly vycvičeny Kubánci v Angole a v květnu vtrhly zpátky do své domoviny, pro Zair strategicky důležité díky bohatosti na minerály, aby se zapojily do zairské občanské války. Již o rok dříve se přemístila do Katangy podobná vojska,

²² Edmonds, cit. dílo, s. 180-181.

²³ Tower, J. G. Congress versus the President: The Formulation and Implementation of American Foreign Policy. Foreign Affairs, Winter 1981/1982, s. 241.

²⁴ Trofimenko, H. The Third World and U. S. - Soviet Competition. Foreign Affairs, Summer 1981, s. 1028.

²⁵ Arbatov, G. Zaťjanuvsjesja vyzdorovlenije. Moskva 1991, s. 223.

²⁶ Dobrynin, A. In Confidence: Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents. New York 1995, s. 405.

avšak Carterova administrativa to vyhodnotila spíše jako lokální konflikt než jako záležitost sovětsko - amerických vztahů.²⁷ Avšak poté, co se Kubánci usídlili v Africkém rohu získaly tyto útočné přesuny jiný rozměr. Administrativa obvinila SSSR a Kubu z odpovědnosti za květnový útok katanžských emigrantů a americkými transportními letadly zajistila nasazení francouzských a belgických vojsk k ochraně Katangy.²⁸ USA se totiž obávaly, že sovětsko - kubánský akce se přesunou i do zairské občanské války.

5.5.1.2 ASIE

5.5.1.2.1 ARABSKO - IZRAELSKÝ KONFLIKT

V otázce arabsko - izraelského konfliktu Carter odmítl Kissingerův přístup „step by step“ a preferoval úplné urovnání konfliktu, jež mělo být dosaženo znovusvoláním Ženevské konference z roku 1973, což byla riskantní strategie. Střídajícími se spolupředsedy konference měly být SSSR a USA. Velmi ožehavým problémem však bylo, jaký status by měla mít na této konferenci Organizace pro osvobození Palestiny (OOP).²⁹ SSSR prosazoval, aby se OOP účastnila se všemi právy jako „*zákonný představitel palestinských Arabů*“,“³⁰ zatímco USA se vyslovily pro začlenění Palestinců do unifikované arabské delegace.³¹

Ženevská konference měla začít na podzim 1977, v květnu téhož roku vydali Vance a Gromyko na setkání v Ženevě společné prohlášení o mírovém cíli konference.³² Sovětsko - americká spolupráce v pokusu o mírové řešení blízkovýchodní otázky pokračovala i v říjnu 1977, kdy zmíněné státy vydaly prostřednictvím svých ministrů zahraničí další společné prohlášení týkající se konference, ve kterém bylo stanoveno, že její činnost nezačne později než v prosinci 1977.³³

Avšak Izrael a Egypt, klíčoví účastníci jednání, sovětsko - americkou iniciativu pohřbili, a to kvůli izraelskému odporu vůči přítomnosti delegace

²⁷ Kaufman, cit. dílo, s. 92.

²⁸ Schweigler, cit. dílo, s. 436.

²⁹ Kaufman, cit. dílo, s. 44.

³⁰ Projev na počest syrského prezidenta Asáda, 18. 4. 1977. In: Brežněv, L. I. Projevy a stati. 1976 - 1977. Praha 1979, s. 346.

³¹ Brzezinski, cit. dílo, s. 109.

³² Joint Communiqué Issued by Secretary of State Vance and Soviet Foreign Minister Gromyko, Geneva, 21. 5. 1977. In: American Foreign Policy 1977 -1980, s. 613.

³³ Tamtéž, doc 270, s. 622.

OOP na konferenci a egyptské nechuti jednat se Sověty. Místo konference se na podzim roku 1977 naplno rozběhlo egyptsko - izraelské sblížování, a to bez účasti velmocí. Spojené státy, jež byly zpočátku tímto vývojem dost překvapeny, toto sblížování podpořily, čímž však vyšachovaly Sovětský svaz z tohoto procesu. Toto vyloučení Sověty tvrdě zranilo a negativně se odrazilo v sovětsko - amerických vztazích.³⁴ Aby se SSSR vůbec udržel na Blízkém východě, musel posílit svou orientaci na Sýrii, Libyi a OOP, jež však nemohly nahradit ústřední vliv Egypta³⁵ o jehož podporu Sověti nedávno přišli. Oproti tomu Jimmy Carter slavil v září roku 1978 velký úspěch, když byla v letní rezidenci amerických prezidentů v Camp Davidu uzavřena egyptsko - izraelská mírová smlouva.

5.5.1.2.2 ÚTOK JIŽNÍHO JEMENU NA SEVERNÍ JEMEN

Další dlouholeté ohnisko neklidu na Blízkém východě se nacházelo mezi oběma jemenskými republikami. Spojencem jižního Jemenu, celým názvem Jemenské lidově demokratické republiky, byl Sovětský svaz. Severní Jemen - Jemenská arabská republika, měla spojence v Saúdské Arábii, USA a zčásti paradoxně i v SSSR. V únoru roku 1979 napadl jižní Jemen severní. Po pádu svého dosavadního spojence v regionu, íránského šáha, potřebovaly Spojené státy demonstrovat svou odhodlanost, a proto reagovaly rychle a společně se Saúdskou Arábií dodaly severnímu Jemenu zbraně. Konflikt byl ukončen na konci března stažením jihojemenských jednotek.³⁶ Pro úplnost se sluší dodat, že i v jižním Jemenu se v této době nacházelo přibližně 800 - 1000 Sovětů a 500 - 700 kubánských poradců, zhruba polovinu v obou počtech tvořili vojáci.³⁷

5.5.1.2.3 POKUS O NORMALIZACI VZTAHŮ S VIETNAMEM

Spojené státy se za Carterova prezidentství pokusily normalizovat vztahy se svým osudovým rivalem, jenž zasadil nemalou ránu jejich sebevědomí.

³⁴ Schweigler, cit. dílo, s. 415.

³⁵ Vykoukal - Litera - Tejchman, cit. dílo, s. 513.

³⁶ Schweigler, cit. dílo, s. 460.

³⁷ Statement by Deputy Assistant Secretary of State for Near Eastern and South Asian Affairs, Crawford, 12. 3. 1979. In: American Foreign Policy 1977 -1980, s. 587.

Už v lednu 1977 USA oznámily, že nebudou klást překážky přijetí Vietnamu do OSN a v březnu se vydala americká delegace do Hanoje. Vietnamci však zaregistrovali spěch a odhodlanost Američanů a snažili se je využít pro získání větších ústupků. Na druhou stranu Kongres administrativně zakazoval jakoukoliv pomoc ve prospěch Vietnamu. Carter však krátce slavil úspěch, když se na podzim roku 1978 obě strany v podstatě shodly na okolnostech navázání diplomatických vztahů.³⁸

Zajímavá událost se odehrála na počátku téhož roku, když byl Carterovi doručen dopis od čínského vedení, jež dávalo najevo, že by uvítalo, kdyby se Američanům podařilo vytrhnout Vietnam ze sovětského tábora. Carter ale tehdy odsunul jednání s Vietnamci až za jednání o normalizaci s Čínou, jež bylo důležitější.³⁹ Nicméně poté, co Vietnam v prosinci 1978 podnikl invazi do Kambodže a uzavřel obchodní dohodu se SSSR, byly pokusy o normalizaci přerušeny.

Navíc současně s touto invazí rapidně vzrostla vojenská přítomnost Sovětů ve Vietnamu a sovětské lodě a letectvo využívaly tamní vojenské základny.⁴⁰ Avšak Carter neměl z tohoto nárůstu sovětské vojenské přítomnosti strach, protože ho Brežněv osobně ujistil, že SSSR žádné základny v jižním Vietnamu nezřizuje, a že přítomnost sovětských lodí a letadel je zcela běžného rázu.⁴¹ To však nebyla pravda, neboť sovětský diplomat Alexandrov-Agentov ve svých pamětech uvádí, že Sovětský svaz získal za podporu Vietnamu možnost vybudovat si námořní základnu v Kamraňském zálivu - sovětská flotila neměla do té doby žádný opěrný bod v tomto důležitém regionu.⁴²

Sověti také poskytli Vietnamcům 12 transportních letadel s posádkami, jež dopravovaly vojenské dodávky nezbytné pro akce v Kambodži. Celkově v této době stála Sovětský svaz podpora Vietnamu zhruba 3 miliony dolarů denně, což byly nemalé peníze. A co bylo důležité: díky využívání vietnamských námořních a leteckých základen a své nové tamní námořní

³⁸ Schweigler, cit. dílo, s. 350-351.

³⁹ Carter, J. *Keeping Faith: Memoirs of a President*. London 1982, s. 194-195.

⁴⁰ Statement by Assistant Secretary of State for East Asia and Pacific, Holbrooke, 13. 6. 1979. In: *American Foreign Policy 1977 -1980*, s. 1114; Chazanov, cit. dílo, s. 435.

⁴¹ Reply by President Carter to a Question Asked at a News Conference, Tokio, 20. 6. 1979. In: *American Foreign Policy 1977 -1980*, s. 1117, cit. podle *Public Papers of the Presidents: Jimmy Carter 1979*, s. 1148.

základny se Sovětům výrazně zvýšily vojenské možnosti v jihovýchodní Asii a Indickém oceánu.⁴³ Též je však nutné uvést, že Sovětský svaz neměl na Vietnamce zas až tak velký vliv. Reaganova administrativa reagovala na zvýšenou vojenskou přítomnost SSSR v jihovýchodní Asii vytvořením vzdušných a námořních základen v Tichém oceáně, což vedlo k dalšímu zhoršení vzájemných vztahů. Negativem pro Sověty bylo také zhoršení vztahů s členskými státy organizace ASEAN, jež byly silně znepokojeny rostoucí přítomností sovětských námořních sil v jihovýchodní Asii,⁴⁴ díky čemuž je Sovětský svaz de facto vhněl do náruče Spojených států.

5.5.1.3 STŘEDNÍ AMERIKA

5.5.1.3.1 KUBÁNSKÁ MINIKRIZE

Poněkud trapnou kapitolou Carterova prezidentství se stalo skandální zjištění přítomnosti sovětské vojenské brigády na „Ostrově svobody,“ když bylo zanedlouho zjištěno, že dané sovětské vojsko se na Kubě vyskytuje již od doby Chruščova a Kennedyho a navíc jeho pobyt není v rozporu s jejich vzájemnou dohodou z roku 1962.⁴⁵

Na konci srpna 1979 senátor a předseda senátního Výboru pro zahraniční vztahy - Frank Church, nechtěně zkomplikoval život snaze o ratifikaci nedávno podepsané smlouvy SALT II, když upozornil na zmíněnou sovětskou brigádu a žádal její okamžité stažení. Tato aféra byla poprvé řešena již v červenci, ale naplno se rozjela až v srpnu, kdy průzkum potvrdil přítomnost 2 - 3 tisícového bojeschopného vojska Sovětů.⁴⁶

Koncem září si Carter s Brežněvem dokonce vyměnili dopisy prostřednictvím „horké linky.“ Carter Brežněvovi nabízel jako nejrychlejší řešení této kauzy uzavření vzájemné dohody.⁴⁷ Sověti promýšleli jak odepsat Carterovi na zasedání politbyra 27. 9. 1979 a Brežněv rozhodl návrh odpovědi

⁴² Alexandrov - Agentov, A. M. Ot Kollontaj do Gorbačeva. Moskva 1994, s. 167.

⁴³ Statement by Assistant Secretary of State for East Asia and Pacific, Holbrooke, 24. 3. 1980. In: American Foreign Policy 1977 -1980, s. 1125-1126.

⁴⁴ Chazanov, cit. dílo, s. 435, 437.

⁴⁵ Vanden Berghe, cit. dílo, s. 159.

⁴⁶ Cohen, W. I. (ed.). The Cambridge History of American Foreign Relations. Volume 4: America in the Age of Soviet Power, 1945 – 1991. Cambridge 1993, s. 213; Kaufman, cit. dílo, s. 155. Dobrynin uvádí počet 2000 - 2600 vojáků - Dobrynin, cit. dílo, s. 428.

⁴⁷ CPSU CC Politburo Decision with Brezhnev - Carter Correspondence, 27. 9. 1979. In: CWIHP, Virtual Archive, Collection: US - Soviet Relations.

nejprve poslat Castrovi ke schválení a poté Carterovi.⁴⁸ Ještě téhož dne byl Carterovi dopis zaslán, Sověti v něm vyjadřují překvapení nad otevřeně nepřátelskou kampaní proti SSSR a vysvětlují, že se jedná o výcvikové centrum, které tam existuje více než 17 let, a že od tohoto vojska Američanům žádné nebezpečí nehrozí.⁴⁹

Americký prezident reagoval tak, jak mu doporučil Cyrus Vance - i přes sovětské ujištění je nutné podniknout jednostranné akce jako zvýšit pozorování Kuby, zvýšit ekonomickou a vojenskou pomoc karibským národům a rozšířit vojenskou přítomnost USA v regionu. Dále mělo být nahlíženo na tuto kauzu jako na vážný, avšak izolovaný incident, který měl být rychle hozen za hlavu ve prospěch pokroku v ratifikaci smlouvy SALT II. Tato opatření Carter sdělil veřejnosti 1. října 1979 ve svém projevu, ve kterém navíc oznámil, že je nutné posílit vojenskou přítomnost v Indickém oceánu a ujistil Američany, že ze strany sovětského vojska na Kubě nebezpečí nehrozí.⁵⁰

Vance později v rozhovoru s Dobryninem tuto aféru označil jako „výpadek paměti“ bezpečnostních služeb Spojených států. Faktem však bylo, že aféra odsunula snahu o ratifikaci dohody SALT II a zhoršila vztahy mezi zúčastněnými velmocemi.⁵¹

5.5.1.3.2 POKUS O NORMALIZACI VZTAHŮ S KUBOU

Jedním z cílů Carterovy politiky v latinskoamerické oblasti byl pokus o normalizaci vztahů s Kubou. Tomuto problému se věnovala Prezidentská direktiva č. 6 z 15. března 1977, ve které je nastíněna nutnost opatrného jednání se zástupci kubánské vlády. Plánem USA bylo docílit normalizace včetně prosazení amerických zájmů týkajících se terorismu, dodržování lidských práv, kubánské zahraniční intervence do Angoly, kompenzací za

⁴⁸ Minutes of CPSU CC Politburo Meeting (excerpt), 27. 9. 1979. In: CWIHP, Virtual Archive, Collection: US - Soviet Relations.

⁴⁹ CPSU CC Politburo Decision with Brezhnev - Carter Correspondence, 27. 9. 1979. In: CWIHP, Virtual Archive, Collection: US - Soviet Relations.

⁵⁰ Address by President Carter to the Nation, 1. 10. 1979. In: American Foreign Policy 1977-1980, s. 1349-1350; Vance, cit. dílo, s. 364.

⁵¹ Dobrynin, cit. dílo, s. 429.

americký majetek vyvlastněný Kubánci a redukce kubánských politických a vojenských vztahů s Moskvou.⁵²

Proces normalizace byl zahájen téhož měsíce jednáním o problematice rybolovu, pokračoval zrušením cestovních omezení do Kuby a vytvořením institucí „zájmových sekcí“ v Havaně a Washingtonu (s platností od 1. 9. 1977), v nichž měli pracovat diplomaté jako zprostředkovatelé - de facto se jednalo o předstupěň velvyslanectví. Cesta k úplnému znovunastolení vzájemných vztahů byla tedy široce otevřená. Americký Kongres však nabádal k opatrnosti, a proto nadále trval na pokračování dlouholetého embarga vůči Kubě, které v lednu ministr zahraničí Vance označil jako neúčinné. Navíc dal Kongres najevo, že bez odpovídajícího předběžného plnění amerických požadavků ze strany Kubánců by k normalizaci nedal souhlas. Normalizace vztahů však dostala smrtelný úder poté, co se kubánská vojska od podzimu 1977 začala angažovat v etiopsko - somálském konfliktu.⁵³

5.5.1.3.3 NIKARAGUA

V Nicaragui Spojené státy dlouhá léta podporovaly zkorumpovaný rod Somozů, jenž zemi nemálo ekonomicky vysával a obyvatelstvo krutě terorizoval, díky čemuž mezi Nikaragujci rostla podpora radikálně levicové Sandinistické fronty národního osvobození⁵⁴ v čele s Edenem Pastorou a Danielem Ortegou. Sandinistům byly z Kuby dodávány zbraně a v zemi probíhala občanská válka.

Spojené státy vůči této válce přijaly „cik cak“ kurz - na jedné straně kritizovaly porušování lidských práv ze strany Somozova režimu, na straně druhé ještě více odsuzovaly sandinistické sklony k marxizmu a jejich kubánskou podporu. Tímto postupem si ale Carterova administrativa znepřátelila obě strany.⁵⁵

V červenci roku 1979 diktátor Somoza opustil zemi a Sandinisté se chopili moci. Již v srpnu se v Nicaragui objevilo pět sovětských generálů a jiných vyšších důstojníků, aby poskytovali rady sandinistické armádě. Později veškerá školení vojáků probíhala v Havaně a Sověti na celý proces pouze

⁵² PD-6: Cuba, 15. 3. 1977,

WWW.jimycarterlibrary.org/documents/pddirectives/pd06.pdf

⁵³ Schweigler, cit. dílo, s. 349-350.

⁵⁴ Generál Augusto C. Sandino stál v čele povstání proti USA během 20. a poč. 30. let.

dohlíželi, aniž by se ho účastnili.⁵⁶ Jak píše ve své práci Brian Crozier na základě podrobné zprávy CIA z 2. 5. 1980, Kubánci plánovali využít sandinistický model pro vývoz revoluce do Guatemaly, Salvadoru a dalších středoamerických zemí a Nikaragua se opravdu stala základnou pro komunistické oddíly operující v sousedních zemích.⁵⁷ Oproti tomu Yvan Vanden Berghe zastává názor, že obavy mnohých z uskutečnění sovětsko - kubánského plánu na vývoz revoluce do Střední Ameriky byly liché.⁵⁸ S tím se ztotožňuji, protože dle mého názoru Sovětský svaz nebyl ochoten riskovat jakékoli větší „dobrodružství“ v tomto regionu, jenž sousedí s USA, díky čemuž byl pro Američany velmi citlivým místem.

V březnu 1980 Sandinisté navštívili Moskvu a navázali pevné kontakty s KSSS; SSSR se navíc zavázal dodat do roku 1982 125 milionů dolarů a vojenskou techniku.⁵⁹ Američané se však také činili a Kongres po více než ročním úsilí administrativy o vyčlenění financí na podporu umírněných Nikaragujců v soupeření s radikály schválil i přes velké protesty poskytnutí 75 milionů dolarů jako hospodářskou pomoc.⁶⁰ Radikálové však zareagovali rychle a podařilo se jim posunout zemi politicky více doleva.⁶¹ Carter byl poté ve Spojených státech za svou politiku kritizován, de facto totiž snahou o dodržování lidských práv v Nikaragui a tím pádem nepodporováním Somozy, pomohl Sandinistům k moci.

Na závěr je možné shrnout, že existence dalšího radikálně levicového režimu nedaleko hranic USA, napojeného na Kubu i na Sovětský svaz a podporujícího levicové revolucionáře sousedních zemí, byla pro Spojené státy hrozbou, která však byla potlačena až během Reaganova období.

Carterovo soupeření se Sověty ve třetím světě slavilo úspěchy (vytěsnění SSSR z jednání mezi Egyptem a Izraelem a z toho vyplývající oslabení sovětské pozice na Blízkém východě) i neúspěchy (nástup nikaragujských Sandinistů k moci, ostuda se zjištěním sovětského vojska na

⁵⁵ Kaufman, cit. dílo, s. 131.

⁵⁶ Crozier, cit. dílo, s. 308.

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ Vanden Berghe, cit. dílo, s. 159.

⁵⁹ Crozier, cit. dílo, s. 309.

⁶⁰ Address by Secretary of State Muskie Before the Foreign Policy Association, New York, 7. 7. 1980. In: American Foreign Policy 1977 -1980, s. 70; Jonášová, D. Carterova politika vůči SSSR. Diplom.práce, Praha: VŠE 1993, s. 40.

⁶¹ Kaufman, cit. dílo, s. 158.

Kubě). Administrativa se též musela vyrovnávat s novým fenoménem ve světovém dění, jež představovalo angažování kubánských jednotek v lokálních konfliktech daleko za hranicemi Kuby.

5.5.2 První rok Reaganova prezidentství

Tvrdość Ronalda Reagana vůči všemu, co mělo něco společného se Sovětským svazem, se projevila i v jeho nahlížení na neklidné oblasti třetího světa. Během prvního roku Reaganova prezidentství se Sověti v rámci třetího světa angažovali především ve Střední Americe, pomineme-li Afghánistán, jemuž je v této práci věnována samostatná kapitola.

5.5.2.1 STŘEDNÍ AMERIKA

Nebezpečí zvýšení počtu na Kubu či SSSR orientovaných režimů v nejbližším okolí Spojených států se stalo jedním z ústředních témat nové administrativy. Ve vztahu nejen ke Střední, ale i k celé Latinské Americe, řešil Reagan dilema, jak zde zabránit šíření komunismu, aniž by si zdejší obyvatelé začali myslet, že Spojené státy pro ně představují větší hrozbu než komunisté.⁶² Jako řešení se jevíly snahy pomáhat latinskoamerickým zemím z bídy, být jim ekonomickým příkladem a dát Sovětům najevo, že by museli s Američany o tento region tvrdě bojovat.⁶³

5.5.2.1.1 NIKARAGUA

Jedním z cílů nového prezidenta bylo sesazení sandinistické vlády, neboť ministerstvo zahraničí tvrdilo, že dováží sovětské a kubánské zbraně levicovým povstalcům v regionu.⁶⁴ Alexandr Haig také odhadoval, že do Nikaragui bylo posláno 500 - 600 kubánských vojáků, jiní američtí předáci uváděli, že tam působí okolo 3000 kubánských vojenských poradců. Kubánský vicepremiér Rodriguez to popíral a tvrdil, že se v Nikaragui sice nachází přes 2700 kubánských občanů, ale jedná se o učitele, techniky, doktory a zdravotní sestry.⁶⁵

⁶² Reagan, R. Život jednoho Američana: paměti prezidenta. Praha 1998, s. 207.

⁶³ Noonan, P. Když kraloval charakter. Praha 2004, s. 239-240.

⁶⁴ Tindall, G. B. - Shi, D. E. USA. Praha 1994, s. 742.

⁶⁵ Transcript of Meeting between U.S. Secretary of State Alexander M. Haig, Jr., and Cuban Vice Premier Carlos Rafael Rodriguez, Mexico City, 23. 11. 1981. In: CWHIP, Virtual Archive, Collection: US - Soviet Relations.

Reagan nahlížel na Nikaraguu jako na další Kubu, oproti tomu vedení demokratické strany a řada vzdělanců v ní viděly pro USA nový Vietnam.⁶⁶ Prezident uplatňoval vůči sandinistické vládě hospodářské embargo a od října 1983 také poskytoval nemálo financí a výzbroje Somozovým přívržencům a dalším odpůrcům režimu zvaným „contras“. V prosinci 1986 propukl v USA ohledně podpory „contras“ skandál, když se ukázalo, že značná část prostředků jim byla poskytována ilegálně.⁶⁷

5.5.2.1.2 SALVADOR

Již několik dní po Reaganově nástupu byly prezidentovi předloženy důkazy o tom, že sandinistická vláda v Nikaragui předává velké množství sovětských zbraní získávaných z Kuby partyzánským skupinám v Salvadoru. Reagan v tom spatřoval snahu SSSR a Kuby získat moc nad celou Střední Amerikou.⁶⁸ Kuba se v Salvadoru skutečně angažovala, ale Moskva se držela v pozadí a v lednu 1981 nabádala povstalce k opatrnosti a umírněnosti.⁶⁹ To však ale nic nemění na skutečnosti, že Kuba byla prodlouženou rukou Moskvy, na jejíž ekonomické pomoci byla závislá.

V Salvadoru probíhaly těžké boje mezi pravicovou vládou vojenské junty v čele s José Napoleonem Duartem a levicovými povstalcí sdruženými v Lidové osvobozené frontě Farabunda Martího. Už Carterova administrativa ještě před svým odchodem zvýšila pomoc tamní vládě a obvinila Nikaraguu ze zjevné podpory salvadorských povstalců.⁷⁰ Roku 1980 Carter poskytl Salvadoru pomoc v hodnotě 25 milionů dolarů a v zemi se též nacházelo více než 50 amerických vojenských poradců.⁷¹

V otázce Salvadoru byli prezidentovi poradci rozděleni do dvou táborů. První tábor nahlížel na tamní dění opatrně s tím, že se jedná o lokální problém a řešení viděl v poskytování limitované vojenské a ekonomické pomoci. Zastánců těchto kroků byla většina - např. viceprezident, ministr obrany, poradce pro národní bezpečnost a ostatní prezidentovi poradci. Druhý tábor,

⁶⁶ D'Souza, D. Ronald Reagan. Jak se obyčejný muž stal neobyčejným vůdcem. Brno 2004, s. 154.

⁶⁷ Vanden Berghe, cit. dílo, s. 171.

⁶⁸ Reagan, cit. dílo, s. 207.

⁶⁹ Vanden Berghe, cit. dílo, s. 171.

⁷⁰ Destler, I. M. The Evolution of Reagan Foreign Policy. In: Greenstein, F. I. (ed.). The Reagan Presidency. The Johns Hopkins U. P. Baltimore 1983, s. 136.

⁷¹ Haig, A. M., jr. Caveat, Realism, Reagan and Foreign Policy. London 1984, s. 128.

vlastně jedinec, neboť ho tvořil fakticky jen ministr zahraničí Haig, usiloval o poskytnutí plnohodnotné vojenské a ekonomické pomoci Salvadoru a jeho zaštitění Spojenými státy. Přímá vojenská akce USA nebyla podle Haiga žádoucí.⁷²

Reagan se přiklonil k Haigovu náhledu na situaci. Ekonomická pomoc USA salvadorské vládě byla třikrát větší než jejich pomoc vojenská. Přímou vojenskou akci Spojených států Reagan neměl v úmyslu.⁷³ Američané alespoň poskytli své odborníky, kteří prováděli výcvik tamních rekrutů.⁷⁴

Děním v Salvadoru a Střední Americe se zabývá Reaganova směrnice NSDD-17 ze 4. 1. 1982, jejíž opatření prezident vytvořil na základě jednání Rady pro národní bezpečnost v listopadu předchozího roku. Reagan v ní mimo jiné schválil ekonomickou pomoc zemím Střední Ameriky ve výši zhruba 250 - 300 milionů dolarů, zvýšení vojenské pomoci Salvadoru a Hondurasu, poskytování vojenského výcviku domorodým jednotkám a předákům v jejich zemích i mimo ně a podporu demokratických sil v Nikaragui.⁷⁵

Salvadorské juntě se díky pomoci USA dařilo levicovým povstalcům čelit. Využívala k tomu i nechvalně proslulé „eskadry smrti,“ které systematicky terorizovaly a vraždily na venkově, za což byl Reagan nemálo kritizován.

Americký prezident zastával dlouho názor, že velké země jako USA, Kanada a Mexiko by měly postupovat společně při pomáhání latinskoamerickým zemím při řešení jejich problémů. Kanadský ministerský předseda Trudeau souhlasil, stejně tak i mexický prezident Portillo, který sdělil, že by mohl spolupracovat s Venezuelou a dalšími jihoamerickými státy ve snaze zastavit dodávky zbraní z Kuby do Salvadoru. Tato politika, řečeno Reaganovými slovy, *se začala docela dobře rozbíhat*.⁷⁶

Reakce evropských spojenců na vystoupení USA proti levicové hrozbě v Salvadoru byla chladně rezervovaná a plně odpovídala dlouhodobější

⁷² Tamtéž, s. 128-129.

⁷³ The President's News Conference, 10. 11. 1981. In: Public Papers of the Presidents of the United States: Ronald Reagan 1981, WWW.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1981/111081d.htm

⁷⁴ Excerpts From an Interview With Walter Cronkite of CBS News, 3. 3. 1981. In: Public Papers of the Presidents of the United States: Ronald Reagan 1981, WWW.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1981/30381c.htm

⁷⁵ NSDD-17, 4. 1. 1982: National Security Decision Directive on Cuba and Central America, WWW.fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-017.htm

evropské kritice jednostranného amerického postupu vůči zemím třetího světa.⁷⁷

Během prvního roku Reaganova prezidentství se soupeření Spojených států a Sovětského svazu ve třetím světě odehrávalo především ve Střední Americe. Postupy nového amerického prezidenta lze hodnotit jako úspěšné, negativem byla nutnost podporovat zastánce zločinných režimů ve snaze zastavit rozpínání režimu stejně či ještě zločinnějšího.

⁷⁶ Reagan, cit. dílo, s. 208.

⁷⁷ Luňák, P. Západ: Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce. Praha 1997, s. 300.

5.6 Sovětská invaze do Afghánistánu

5.6.1 Carterovo prezidentství

5.6.1.1 UDÁLOSTI PŘED INVAZÍ

V dubnu roku 1978 svrhl levicový puč v Afghánistánu tamní vojenský režim generála Muhammada Daúda a do čela státu se postavila marxisticky orientovaná Lidová demokratická strana Afghánistánu (LDSA). Prezidentem se stal Nur Muhammad Tarakí, předák frakce LDSA zvané „Chalk“ (Lid) a ministerským předsedou jeho zástupce v „Chalku“ Hafízulláh Amín. Přebrot proběhl bez účasti SSSR, avšak Moskva nové vedení státu ihned uznala a 5. prosince téhož roku s ním podepsala spojeneckou smlouvu. CIA nezaznamenala účast Sovětů, a proto Spojené státy nový režim de facto také uznaly.¹

Podle generálplukovníka Volkogonova, který v této době pracoval jako zástupce náčelníka hlavní politické správy, nebyl výše uvedený převrat pro Moskvu neočekávanou událostí, protože sovětská rozvědka o vznikajícím spiknutí věděla.² V době převratu se v Afghánistánu nacházelo zhruba 1500 sovětských poradců, na počátku roku 1979 jich v zemi působilo minimálně 5000, podle některých odhadů až 7000.³

Po dubnovém převratu se v Carterově administrativě zformovaly dva odlišné náhledy na situaci, jak jinak než v čele s Brzezinskim a Vancem. Vanceova skupina zastávala zdrženlivější stanovisko - neprovokovat SSSR, postupně ho z Afghánistánu vytěsňovat a podněcovat nacionalistické tendence v nové afghánské vládě.⁴ Naproti tomu Brzezinského skupina se vyslovila pro tvrdou linii - v Afghánistánu v žádném případě neustupovat, protože by to bylo vnímáno tamějšími regionálními spojenci jako bezmocnost USA, podobně jako v případě vzrůstající nestability v Íránu. Carter rozhodl kompromisně - Brzezinski měl za úkol vypracovat svou variantu regionální

¹ Nálevka, V. Studená válka. Praha 2003, s. 199.

² Volkogonov, D. Šem' vožděj. Galereja liděrov SSSR, sv. 2. Moskva 1995, s. 54.

³ Crozier, B. Vzestup a pád sovětské říše. Praha 2004, s. 269.

⁴ Marčuk, N. I. Vojna v Afganistaně: „Internacionalizm“ v dějstvii ili vooružennaja agressija? In: Něžinskij, L. N. (ed.). Sovětskaja vněšnja politika v gody „Cholodnoj vojny“. Moskva 1995, s. 459.

politiky a Vance měl udržovat s novou afghánskou vládou normální diplomatické vztahy.⁵

Brzezinski nakonec dokázal po sovětské invazi do Afghánistánu Cartera přesvědčit o správnosti své mylné teorie, že Sověti se budou snažit přes Afghánistán a Írán proniknout k díky ropě strategicky důležitému Perskému zálivu, a také k Indickému oceánu. Poradce pro národní bezpečnost byl též názoru, že Sovětský svaz usiluje o kontrolu Hormuzské úžiny, kterou musel proplout každý tanker přepravující ropu ze Zálivu.⁶ Nejenže Sověti takové plány neměli, ale i z logistického hlediska by bylo snazší vést útok do Perského zálivu přes Kavkaz.⁷

Afghánská vláda začala v zemi provádět komunistické experimenty, což mělo v tradiční islámské společnosti negativní odezvu. Série nepokojů vyvrcholila v polovině března 1979 ve městě Herát, kde propuklo ozbrojené povstání, k němuž se připojila dokonce i 17. pěší divize afghánské armády. Povstalci zavraždili mimo jiné také 50 sovětských poradců.⁸

Sovětské politbyro o těchto událostech jednalo 17. - 19. března. Během druhého dne jednání se Politbyro včetně Andropova, Ustinova a Gromyka, pozdějších strýců sovětské invaze, vyslovilo proti vyslání sovětských vojsk na pomoc afghánské vládě, která o ně žádala. Andropov prohlásil, že by to bylo příliš riskantní, Gromyko a Kosygin uváděli, že by Rudá armáda bojovala především proti afghánským lidem. Gromyko též souhlasil s Andropovovým názorem, že poměry v Afghánistánu nejsou vhodné pro socialistickou revoluci.⁹

Poslední den jednání Gromyko vše shrnul s tím, že sovětskou invazí by bylo ohroženo všechno, čeho SSSR dosáhl - zejména détente a jednání SALT II. Také zmínil, že by se nekonalo setkání Cartera s Brežněvem, a že by došlo ke zhoršení vztahů se Západem, zvláště se SRN.¹⁰ Je zajímavé, že tyto velmi racionální úvahy sovětských předáků vzaly o tři čtvrtě roku později za své.

⁵ Tamtéž.

⁶ Nálevka, cit. dílo, s. 200, 204.

⁷ Bradsher, H. S. *Afghan Communism and Soviet Intervention*. Oxford 1999, s. 103.

⁸ Nálevka, cit. dílo, s. 201.

⁹ Transcript of CPSU CC Politburo Discussions on Afghanistan, 17.-19. 3. 1979. In: CWIHP Bulletin 8-9, Winter 1996/1997, s. 141-142.

¹⁰ Tamtéž, s. 143.

Již 20. března 1979 jednali sovětští předáci s Tarakím a slíbili mu alespoň dodávky zbraní, a také vojenské poradce;¹¹ tento slib začali zanedlouho plnit. I přes rostoucí sovětské vměšování se do afghánských záležitostí zůstaly americké slovní reakce pouze vágního rázu - kupříkladu na vídeňském setkání v červnu sdělil Carter Brežněvovi, že USA se nebudou vměšovat do íránských a afghánských vnitřních záležitostí, a že od SSSR očekávají totéž.¹² V září zase Gromyko sděloval afghánskému ministru zahraničí názor sovětského vedení, že USA v otázce Afghánistánu stále váhají a nemohou dospět k definitivnímu závěru. V jeho rozhovoru s Vancem nebyla afghánská otázka vůbec probírána.¹³

Spojené státy však v afghánské otázce nezůstaly pasivní - Brzezinski prosadil poskytování tajné pomoci nevojenského rázu afghánské opozici prostřednictvím CIA. V dubnu 1979 se mu podařilo tuto pomoc zvýšit a v srpnu CIA zahájila kampaň na mezinárodní úrovni, jež měla prosovětský loutkový režim v Kábulu zdiskreditovat. Z amerických dokumentů lze vyčíst, že USA dobře věděly o sovětských snahách vyřešit krizovou situaci v Afghánistánu.¹⁴ Na jaře téhož roku také navštívil náměstek ministra zahraničí Warren Christopher Pákistán, kde jednal o specifických otázkách týkajících se míry pomoci afghánským rebelům.¹⁵ Od listopadu Američané rozšířili pomoc afghánské opozici o dodávky polních nemocnic a spojovacích zařízení. Avšak až do sovětské invaze nebyly ani USA, ani Čína, ochotny riskovat zneprátení si Moskvy vyzbrojováním opozice.¹⁶

Situace se pro afghánskou vládu dále zhoršovala, a proto počátkem července 1979 Sověti poslali do Afghánistánu alespoň 600 mužů ze 105. výsadkové divize.¹⁷ Sovětští předáci začali afghánskou otázku vnímat v

¹¹ Meeting of Kosygin, Gromyko, Ustinov and Ponomarev with Taraki in Moscow, 20. 3. 1979. In: CWIHP Bulletin 8-9, Winter 1996/1997, s. 147.

¹² Bradsher, cit. dílo, s. 54, cit. podle Carter, J. Keeping Faith: Memoirs of a President. London 1982, s. 254.

¹³ Excerpt from transcript, Meeting of Soviet Foreign Minister Gromyko and Afghan Foreign Minister Shah-Valih, New York, 27. 9. 1979. In: CWIHP Bulletin 8-9, Winter 1996/1997, s. 156.

¹⁴ Marčuk, cit. dílo, s. 459-460.

¹⁵ Sarin, O - Dvoreckij, L. Afghánský syndrom. Sovětský Vietnam. Brno 2001, s. 63. Odpůrci afghánského režimu se soustředili především v Pákistánu, a také v Íránu, kde měla některá seskupení mudžáhedínů své pobočky, zatímco jejich ústředí se nacházela právě v Pákistánu - viz tamtéž, s. 54-60.

¹⁶ Bradsher, cit. dílo, s. 64.

¹⁷ Tamtéž, s. 51.

temnějších barvách po svržení íránského šáha a vyhlášení islámské republiky v čele s ajatolláhem Chomejmím 1. dubna 1979. Obávali se totiž, že jeho teokratický režim by mohl mít destabilizující vliv právě na dění v Afghánistánu, a také na sovětské středoasijské islámské republiky.¹⁸ Ministr obrany Ustinov byl po čase navíc přesvědčen, že pokud SSSR nepodnikne nějaká opatření, mohl by se Afghánistán v budoucnu stát americkou útočnou základnou ležící právě u sovětské Achillovy paty - středoasijských republik.¹⁹

V srpnu 1979 vyslal Sovětský svaz do Afghánistánu v čele tajné dvacetičlenné mise náměstka ministra obrany a velitele pozemních sil generála Pavlovského, který se v minulosti „proslavil“ naplánováním a řízením invaze do Československa. Jak Pavlovskij později přiznal, měl za úkol koordinovat operace sovětských vojenských poradců a afghánské armády, a také organizovat vojenskou pomoc. Před odletem dostal od Ustinova pokyn sdělit tamním předákům, že sovětská vojska nebudou v žádném případě poslána do Afghánistánu.²⁰

Situace v Afghánistánu se začala ještě více vyhrocovat, když došlo počátkem října na Amínův rozkaz k zavraždění Tarakího. V září Sověti slíbili Tarakímu další všestrannou pomoc (ne však vojenskou intervenci), ale požadovali, aby uzavřel koalici s konkurenční frakcí LDSA „Parčam“ (Prapor), izoloval příliš radikálního Amína, a aby se dohodl s umírněnými islamisty. Amín si však povšimnul sovětského upřednostňování Tarakího, čímž byl prezidentův osud zpečetěn.²¹

Poté, co se Amín dostal do čela Afghánistánu, vznikly u sovětského vedení obavy z možné ztráty vlivu v této zemi ve prospěch Spojených států, které by tak nahradily svou ztrátu vlivu v Íránu.²² KGB Amínovi nevěřila a pokládala ho za agenta CIA (studoval na Kolumbijské univerzitě v USA), který se možná obrátí na Američany s žádostí o pomoc.²³ Amín se k tomu opravdu odhodlal a výsledkem byl demonstrativní pokus kontaktovat USA,

¹⁸ Information of KGB USSR to CC CPSU International Department, 10. 10. 1979. In: CWIHP Bulletin 8-9, Winter 1996/1997, s. 157; Nálevka, cit. dílo, s. 201.

¹⁹ Dobrynin, A. In Confidence: Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents. New York 1995, s. 441.

²⁰ Bradsher, cit. dílo, s. 53-54.

²¹ Nálevka, cit. dílo, s. 202.

²² Kornijenko, G. M. „Kak prinimalis' rešenija o vvode sovětskich vojsk v Afghanistan i ich vyvodě“. Novaja i novjšaja istorija, 1993, č. 3, s. 111.

jímž se snažil vyvolat obavy Sovětů a přimět je k uznání své vlády a k poskytování další pomoci, a to včetně vyslání Rudé armády, o které Sověty žádal.²⁴ Státní department později označil zkazky o Amínově spolupráci se CIA za lživé a směšné.²⁵

Sovětské vedení bylo zneklidněno také informacemi od KGB, která se dozvěděla o Amínově plánu namířeném proti Sovětům. Podle KGB se Amín chtěl dohodnout s kmenovými předáky a pak veřejně ohlásit požadavek odsunu všech sovětských vojenských poradců ze země. Roku 1972 se tato taktika ukázala jako úspěšná v případě egyptského prezidenta Sadata.²⁶ Tento plán dohody s povstanci se však v případě extrémně radikálního Amína zkompromitovaného tvrdým postupem proti nim nejeví jako příliš pravděpodobný.

5.6.1.2 INVAZE A JEJÍ DŮSLEDKY

Hafízulláh Amín se stal pro Sověty krajně nevypočitatelným, a proto se rozhodli odstranit ho. Cesta k invazi byla otevřena. Proč se však nakonec Sověti odhodlali intervenovat, není zcela jasné, protože k dispozici je příliš málo sovětských archiválií - většina dokumentů, které by mohly důvody rozhodnutí osvětlit, je stále ještě nepřístupná.²⁷

Sověti nejspíše intervenovali díky již zmíněnému strachu ze šíření islámského fundamentalismu z Íránu a Afghánistánu do sovětských středoasijských republik, a také kvůli obavě ze ztráty vlivu v Afghánistánu.²⁸ Těž je však důležité zasadit rozhodnutí o intervenci do mezinárodního kontextu - 4. listopadu započalo zadržování amerických rukojmí v Íránu a SSSR dost možná spoléhal na zaneprázdněnost USA tímto ožehavým problémem. R. Garthoff navíc poukazuje na obavy Sovětského svazu z možné americké intervence do Íránu.²⁹ Důležitá je i okolnost, že rozhodnutí intervenovat, přijaté s největší pravděpodobností v pozdních hodinách 12.

²³ Dobrynin, cit. dílo, s. 436; Grišin, V. V. Ot Chruščova do Gorbačova: Političeskije portrety pjati gensekov i A. N. Kosygina - mumuary. Moskva 1996, s. 50-51.

²⁴ Nálevka, cit. dílo, s. 202.

²⁵ Statement Issued by the Department of State, 23. 1. 1980. In: American Foreign Policy 1977 -1980, s. 844.

²⁶ Crozier, cit. dílo, s. 272.

²⁷ Tamtéž, s. 272, 274.

²⁸ Nálevka, cit. dílo, s. 203; Westad, O. A. Nakanuně vvoda sovětskich vojsk v Afganistan. 1978 – 1979 gg. Novaja i novjšaja istorija, 1994, č. 2, s. 32.

²⁹ Bradsher, cit. dílo, s. 76; Marčuk, cit. dílo, s. 466-467.

prosine 1979, bylo učiněno poté, co se Moskva dozvěděla, že téhož dne NATO přijalo tzv. dvoukolejné rozhodnutí, které vedle jednání se SSSR znamenalo i rozmístění raket středního doletu v západní Evropě, což Sověti ostře kritizovali.³⁰

Sovětskému svazu dost možná usnadnila rozhodnutí intervenovat i zářijová aféra se sovětskou brigádou na Kubě, která i přes brzké vyřešení poškodila vztahy s USA,³¹ a také odsunula již tak problematickou ratifikaci smlouvy SALT II, což byl další důvod usnadňující sovětský krok. Též je důležité uvést, že Sověti se domnívali, že Afghánistán není pro americké zájmy životně důležitý, a že jejich akce neohrozí zájmy USA v Perském zálivu, jehož důležitosti pro Západ si byli vědomi - afghánskou operaci vnímali pouze jako lokální konflikt.³²

K invazi se ale přední sověští činitelé nestavěli jednotně. Dva dny před finálním verdiktem, 10. prosince, se na jednání ÚV KSSS odehrála ostrá výměna názorů mezi náčelníkem generálního štábu generálem Ogarkovem a šéfem KGB Andropovem. Ogarkov, stojící proti invazi, namítal, že invazí si SSSR zneprátní celý islámský východ, a také politicky ztratí na celém světě. Andropov ho ale přerušil: „*Držte se vojenských záležitostí! My, strana, a Leonid Iljič, budeme řídit politiku!*“ Ogarkov se snažil ohradit, že on je náčelníkem generálního štábu, načež ho Andropov usadil, že není nic víc. Andropov měl na zasedání podporu Černěnka, Suslova, Ustinova a Kirilenka. I již senilní Brežněv sdělil svůj názor: „*Jurij Vladimirovič (Andropov - pozn. autora) by měl být podpořen.*“³³

Sovětský generální štáb se dlouhodobě stavěl proti invazi, a proto maršálové Ogarkov a Achromějev a generál Varennikov zaslali ministru obrany Ustinovovi, jenž stejně jako další zastánci invaze neměl žádné bojové zkušenosti, zprávu, v níž varovali před nebezpečným vysláním Rudé armády do vleklé občanské války, která navíc probíhala v těžko přístupném horském terénu. Vojenští předáci byli ihned předvoláni před Ustinova a tvrdě

³⁰ Kornijenko, cit. dílo, s. 111; Dobrynin, cit. dílo, s. 439.

³¹ Dobrynin, cit. dílo, s. 429.

³² Tamtéž, s. 448.

³³ Summary of a meeting, 10. 12. 1979. In: CWIHP, Virtual Archive, Collection: Soviet Invasion of Afghanistan.

zkritizování, odkdy že armáda určuje zahraniční politiku. Dostali rozkaz neuvažovat a pouze připravovat plán vojenských operací.³⁴

Generální štáb vycházel i z nezdaru americké intervence do Vietnamu a navíc považoval za nemožné uspět v Afghánistánu jen s těmi vojsky, jež mohla být vyčleněna bez vážného oslabení sovětských pozic v Evropě a při hranicích s Čínou.³⁵ Proti invazi se vyjadřovalo také mezinárodní oddělení ÚV KSSS, na druhou stranu KGB invazi plně podporovala.³⁶

Jak již bylo zmíněno, o invazi bylo rozhodnuto v pozdních večerních hodinách 12. prosince 1979, kdy se v Kremlu konalo tajné setkání pouze nejvlivnějších členů politbyra. Projednáván byl návrh na intervenci, jehož autory byly tři nejmocnější osoby sovětského režimu - Andropov, Ustinov a Gromyko. Setkání se účastnili kromě tohoto triumvirátu i hlavní ideolog Suslov, tajemník moskevské stranické organizace Grišin, Brežněvův blízký spolupracovník Kirilenko a šéf mezinárodního oddělení ÚV KSSS Ponomarjov. Jednání bylo řízeno osobně Brežněvem. Návrh triumvirátu obsahoval mimo jiné hodnocení situace - události v Afghánistánu podle něj vážně ohrožují bezpečnost jižních hranic SSSR, což může být využito Spojenými státy nebo Čínou, a proto je nutné co nejdříve vyslat Rudou armádu. Ustinov byl přesvědčen, že celá operace by mohla být provedena poměrně rychle. Rozhodnutí intervenovat bylo přijato de facto bez námitek.³⁷ Intervence byla především dílem Ustinova a Andropova, Gromyko byl pro invazi podle svědectví všech, co ho znali, také kvůli velkému strachu z Ustinova. Andropov stál až do podzimu proti invazi.³⁸

Sovětské síly se rychle začaly přesouvat k afghánské hranici, což Američané zjistili díky družicím a již 15. prosince se na tento pohyb vojsk dotazovali. Sověti však jejich dotaz ignorovali.³⁹ Invaze začala 25. prosince

³⁴ Dobrynin, cit. dílo, s. 439; Kornijenko, cit. dílo, s. 110; Arbatov, G. Das System. Ein Leben im Zentrum der Sowjetpolitik. Frankfurt a. M. 1993, s. 220.

³⁵ Kornijenko, cit. dílo, s. 110.

³⁶ Nálevka, cit. dílo, s. 202.

³⁷ Dobrynin, cit. dílo, s. 437-438.

³⁸ Arbatov, Das System, s. 221.

³⁹ Dobrynin, cit. dílo, s. 438; Zasedanije Osobogo koordinacionnovo komiteta, 17. 12. 1979. In: Pozicija rukovodstva SŠA v svjazi s vvodom sovětskich vojsk v Afganistan v 1979 g. Novaja i novějšaja istorija, 1997, č. 3, s. 116.

1979.⁴⁰ O den později americké ministerstvo zahraničí upozorňovalo na rozsáhlý letecký most Sovětů na kábulské mezinárodní letiště. Američané odhadovali, že počet letů možná přesáhl číslo 150 a vyzvali svět k odsouzení tohoto flagrantního vojenského vměšování se do vnitřních záležitostí suverénního státu. USA též zaznamenaly u severní afghánské hranice pět divizí Rudé armády.⁴¹

Amín byl zabit sovětským komandem a do čela státu Sověti povolali předáka frakce „Parčam,“ Babraka Karmala, který veřejně požádal Sovětský svaz o vojenskou pomoc, načež se od rána 28. prosince 1979 začaly přes hraniční řeku Amudarju přesouvat do Afghánistánu sovětské motostřelecké divize.⁴² Do počátku ledna následujícího roku překročilo hranici přibližně 50 tisíc vojáků a tisíc tanků; do konce téhož měsíce vzrostl počet vojáků na 85 tisíc.⁴³

Sovětské vedení začalo intervenci diplomaticky ospravedlňovat již 27. prosince. Svým velvyslancům v nekomunistických zemích a velvyslanci při OSN rozeslalo prohlášení, v nichž stálo, že afghánská vláda se na SSSR obrátila se žádostí o pomoc proti vnější agresi a Sovětský svaz jí s ohledem na vzájemnou spojeneckou smlouvu z 5. prosince 1978 vyhověl vysláním „omezeného“ vojenského kontingentu. Ten měl být poté, co bude ona vnější agrese zlikvidována, zcela stažen z afghánského území. Sověti se také odvolávali na článek 51 Charty OSN, který zajišťuje státům právo na individuální i kolektivní sebeobranu.⁴⁴

O den později na dění v Afghánistánu reagoval prezident Carter, který je označil za flagrantní porušení mezinárodního práva a závažné ohrožení míru. Dále Carter odsoudil snahu SSSR ospravedlnit invazi na základě Charty OSN a oznámil vyslání náměstka ministra zahraničí Christophera do Evropy

⁴⁰ Přikláním se k údaji Vladimíra Nálevky a Henryho Bradshera, protože 26. 12. již State Department na invazi (byť prozatím „jen“ leteckého rázu) reagoval. Brian Crozier uvádí jako počátek invaze 28. 12., Karel Durman noc z 27. na 28. 12., J. L. Gaddis 24. prosinec.

⁴¹ Statement Issued by the Department of State, 26. 12. 1979. In: American Foreign Policy 1977 -1980, s. 809, cit. podle Department of State Bulletin, February 1980, s. 65.

⁴² Durman, K. Útěk od praporů. Praha 1998, s. 204; Crozier, cit. dílo, s. 273. N. I. Marčuk uvádí jako počáteční den přesunu přes Amudarju 25. 12.

⁴³ Crozier, cit. dílo, s. 274.

⁴⁴ Grossman, A. S. (ed.). „Sekretnyje dokumenty iz osobyh papok: Afganistan“. Voprosy istorii, 1993, č. 3, s. 7-9.

kvůli projednání reakce na invazi se spojenci.⁴⁵ Tentýž den Carter poslal Brežněvovi dopis, v němž sděloval, že USA nemohou v žádném případě přijmout sovětskou verzi o žádosti afghánské vlády o vyslání vojsk, když byla těmito vojsky svržena a vyzval, ať SSSR stáhne svá vojska a ať se přestane vměšovat do afghánských záležitostí, jinak budou dlouho budované vzájemné vztahy otřeseny.⁴⁶

Následujícího dne - 29. 12. - odeslali Sověti Brežněvovu odpověď, v níž trvali na tom, že invaze byla podniknuta na žádost afghánské vlády podle článku 51 Charty OSN a vyjádřili přání pokračovat v détente s USA. Mazaně poukazovali, že afghánská vláda je o vojenskou pomoc během posledních téměř dvou let opakovaně žádala a popřeli, že SSSR svrhl Amínovu vládu - to prý provedli sami Afghánci.⁴⁷

Poslední den roku 1979 vyslovil Carter v rozhovoru známý výrok, který opět dokazoval jeho občasnou naivitu: „*Mé mínění o Rusech se během minulého týdne změnilo drastičtěji než za předchozí dva roky.*“⁴⁸

K americkému národu prezident promluvil 4. ledna 1980 v televizním projevu, v němž již také oznámil sankce uvalené na SSSR. Carter sdělil, že Sověty okupovaný Afghánistán je hrozbou pro Írán a Pákistán a SSSR je krůček od kontroly světových zásob ropy, což by ohrozilo bezpečnost USA i jejich spojenců. Prezident se tak přiklonil k Brzezinského hodnocení invaze. Též požádal Senát, aby odložil ratifikaci smlouvy SALT II. Až kdyby se situace změnila, bude ratifikace přezkoumána v konzultacích se senátními lídry. Oznámil také, že bude odložena většina projednávaných kulturních a ekonomických výměn, a že dojde k tvrdému omezení obchodu se Sovětským svazem - zakázal prodej moderních technologií a jiných strategických komodit, tvrdě zredukoval privilegia SSSR na lov ryb v amerických vodách a vyhlásil obilní embargo - USA nedodají 17 milionů tun obilí objednaných

⁴⁵ Remarks by President Carter 28. 12. 1979. In: American Foreign Policy 1977 -1980, s. 810, cit. podle Public Papers of the Presidents: Jimmy Carter 1979, s. 2287.

⁴⁶ Poslanije Brežněvu ob Afganistane, 28. 12. 1979. In: Pozicija rukovodstva SŠA v svjazi s vvodom sovětskich vojsk v Afganistan v 1979 g. Novaja i novějšaja istorija, 1997, č. 3, s. 121-122.

⁴⁷ Otvetnoje poslanije Brežněva Karteru, 29. 12. 1979. In: Pozicija rukovodstva SŠA v svjazi s vvodom sovětskich vojsk v Afganistan v 1979 g. Novaja i novějšaja istorija, 1997, č. 3, s. 122-123.

⁴⁸ Replies by President Carter to Questions Asked at an Interview With Correspondent Frank Reynolds of ABC, 31. 12. 1979. In: American Foreign Policy 1977 -1980, s. 811.

Sovětským svazem.⁴⁹ V neposlední řadě Carter sdělil, že Spojené státy poskytnou vojenské vybavení a hospodářskou pomoc Pákistánu (případně i dalším státům regionu), a že je ohrožena účast amerických atletů na letních olympijských hrách v Moskvě.⁵⁰

Je neobvyklé, že v oblasti sankcí zastával Vance tvrdší postoj než Brzezinski - přesně naopak, než bylo u nich obvyklé. Brzezinski byl pozoruhodně střízlivý, protože měl obavy o budoucí vývoj vztahů se Sovětským svazem.⁵¹

Sovětské vedení se 6. ledna 1980 neagresivně, avšak kriticky, vyjádřilo k prezidentově projevu, jenž byl podle něj napsán v duchu studené války a opomíjel dlouhodobé mírové zájmy.⁵² Mezitím Rada bezpečnosti OSN přijala rezoluci č. 462, která vyzývala, aby byla všechna zahraniční vojska bezpodmínečně a ihned stažena z Afghánistánu.⁵³ Valné shromáždění tuto rezoluci schválilo s neobvykle drtivou porážkou pro Sověty - 104 států hlasovalo pro, 18 proti, 18 se zdrželo hlasování. Sovětskou invazi ostře odsoudily i španělská a italská komunistická strana a z pochopitelných důvodů i Rumunsko a Jugoslávie,⁵⁴ které se obávaly podobného osudu.

Ještě před schválením rezoluce dal Gromyko afghánskému ministru zahraničí Dostovi zajímavou radu - pokud by byli Afghánci napadáni kvůli vstupu sovětských vojsk na afghánské území, bylo by možné využít jako

⁴⁹ SSSR nebyl v produkci obilí zcela soběstačný a musel ho nakupovat. Tento stav byl způsoben především Stalinovou kolektivizací, která vrátila sovětské zemědělství o několik staletí zpět.

⁵⁰ Address to the Nation by President Carter, 4. 1. 1980. In: American Foreign Policy 1977 -1980, s. 813-814, cit. podle Public Papers of the Presidents: Jimmy Carter 1980-81, s. 21-24. Američané si byli vědomi, že SSSR se bude snažit udělat z moskevských olympijských her velkou propagandistickou záležitost. Warren Christopher, jenž byl vyslán do Evropy urgovat spojence, aby se připojili ke kolektivním sankcím, dostal instrukci vzkázat, že Spojené státy prozatím neuvažují o tom, že by se her nezúčastnily. Avšak v USA neustále vzrůstal nátlak, aby byly hry bojkotovány, díky čemuž Spojené státy své sportovce na moskevské olympijské hry nakonec nevypravily. USA zpočátku uvažovaly, že zorganizují vlastní olympijské hry, místo toho se ale raději rozhodly přesvědčit další klíčové země, aby se her v Moskvě neúčastnily. Američané byli v této snaze úspěšní jen částečně, pravdou však je, že západní Německo, Japonsko, Čína a další země své sportovce též nevypravily - viz Brzezinski, Z. Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser, 1977 - 1981. London 1983, s. 433-434.

⁵¹ Carter, J. Keeping Faith: Memoirs of a President. London 1982, s. 476.

⁵² Statement by the Official News Agency of the Soviet Union, Tass, 6. 1. 1980. In: American Foreign Policy 1977 -1980, s. 815.

⁵³ Resolution 462, 1980 (U.N. doc. S/13729), Adopted by the U.N. Security Council, 7. 1. 1980. In: American Foreign Policy 1977 -1980, s. 823.

⁵⁴ Howard, M. Return to the Cold War. Foreign Affairs, America and the World 1980, s. 467.

protiargument americkou vojenskou přítomnost na základně Guantanámo na Kubě, která i přes žádosti kubánské vlády pokračuje a podle Gromyka je příkladem vměšování se do vnitřních záležitostí suverénního státu.⁵⁵

Západoevropští spojenci USA nebyli sankcemi vůči SSSR nijak nadšeni. Pouze britská premiérka Thatcherová vyjádřila Carterovi jednoznačnou podporu. Evropané nechtěli spojovat sovětskou intervenci ve vzdáleném Afghánistánu s evropskou détente a tím ji ohrozit, místo toho se snažili Carterova protisovětská opatření mírnit - de facto se k sankcím nepřipojili. Jednalo se především o francouzského prezidenta Giscarda d'Estaing a německého kancléře Schmidta.⁵⁶ Západoevropským spojencům se také nelíbilo, že Spojené státy s nimi sankce předem nekonzultovaly. Představa amerického prezidenta o jednotném postupu západoevropských spojenců společně s USA nebyla naplněna a Sověti si toho byli samozřejmě vědomi.

Prezident Carter měl na domácí půdě pro opatření po invazi a sankce silnou politickou podporu. To se však netýkalo obilního embarga se kterým nesouhlasila především republikánská strana.⁵⁷ Do Sovětského svazu bylo zakázáno vyvážet obilí, fosfáty a další druhy hnojiv, výjimkou ale bylo 8 milionů tun pšenice a kukuřice, jejichž vývoz byl povolen podle článku I. pětileté vzájemné smlouvy o amerických dodávkách obilí z října roku 1975.⁵⁸ Carterovi kritici uváděli, že embargo poškozuje americké farmáře, kteří pěstovali obilí na sovětský vývoz a SSSR jím navíc nijak netrpí, protože začal získávat obilí jiným způsobem. Nutno dodat, že měli víceméně pravdu.

Obilí se i přes sankce dostávalo do SSSR dokonce i ze Spojených států, a to prostřednictvím zemí Varšavského paktu, jež ho od nich nakupovaly, a poté předávaly Sovětům. Významní producenti obilí jako Kanada, Austrálie a Evropské společenství se sice veřejně zavázaly nenahradit americký vývoz do

⁵⁵ Zapis osnovnogo sodržanija besedy A. A. Gromyko s ministrom inostrannyh děl DRA Š. M. Dostom, 4. 1. 1980. In: Grossman, A. S. (ed.). „Sekretnyje dokumenty iz osobyh papok: Afganistan“. Voprosy istorii, 1993, č. 3, s. 21.

⁵⁶ Luňák, cit. dílo, s. 294; Nálevka, cit. dílo, s. 205.

⁵⁷ Kaiser, R. G. U. S. - Soviet Relations: Goodbye to Détente. Foreign Affairs, America and the World 1980, s. 510.

⁵⁸ Letter From President Carter to President of the Senate Mondale and Speaker of the House O'Neill, 21. 1. 1980. In: American Foreign Policy 1977 -1980, s. 840, cit. podle Public Papers 1980-81, s. 183-188; Remarks by President Carter to a Congressional Group, 8. 1. 1980. In: American Foreign Policy 1977 -1980, s. 825, cit. podle Public Papers 1980-81, s. 40-42.

SSSR, avšak jejich vývoz obilí do této země se během obchodního roku 1980, jenž končil už v červnu, více než zdvojnásobil nárůstem zhruba o 5 milionů tun.⁵⁹

Po USA druhý nejvýznamnější producent obilí na světě a jejich tradiční rival v Latinské Americe, Argentina, zpočátku též souhlasila nenahradit americký export do SSSR, ale pak své rozhodnutí změnila a způsobila embargo největší škody. Sověti s ní sjednali nákup obilí pro rok 1980 a z velké části uzavřeli jednání o smlouvě, kterou by jim Argentina v následujících pěti letech poskytla nejméně 20 milionů tun kukuřice a čiroku, a také 2,5 milionu tun sojových bobů.⁶⁰ Americké ministerstvo zemědělství navíc odhadlo, že SSSR je schopen během obchodního roku 1980 dovézt od všech možných dodavatelů celkem 31 milionů tun obilí, což je jen o 2,5 milionu tun méně, než plánoval dovézt před vyhlášením embargo, a to ještě pro Sověty neúrodném roce.⁶¹ Tyto propočty spolu s argentinským ignorováním embargo dle mého názoru ukazují, jak byla jeho efektivita velmi nízká.

Jimmy Carter přednesl další zhodnocení situace po invazi ve svém projevu o stavu Unie z 23. ledna 1980. Důsledky sovětské invaze do Afghánistánu by podle něj mohly představovat nejvážnější hrozbu míru od 2. světové války. Vyzval Kongres, aby schválil navrhované navýšení obranného rozpočtu pro rok 1981 o pět procent⁶² a Sovětům vyslal jasný signál: „*Pokus jakékoli cizí mocnosti získat kontrolu nad regionem Perského zálivu bude považován za útok na životní zájmy Spojených států amerických a jako takový bude odražen všemi nutnými prostředky, včetně vojenské síly.*“⁶³ Kvůli této obavě Carterova administrativa posílila svou vojenskou přítomnost v Perském zálivu a Indickém oceánu.⁶⁴ Výše zmíněný projev vešel do dějin jako Carterova doktrína a stal se základním kamenem americké politiky v dané oblasti v následujících letech. Vzorem této doktríny byla Trumanova doktrína

⁵⁹ Paarlberg, R. L. Lessons of the Grain Embargo. Foreign Affairs, Fall 1980, s. 150-152.

⁶⁰ Tamtéž, s. 152-153.

⁶¹ Tamtéž, s. 154-155. Díky suchu sklídl SSSR roku 1979 zhruba 178 milionů tun obilí, jeho potřeba však byla cca 210 milionů tun.

⁶² Carter začal usilovat o každoroční navyšování obranného rozpočtu o pět procent po dobu pěti let; před invazí bylo jeho cílem navyšování o tři procenta.

⁶³ Address by President Carter Before a Joint Session of Congress, 23. 1. 1980. In: American Foreign Policy 1977 -1980, s. 55, cit. podle Public Papers of the Presidents: Jimmy Carter 1980-81, s. 194-199.

⁶⁴ Carter, cit. dílo, s. 475.

z března 1947, formulovaná jako odpověď na sovětskou hrozbu Řecku a Turecku.⁶⁵

V druhé polovině ledna se Vance a Dobrynin setkali, aby otevřeně zhodnotili situaci. Mezi americkým ministrem zahraničí a sovětským velvyslancem vždy panoval poměrně dobrý vztah, což se pozitivně projevovalo i na vzájemných vztazích USA a SSSR. Vance, jenž vnímal afghánské události jako lokální konflikt, zdůraznil nutnost zabránit úplnému přerušování vztahů mezi supervelmocemi a oznámil, že Carter je připraven pokračovat v jednáních se Sověty, ale soukromě a bez publicity. Dobrynin rozptýlil Vanceovy obavy a ujistil ho, že SSSR nemá v úmyslu napadnout z Afghánistánu Írán nebo Pákistán, a že ani v případě Titovy smrti by nedošlo k sovětskému útoku na Jugoslávii.⁶⁶ Dobrynin a Vance se snažili napětí vzniklé po invazi mírnit, Gromyko však odmítl Vanceův návrh na setkání ministrů zahraničí.⁶⁷

Sovětskou reakci na aktuální dění zformuloval koncem ledna 1980 triumvirát Andropov, Ustinov, Gromyko spolu s Ponomarevem; politbyro s nimi vcelku souhlasilo a jejich zprávu schválilo. Podle jejich názoru USA zneužívají události v Afghánistánu k zintenzívnění atmosféry antisovětismu, k ospravedlnění dlouhodobě nepřátelské politiky proti SSSR a snaží se změnit rovnováhu sil ve svůj prospěch.⁶⁸

Proto je podle autorů zprávy vhodné udržovat ve vztazích s USA neměnnou linii vůči provokativním krokům Carterovy administrativy a i přes pokračování antisovětské kampaně realizovat taková protiopatření, která nebudou komplikovat vzájemné vztahy. Dále je účelné využít pro sovětské zájmy rozporů ohledně rozsahu sankcí vůči SSSR mezi Spojenými státy a jejich spojenci z NATO - především Německem a Francií. Jelikož události v Afghánistánu ještě více sblížily USA a Čínu, je třeba naplánovat dlouhodobá opatření, která budou komplikovat vztahy mezi Washingtonem a Pekingem. A v neposlední řadě je třeba soustředit se na zachování antiamerických prvků v

⁶⁵ Brzezinski, Z. *Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser, 1977 - 1981*. London 1983, s. 444.

⁶⁶ Dobrynin, cit. dílo, s. 446-447.

⁶⁷ Tamtéž, s. 448-449.

⁶⁸ CPSU CC Politburo Decision, 28. 1. 1980, with Report by Gromyko-Andropov-Ustinov-Ponomarev, 27. 1. 1980. In: CWIHP Bulletin 8-9, Winter 1996/1997, s. 163.

zahraniční politice Íránu, protože íránsko - americká krize⁶⁹ omezuje možnosti Chomejního režimu podněcovat v Afghánistánu muslimské protivládní vzpoury.⁷⁰

Po sovětské invazi do Afghánistánu začali Američané podporovat afghánskou opozici i výcvikem jejích bojovníků a zbraněmi. V Pákistánu vznikla tréninková centra, v nichž američtí poradci cvičili mudžáhedíny taktice a metodám guerillového boje. V dubnu 1980 Kongres schválil přidělení přímé pomoci mudžáhedínům v podobě 15 milionů dolarů, USA byly ochotny finanční a vojenskou pomoc zvýšit, pokud se afghánské opoziční síly spojí do jednotné fronty. Od března do června 1980 poskytly USA mudžáhedínům zbraně za 4, 5 milionu dolarů. Tyto informace podává tajná zpráva KGB, která doplňuje, že Američané také dodali zhruba 4000 chemických granátů.⁷¹

Překvapivý krok udělal francouzský prezident Giscard d'Estaing, když se 18. května 1980 na vlastní pěst sešel ve Varšavě s Leonidem Brežněvem. Již v únoru se nabízel za prostředníka mezi supervelmocemi, což Carter odmítl a ani Brežněv na varšavské schůzce nebyl nakloněn Giscardově iniciativě - o Afghánistánu odmítl vůbec jednat.⁷²

V témž měsíci Američané oficiálně zřídili zvláštní jednotky rychlého nasazení (The Rapid Deployment Joint Task Force - RDJTF), které byly v neustálé pohotovosti připraveny k operacím kdekoli na světě a měly odradit Sověty od další potenciální vojenské expanze. Na jaře 1981 je tvořily čtyři armádní divize (zhruba 100 000 vojáků).⁷³

Se Sověty jednal i německý kancléř Schmidt, když jim během své návštěvy Moskvy v červnu 1980 nabídl bez vědomí USA úpravu tzv. dvoukolejného rozhodnutí - pokud by se Sověti stáhli z Afghánistánu, Západ i Východ by se zavázaly zastavit v Evropě až do roku 1983 rozmísťování raket středního doletu Pershing II a SS-20. To by bylo pro SSSR výhodné, neboť měl většinu svých raket SS-20 již rozmístěnu, což se zdaleka nedalo říct o protistraně. Sovětský svaz by touto dohodou mohl z Afghánistánu vcelku elegantně vycouvat. Avšak Američané na Schmidtovu iniciativu reagovali

⁶⁹ Chomejního režim zadržoval více než rok několik desítek amerických rukojmí.

⁷⁰ Tamtéž, s. 163-164.

⁷¹ Intelligence Note Concerning Actions by the US in Aiding the Afghanistan Rebel Fighters, 1. 9. 1980. In: CWIHP, Virtual Archive, Collection: Soviet Invasion of Afghanistan.

⁷² Luňák, cit. dílo, s. 295.

⁷³ Brzezinski, cit. dílo, s. 456.

velmi ostře a výsledkem bylo opatření přijaté v červenci 1980 na summitu NATO v Benátkách, že kterékoli návrhy na změnu dvoukolejného rozhodnutí mohou být vzneseny až po předchozích konzultacích s ostatními spojenci.⁷⁴

V červenci 1980 Carter podepsal prezidentskou direktivu č. 59 (PD-59). Tato direktiva, zformulovaná Brzezinskim a ministrem obrany Haroldem Brownem, pozměnila doktrínu vzájemného zaručeného zničení (Mutual Assured Destruction - MAD), jež vycházela z faktu, že zničující nukleární útok jedné supervelmoci na populační centra té druhé by jako odezvu vyvolal stejně zničující protiútok, což jak USA, tak SSSR, odrazovalo od započetí nukleární války. Brzezinski a Braun však tvrdili, že zdokonalená přesnost sovětských nukleárních hlavic dává Sovětům možnost zaútočit v omezené nukleární válce proti americkým vojenským základnám.⁷⁵ Aby Sověty od takového útoku odradily, je podle nich nutné, aby Spojené státy byly schopny na tento případný útok odpovédět stejným způsobem.⁷⁶

PD-59 nebyla novou strategickou doktrínou, ale zlepšením té existující. Nevycházela z toho, že lze nukleární válku vyhrát, ani nebyla doktrínou prvního úderu, nýbrž doktrínou odstrašení. Sověti však na ni reagovali podle očekávání - obvinili Američany, že se snaží dosáhnout výhody spočívající ve schopnosti prvního úderu, jenž by podkopal strategickou stabilitu. Dále poukazovali, že PD-59 je pravým vysvětlením rozhodnutí NATO o modernizaci evropských raket středního doletu, a že reflektuje úmysl USA omezit každou nukleární válku jen na evropské území, čímž Sověti chtěli vložit klín mezi Američany a jejich spojence.⁷⁷

Direktiva měla oponenty i ve Spojených státech, především z řad zastánců omezení zbrojení, kteří nepochopili její podstatu a namítali, že zvyšuje riziko nukleárního konfliktu, protože prezident bude uváděn v pokušení uchýlit se v době krizí právě k omezenému nukleárnímu úderu, který

⁷⁴ Brzezinski, cit. dílo, s. 309; Luňák, cit. dílo, s. 295-296.

⁷⁵ V USA bylo velmi diskutováno tzv. okno zranitelnosti - raketová síla mezikontinentálních raket Minuteman odpalovaných ze země byla díky své imobilitě zranitelná vůči sovětskému útoku, který by tak zničil část amerických zbraní pro odvetný úder, díky čemuž by Sověti mohli kalkulovat, že USA protiútok nepodniknou. Je ale diskutabilní, zda by Sověti mohli této zranitelnosti využít, aniž by tím riskovali všeobecnou nukleární válku - viz Keeny, S. M. - Panofsky W. K. H. Mad versus Nuts: The Mutual Hostage Relationship of the Superpowers. Foreign Affairs, Winter 1981/82, s. 294-295.

⁷⁶ Kaufman, B. I. The Presidency of James Earl Carter, jr. Lawrence 1993, s. 192.

však může přerůst ve zničující válku. Jiní zase uváděli, že díky direktivě se SSSR možná sám rozhodne podniknout preventivní první úder.⁷⁸ Nově zvolený prezident Ronald Reagan tuto doktrínu převzal.

Sovětský svaz navrhl kvůli rostoucí vojenské přítomnosti Západu v Perském zálivu a jeho obavám ze sovětského vpádu do této oblasti nevytvářet zde zahraniční vojenské základny a nerozmisťovat zde zbraně hromadného ničení, dále nevměšovat se do vnitřních záležitostí tamních států, nezatahovat je do vojenských seskupení jaderných mocností a nevytvářet žádné překážky tamnímu obchodu a využívání přístupových námořních komunikací.⁷⁹ Vzhledem k tomu, že tento návrh byl vznesen až po provedení invaze do Afghánistánu, USA a jeho spojenci ho odmítli.

SSSR neočekával, že povede v Afghánistánu dlouhodobou válku a podcenil reakci Západu na invazi - jednoduše nečekal, že bude mít tak negativní ohlas. Brežněvova osobní sekretářka vyprávěla, jak jednou generální tajemník v její přítomnosti spílal Andropovovi a Ustinovovi, že oni ho vtáhli do afghánské války.⁸⁰

V rámci opatření přijatých po invazi nařídil Carter ochraňovat výše zmíněnou strategicky důležitou Hormuzskou úžinu a posílit klíčové americké spojence v regionu, a to i kvůli rizikům vyplývajícím z vypuknutí irácko - iránské války v září 1980⁸¹. Mimo jiné existovalo nebezpečí, že tato válka se stane i konfliktem sovětsko - americkým, a to v případě, že by supervelmoci využily válčících stran jako své prodloužené ruky.⁸²

Dodržování sankcí vůči SSSR všemi evropskými spojenci USA bylo iluzí. Pouze Británie a Spolková republika nevyslaly své sportovce na letní olympijské hry v Moskvě a západoevropské státy nedodržovaly ani hospodářské sankce. Naopak využily uvolněného trhu pro odbyt svých

⁷⁷ Statements by Secretary of State Muskie and Secretary of Defense Brown Before the Senate Foreign Relations Committee, 16. 9. 1980. In: American Foreign Policy 1977 -1980, s. 143, 146.

⁷⁸ Kaufman, cit. dílo, s. 192.

⁷⁹ Projev v zasedací síni indického parlamentu, 10. 12. 1980. In: Brežněv, L. I. Projevy a stati. 1979 - 1981. Praha 1983, s. 562-563.

⁸⁰ Alexandrov - Agentov, A. M. Ot Kollontaj do Gorbačeva. Moskva 1994, s. 246-247.

⁸¹ PD-63: Persian Gulf Security Framework, 15. 1. 1981, WWW.jimmycarterlibrary.org/documents/pddirectives/pd63.pdf, s. 1.

⁸² Bradley, J. F. N. Válka a mír po roce 1945. Dějiny vztahů mezi Sovětským svazem a Západem. Victoria Publishing 1994, s. 158.

vlastních výrobků, například během roku 1980 vzrostl západoněmecký vývoz do SSSR o 31 procent.⁸³

5.6.2 První rok Reaganova prezidentství

Ronald Reagan, jenž v předvolebním boji sliboval, že Sověty vyžene z Afghánistánu blokádou Kuby, zaujal v afghánské otázce víceméně stejný postoj jako jeho předchůdce, jehož opatření převzal s výjimkou obilního embarga, které bylo v dubnu 1981 zrušeno v rámci plného obnovení vývozu zemědělských komodit do SSSR. Nový prezident ve svých předvolebních projevech často zmiňoval svůj úmysl obilní embargo zrušit, protože škodí americkému zemědělství víc než Sovětům. Snažil se také neučinit Sovětům tento ústupek jen tak, bez jakékoli reciprocit.⁸⁴ Američtí spojenci produkující přebytky obilí naléhali na USA, aby embargo odvolaly, na druhou stranu jiný spojenec, Japonsko, Američanům oznámil, že v případě odvolání obilního embarga zruší své obchodní sankce vůči SSSR.⁸⁵

Zrušení obilního embarga bylo odkládáno především kvůli hrozící sovětské invazi do Polska. Invaze byla očekávána koncem března a pak počátkem dubna a v této vypjaté situaci by bylo poměrně dost nevhodné zrušení učinit vzhledem k tomu, že obilní embargo bylo přijato právě jako reakce na invazi. Odvolání obilního embarga přišlo nakonec velmi náhle a ministr zahraničí Haig, jenž byl proti jeho odvolání, se o něm dozvěděl pouhé tři dny předem. Proto požadoval odvolání odložit, protože takto budou Spojené státy informovat své spojence příliš pozdě, což by podle něj mohlo vést k určitému politickému a ekonomickému šoku a k podkopání důvěry v politickou zodpovědnost USA.⁸⁶ Haigovi nebylo vyhověno.

Když tedy Reagan 24. dubna 1981 oznamoval zrušení embarga na vývoz zemědělských komodit, doplnil, že rozhodnutí provedl až v okamžiku, kdy ho SSSR nemůže vnímat jako americkou slabost. Také vzkázal, že Spojené státy se nadále staví proti sovětské okupaci Afghánistánu, a že budou

⁸³ Luňák, cit. dílo, s. 296.

⁸⁴ Reagan, R. Život jednoho Američana: paměti prezidenta. Praha 1998, s. 207, 233.

⁸⁵ Haig, A. M., jr. Caveat, Realism, Reagan and Foreign Policy. London 1984, s. 112.

⁸⁶ Tamtéž, s. 112-113.

tvrdě reagovat na jakýkoli akt agrese kdekoli na světě.⁸⁷ Prezident nařídil i odvolání sankcí na prodej fosfátů a souvisejících komodit.⁸⁸ Reagan vnímal zrušení zemědělského embarga i jako projev upřímné snahy USA o zlepšení vztahů se Sovětským svazem a byl toho názoru, že jeho zrušením ukáže spojencům, že Američané se snaží o snižování napětí.⁸⁹

Alexandr Haig zhodnotil okamžik, kdy oznamoval velvyslanci Dobryninovi odvolání zemědělského embarga, jako nejodpornější věc, kterou musel udělat od svého příchodu do Washingtonu. Dobryninovi řekl, že toto embargo bude odvoláno jako gesto dobré vůle, protože se Sověti v Polsku stále drží na uzdě. Též sdělil, že USA jsou připraveny jednat o nové smlouvě týkající se prodeje zemědělských komodit do SSSR, a že americké obilí je připraveno k okamžitému prodeji.⁹⁰

Den po zrušení embarga učinil Haig s Reaganovým požehnáním prohlášení, že jestliže SSSR podnikne invazi do Polska, administrativa přikročí k totálnímu zákazu veškerého obchodu se Sovětským svazem včetně obnovení obilního embarga.⁹¹

Válka v Afghánistánu měla nemalý podíl na prohlubování hospodářské i společenské krize Sovětského svazu. Trvale pohlcovala velké množství zdrojů hospodářského růstu, a také vyostřila spory mezi vládou a gerontokracií a jejími kritiky, což se projevilo i v poslání předního disidenta

⁸⁷ Statement on Terminating United States Restrictions on Agricultural Sales to the Soviet Union, 24. 4. 1981. In: Public Papers of the Presidents of the United States: Ronald Reagan 1981, WWW.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1981/42481a.htm

⁸⁸ Memorandum Directing the Termination of United States Restrictions on Agricultural Sales to the Soviet Union, 24. 4. 1981. In: Public Papers of the Presidents of the United States: Ronald Reagan 1981, WWW.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1981/42481b.htm

⁸⁹ Reagan, cit. dílo, s. 233.

⁹⁰ Haig, cit. dílo, s. 114.

⁹¹ Tamtéž, s. 115.

Andreje Sacharova do vnitřního exilu ve městě Gorkij (nyní Nižnij Novgorod).⁹²

⁹² Nálevka, cit. dílo, s. 205.

5.7 Polská krize v zrcadle sovětsko - amerických vztahů

5.7.1 Carterovo prezidentství

Polsko se dlouhodobě potýkalo s rozsáhlými hospodářskými a z nich vyplývajícími sociálními problémy. Kupříkladu před Vánocemi roku 1970 vyvolala zpráva o zvýšení cen základních potravin celostátní nevoli a stávky, které byly brutálně potlačeny včetně ztrát na životech. Sovětský svaz však poskytl Polákům výraznou hospodářskou pomoc a ceny se vrátily do původního stavu. V červnu 1976 došlo k podobné situaci, naštěstí bez krveprolití. Neradostný vývoj polského hospodářství pokračoval v „zimě století“ 1978 - 1979, která zastavila chod celého průmyslu a Polsko sužoval nedostatek potravin a paliv. Další ranou režimu byla návštěva Polska papežem Janem Pavlem II. v červnu 1979, jež se de facto stala lidovou manifestací proti vládě.

Pokračující hospodářská krize způsobila v létě 1980 další vlnu nepokojů a stávek, jejichž výsledkem bylo srpnové legalizování nezávislého odborového svazu Solidarita v čele s elektrikářem Lechem Walesou, jež se stal velmi nebezpečným protivníkem těžkou krizí procházející PSDS.

Spojené státy měly s polskými vůdci rozvinuté kontakty, a to jak na vládní, tak na nevládní úrovni. Zbigniew Brzezinski ve svých pamětech píše, že již v polovině roku 1979 obdržel dost otevřené signály od některých polských komunistických předáků, že situace se velmi zhoršila, a že prosovětské elementy úmyslně zasahují do polského ekonomického programu, aby bylo Polsko závislé na Sovětském svazu.¹

Na nestabilní a vyhrcovanou situaci v Polsku Sověti reagovali rychle a 25. srpna vytvořili tzv. Suslovovu komisi, jež měla za úkol sledovat a vyhodnocovat tamní vývoj. V jejím čele stál ideolog Michail Suslov; zpočátku měla 9 členů mezi něž patřili i Brežněv, Ustinov, Andropov a Gromyko. Komise se scházela minimálně dvakrát do měsíce.²

Téhož dne Brzezinski na Cartera naléhal, aby zdůraznil americké zájmy v polské situaci prezidentským dopisem adresovaným ministerské předsedkyni

¹ Brzezinski, Z. Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser, 1977 - 1981. London 1983, s. 464.

Thatcherové, prezidentu Giscardovi d'Estaing, kancléři Schmidtovi a papeži. Dopis také upozornil na obavy USA z možné sovětské intervence, což obratem vedlo ke konzultacím ministerstva zahraničí s evropskými spojenci na téma eventuálních opatření v případě jejího podniknutí.³

Sovětský svaz totiž začal k polským hranicím stahovat svá vojska. 28. srpna Suslovova komise zhotovila memorandum, jež se týkalo žádosti sovětského ministra obrany, aby byly uvedeny do plné bojové pohotovosti 3 divize Rudé armády. Jednalo se o 3 tankové a 1 motostřeleckou divizi, které měly být vytvořeny z 25 tisíc vojenských rezervistů. Memorandum také varovalo sovětské vedení, že v případě přeběhnutí hlavních sil polské armády na stranu kontrarevoluce by bylo potřeba ještě dalších 5 - 7 sovětských divizí. Výsledkem tedy bylo pověření Ustinova, aby připravil mobilizaci 100 000 rezervistů a 15 000 vojenských vozidel.⁴

NATO se zdrželo oficiální reakce na pohyb sovětských vojsk, narozdíl od Spojených států, jejichž ministerstvo zahraničí prohlásilo, že „*velice pozorně*“ sleduje veškeré vojenské aktivity poblíž polsko - sovětských a polsko - východoněmeckých hranic. 11. září ministerstvo zahraničí uvedlo, že sovětské orgány byly dvakrát upozorněny, že „*veškeré třetí země musí zůstat stranou.*“ O deset dní později se Carter vyslovil, že USA očekávají od jiných zemí poskytnutí možnosti Polákům vyřešit své vnitřní problémy bez zásahu z vnějšku. Na SSSR však toto umírněné varování příliš neplatilo.⁵

V listopadu 1980 prohrál Carter prezidentské volby s Reaganem, kterému ale měl vládu předat až ve 2. polovině ledna následujícího roku. Toto interregnum možná hrálo roli v kalkulacích Sovětů a pokud ano, tak se přepočítali, a to především zásluhou Brzezinského, jenž Cartera od počátku důrazně upozorňoval, že musí postupovat úplně jinak než Johnson roku 1968, tzn. především dávat Sovětům neustále najevo, že by je invaze přišla draho. Zvláštní koordinační komise Rady pro národní bezpečnost proto připravila rezoluci, která doporučovala, aby narozdíl od československého případu byly nejen sledovány pohyby sovětských vojsk, ale aby se o nich svět i okamžitě

² Kramer, M. Soviet Deliberations during the Polish Crisis, 1980 - 1981. Special Working Paper 1, CWIHP: Washington 1999, s. 10.

³ Brzezinski, cit. dílo, s. 464.

⁴ Special Dossier on the Polish Crisis of 1980, 28.8.1980. In: CWIHP, Virtual Archive, Collection: 1980-81 Polish Crisis.

⁵ Crozier, B. Vzestup a pád sovětské říše. Praha 2004, s. 316.

dozvěděl. V říjnu Brzezinski vypracoval memorandum, které obsahovalo tresty za případnou sovětskou invazi: konec détente a ekonomické sankce, zvýšení vojenských výdajů NATO a možná i dohoda o americko - čínské vojenské spolupráci.⁶

V Polsku se ve 2. polovině listopadu 1980 opět zvýšilo napětí, jež vyvrcholilo dvouhodinovou výstražnou stávkou zaměstnanců polských železnic, kteří hrozili i úplným zastavením provozu. Tento vývoj však vyvolal pozdvižení v Moskvě, která se obávala, že ztratí železniční kontakt se svým téměř 400 000 vojskem v NDR. 29. listopadu vrchní velitel sovětských vojsk v NDR, armádní generál Ivanovskij, neočekávaně informoval členy západní vojenské mise v NDR, že jim bude zakázáno cestovat na území podél polsko - východoněmecké hranice.⁷ Tato událost samozřejmě musela v západním světě vyvolat nemalé znepokojení.

Počátkem prosince americký prezident obdržel od CIA informace o velké koncentraci vojsk podél polských hranic, a proto se ztotožnil s Brzezinského postojem a 3. prosince poslal Brežněvovi osobní poselství, v němž hrozil důsledky téměř tak rozsáhlými jako v Brzezinského memorandu.⁸ Mimo jiné v něm prohlásil, že *„postoj a budoucí politika Spojených států vůči Sovětskému svazu by byly přímo a velmi nepříznivě ovlivněny jakýmkoli použitím síly v Polsku.“*⁹ Brežněv však na Carterovu zprávu, odeslanou horkou linkou, neodpovídal, což se stalo vůbec poprvé. Carter byl přesvědčen, že by Sověti už dávno vnikli do Polska, kdyby nebyli přítomni v Afghánistánu a většinou světových národů za to odsouzeni.¹⁰

Podobně jako americký prezident se vyslovilo i velení NATO a ministři zahraničí jeho členských zemí, ostré varování pronesl i papež Jan Pavel II. A nakonec slibem připojit se k případným hospodářským sankcím dal

⁶ Durman, K. Útěk od praporů. Praha 1998, s. 225; Meehan, F. J. Reflections on the Polish Crisis. CWIHP Bulletin 11, Winter 1998, s. 44.

⁷ Kramer, M. Colonel Kuklinski and the Polish Crisis. CWIHP Bulletin 11, Winter 1998, s. 50.

⁸ Durman, cit. dílo, s. 225; Meehan, cit. dílo, s. 44.

⁹ Statement by the President Carter, Washington, D.C., 3. 12. 1980. In: American Foreign Policy 1977 -1980: Basic Documents. Washington: Department of State U.S. Government Printing Office, 1983, s. 556, cit podle Weekly Compilation of Presidential Documents, 8. 12. 1980, s. 2770-2771.

¹⁰ Carter, J. Keeping Faith: Memoirs of a President. London 1982, s. 585.

Brežněvovi alespoň nějakou výstrahu i jinak antipolsky a antiamericky naladěný kancléř Schmidt, jenž udržoval s Brežněvem blízký vztah.¹¹

Mezitím západním státům nepřidalo klidu, že 1.-2. prosince 1980 se konalo v Bukurešti jednání rady ministrů obrany Varšavského paktu a 5. prosince v Moskvě jednání předáků členských zemí této organizace. Navíc hustá oblaka nad Polskem a západní částí SSSR znemožňovala americkým satelitům sledování zdejších sovětských tankových a mechanizovaných divizí. Teprve až ve druhé polovině prosince byly americké satelity schopny dobře rozpoznat sovětská vojska v této oblasti. Do této doby mnoho vysoce postavených činovníků amerických bezpečnostních služeb jednoduše považovalo zprávy o masivní mobilizaci za přesné.¹²

V časných ranních hodinách 5. prosincového dne dorazila do CIA zpráva plukovníka Kuklinského, jejího vysoce postaveného a důležitého polského spolupracovníka, o chystané invazi 18 divizí Varšavské smlouvy do Polska. Zpráva vyvolala obrovské znepokojení, podle ní mělo k invazi dojít 8. prosince. Nově odtajněné dokumenty však ukazují, že ve druhé polovině listopadu Varšavský pakt připravoval vojenské cvičení Sojuz-80, jež se mělo odehrávat v Polsku v první polovině prosince. To svědčí o tom, že toto cvičení mělo kryt polské předáky při zavádění stanného práva.¹³

Kuklinski však nebyl přítomen na tajném zasedání v Moskvě, kde sověští a polští velitelé projednávali scénář cvičení. Proto Kuklinského zpráva informovala o celkovém počtu divizí, jež se měly zúčastnit 1. i 2. stupně cvičení, neboť Kuklinski nevěděl, že s 2. stupněm bylo počítáno jen v případě zhoršení situace. Američané tedy byli velmi překvapeni, když v druhé polovině prosince jejich satelity zjistily v západní části SSSR pouze 3 sovětské motostřelecké divize v plné bojové pohotovosti, jež měla doplňovat 1 letecká divize. Tento počet 4 divizí přesně odpovídal počtu, jež se měl zúčastnit 1. stupně cvičení. Navíc Kuklinski nemohl vědět, že sovětské politbyro nemělo zájem pokračovat v manévrech, dokud polské vedení nebude ochotno využít

¹¹ Durman, cit. dílo, s. 225.

¹² Kramer, cit. dílo, s. 50.

¹³ Tamtéž, s. 50-51, 53-54.

zahraniční vojenskou pomoc k zavedení stanného práva. Zájem Sovětů o souhlas polského vedení byl důležitým rozdílem oproti invazi do ČSSR.¹⁴

Nicméně nové důkazy naznačují, že alespoň chvíli Sověti vážně uvažovali o limitované vojenské intervenci do Polska, a to v pozdním srpnu 1980 a pak opět počátkem prosince téhož roku. Sovětské politbyro však upřednostňovalo možnost zavedení stanného práva polskými předáky a až když by se ukázalo, že Poláci na to sami nestačí, bylo ochotno poskytnout jim pomoc.¹⁵ Ta však byla podmíněna již zmíněným polským souhlasem.

Na konferenci o dění v Polsku v letech 1980-1982, která se konala v polské Jachrance v listopadu 1997, byla diskutována i otázka, zda v prosinci 1980 Jaruzelski souhlasil s otevřením polských hranic Rudé armádě. On sám toto tvrzení vehementně popíral, avšak dokumenty z východoněmeckých archivů ukazují, že polští důstojníci pomáhali svým východoněmeckým protějškům, kteří by vedli intervenční vojska, ve směrování průzkumu polského území.¹⁶

Sovětský svaz tedy nakonec v prosinci neintervenoval, díky čemuž si ve Spojených státech nemálo oddychli, místo toho poskytl Polsku rozsáhlou hospodářskou pomoc. Situace se načas uklidnila a Jimmy Carter nemusel řešit další sovětskou vojenskou intervenci svého prezidentského období.

5.7.2 První rok Reaganova prezidentství

Po nástupu Ronalda Reagana do prezidentské funkce nemohli Sověti počítat se zmírněním tlaku na své impérium, spíše naopak, i když zpočátku ve skrytu duše doufali, že se Reaganovy nekompromisní předvolební proslovy změní v pragmatický přístup typu Richarda Nixona.¹⁷

V únoru 1981 došlo v polské vládě ke změně, když se do jejího čela postavil dosavadní ministr obrany generál Wojciech Jaruzelski. A události znovu nabíraly spád - v polovině března začalo další vojenské cvičení

¹⁴ Tamtéž, s. 51-52; Mastny, V. *The Soviet Non-Invasion of Poland in 1980/81 and the End of Cold War*. CWIHP, WP 23, Washington 1998, s. 15.

¹⁵ Kramer, M. „In Case Soviet Military Assistance Is Provided To Poland:“ *Soviet Preparations for Military Contingencies*, August 1980. CWIHP Bulletin 11, Winter 1998, s. 107.

¹⁶ Garthoff, R. *The Conference on Poland 1980 – 1982: Internal Crisis, International Dimensions*. CWIHP Bulletin 10, March 1998, s. 231.

¹⁷ Dobrynin, A. *In Confidence: Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents*. New York 1995, s. 482.

případných interventů - SSSR, ČSSR a NDR - nazvané Sojuz-81, podle údajů CIA v síle 27 divizí.¹⁸ V týdnu před víkendem 28.-29. března docházelo v Polsku k růstu tenzí, v pátek před tímto víkendem se uskutečnila 4hodinová generální stávka a Solidarita dále hrozila vyhlášením časově neomezené generální stávky. Americká bezpečnostní a politická komunita věřila, že stanné právo bude uvaleno právě o tomto víkendu, a to možná včetně sovětské vojenské intervence.¹⁹ Washington byl totiž informován, pravděpodobně polským diplomatem v Německu, že Jaruzelski plánuje vyhlášení výjimečného stavu s „*velmi diskrétní ...vnější podporou*“ a rozprášení opozice polskou armádou a policií.²⁰

Bílý dům proto vydal 26. března 1981 k situaci v Polsku prohlášení, že Spojené státy sledují se zvýšeným zájmem náznaky možného zásahu polských sil proti Solidaritě a jsou si vědomy i hrozby možného zásahu SSSR v Polsku. USA daly najevo, že jakákoli vnější intervence do Polska by mohla mít závažný dopad na vztahy Západu s Východem. Američané v prohlášení také vyjádřili svou pokračující ochotu pomoci Polsku s hospodářskými a finančními problémy, a to tak dlouho, dokud bude situace v Polsku řešena mírovou cestou.²¹

Během zmíněného víkendu k uvalení stanného práva nakonec nedošlo, ale již 3. dubna 1981 byly Spojené státy opět na nohou - zrovna když se Reagan zotavoval v nemocnici ze svých zranění po atentátu na svou osobu (se kterým SSSR neměl opravdu nic společného), bezpečnostní služby informovaly o neobvyklém pohybu vojsk Varšavské smlouvy směrem k polským hranicím. V plné bojové pohotovosti se nacházelo 12 divizí, sovětské letecké síly se vyhnuly polskému radaru letíce pod ním a pronikly do polského leteckého prostoru. Sovětská vojska dlící v Polsku se přesunula do Varšavy, aby chránila objekty se sovětským personálem a sovětské ambasády v Západní Evropě najednou, aniž by byly sužovány demonstranty, žádaly zvláštní

¹⁸ Durman, cit. dílo, s. 229.

¹⁹ Kramer, M. Soviet Deliberations during the Polish Crisis, 1980 - 1981. Special Working Paper 1, CWIHP: Washington 1999, s. 95, cit. podle Gates, R. M. From the Shadows: The Ultimate Insider's Story of Five Presidents and How They won the Cold War. New York 1996, s. 230.

²⁰ Mastny, cit. dílo, s. 20, cit podle U.S. Defense Intelligence Agency, „Weekend of 28-29 March Ominous for Poland,“ 27 March 1981, „Compendium,“ č. 47.

policejní ochranu před „Trockisty.“ Navíc Brežněv právě cestoval do Prahy, kde se konal summit Varšavského paktu a československý vzdušný prostor byl uzavřen.²²

Invaze se ale opět nekonala, 2. dubna sice Brežněv na jednání politbyra stále obhajoval „jako zálohu“ možnost svolání 7 členských států Varšavského paktu, pravděpodobně k odsouhlasení společné intervence²³, ale o čtyři dny později se v Praze nechal slyšet, že řešení polské krize je nyní v polských rukou.²⁴ Navíc bylo vojenské cvičení Sojuz-81 ukončeno, byť Jaruzelski a Stanislaw Kania²⁵ tajně žádali o jeho pokračování, aby mohli posílit svou pozici i pozici PSDS.²⁶ Sověti také stále na polské předáky naléhali, aby už konečně vyhlásili výjimečný stav, Poláci však neustále otáleli - ačkoli chtěli polskou krizi vyřešit pokud možno bez sovětské účasti, neměli ještě dostatek sil stanné právo zavést a Solidaritu potlačit, a proto hráli o čas.

V dubnu americký prezident podnikl kontroverzní krok, jenž spočíval ve zrušení obilního embarga vůči SSSR, které bylo uvaleno Carterem jako reakce na invazi do Afghánistánu. Embargo sice jednak poškozovalo americké farmáře a jednak na jeho zrušení tlačili i spojenci USA produkující nadbytky obilí, avšak jeho zrušení podle většiny analytiků negativně ovlivnilo postavení americké administrativy během polské krize. USA tímto embargem mohly alespoň do určité míry působit na sovětský postup vůči Polsku.²⁷

V polovině června 1981 USA získaly informace, jež naznačovaly, že Sověti opět uvažují o vpádu do Polska. Reagan proto napsal Brežněvovi, že „*jak Spojené státy, tak i ostatní západní svět by takovou vojenskou akci přijaly velice nepříznivě.*“ Konkrétně měl americký prezident na mysli neobnovení rozhovorů o omezení jaderného zbrojení, žádné zlepšení vzájemných obchodních vztahů a nejtvrďší hospodářské sankce. Brežněvova odpověď

²¹ Statement by the Press Secretary on the Situation in Poland, 26. 3. 1981. In: Public Papers of the Presidents of the United States: Ronald Reagan 1981, WWW.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1981/32681c.htm

²² Haig, A. M., jr. Caveat, Realism, Reagan and Foreign Policy. London 1984, s. 243-244.

²³ Mastny, cit. dílo, s. 22, cit podle Minutes of CPSU Politburo session, 2. 4. 1981, National Security Archiv.

²⁴ Tamtéž, cit. podle Speech by Brezhnev, 6. 4. 1981 (datováno nesprávně 16. 4.), „Compendium“ doc. č. 53.

²⁵ Stanislaw Kania zastával v období od září 1980 do října 1981 funkci 1. tajemníka PSDS.

²⁶ Kramer, M. Colonel Kuklinski and the Polish Crisis, s. 54.

²⁷ Suchý, P. Reagan a říše zla. Vývoj americké zahraniční politiky a vztahů mezi supervelmocemi v letech 1981 – 1989. Brno 2004, s. 148-149.

nabubřele sdělovala, že polské dění má plně pod kontrolou polská vláda a navíc Sovětský svaz nijak nezajímá americký postoj vůči polské krizi.²⁸

Na začátku srpna polské vedení vytvořilo tajné centrum, kde byly vypracovávány plány na zavedení stanného práva. Jedním z klíčových členů tohoto centra byl i již zmíněný plukovník Kuklinski, jenž informace samozřejmě předával CIA. Reaganův poradce pro Východní Evropu a SSSR, Richard Pipes, se ve svých pamětech podivuje, proč se podle těchto nesmírně cenných informací nikdy nepostupovalo a navíc, což je téměř šokující, Pipesovi nebyly Kuklinského zprávy předávány a dokonce byly utajovány i před Haigem. Pipes dodává, že díky tomu si stejně jako zbytek vlády nevšiml, že polská vláda pod soustavným sovětským tlakem celý rok připravovala základy pro vojenskou akci a uzavírá: „*Pochybuji, že lze v dějinách najít jiný případ, kdy by došlo k tak ostudnému opominutí životně důležitých zpravodajských údajů.*“²⁹

Desátého září 1981 projednávalo politbyro situaci v Polsku a co se týče kritiky, nebylo polské vedení nijak šetřeno - Brežněv sdělil svůj pocit, že jednat s Kaniou by bylo určitě k ničemu, Černěnko si stěžoval, že Jaruzelski a Kania dělají všechno po svém, místo toho, aby se řídili pokyny z Moskvy a Grišin se přidal, že tito dva polští předáci už dokonce ani sami nepopírají vzdávání jedné pozice za druhou.³⁰

O den později pronesl Reagan prohlášení o potravinové pomoci Polsku, která byla poskytována prostřednictvím organizace Catholic Relief Services. Tato organizace koupila za výhodnou cenu od americké vlády mléko, jež mělo být v Polsku distribuováno prostřednictvím katolických biskupů.³¹

Od září došlo v Solidaritě, usilující o podíl na moci, k radikalizaci, jež byla odstartována na jejím sjezdu v témž měsíci, který směřoval ke konfrontaci s komunisty.³² V polovině září dorazila do CIA další z Kuklinského zpráv, v níž informoval o mimořádném zasedání Zemského výboru obrany (Komitet obrony kraju - KOK), jenž měl během polské krize

²⁸ Reagan, R. Život jednoho Američana: paměti prezidenta. Praha 1998, s. 263.

²⁹ Pipes, R. VIXI. Paměti nezařaditelného. Praha 1995, s. 244-245.

³⁰ Pracovní přepis těsnopisného záznamu ze zasedání politbyra, 10. 9. 1981. In: Crozier, cit. dílo, dodatek M, č. 3, s. 577-578.

³¹ Statement on Food Aid for Poland, 11. 9. 1981. In: Public Papers of the Presidents of the United States: Ronald Reagan 1981, WWW.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1981/91181b.htm

nejvyšší rozhodovací pravomoc a jemuž předsedal Jaruzelski. Na zasedání sice nebylo přijato finální rozhodnutí ohledně nastolení stanného práva, ale téměř všichni z účastníků jeho budoucí zavedení schvalovali. Z Kuklinského zprávy se též dalo vyčíst i překvapení nad tím, že CIA zaslala Solidaritě jeho předchozí sdělení vysoce citlivých informací o plánech polského komunistického režimu vůči ní. Kuklinski byl samozřejmě díky tomuto kroku v nebezpečí odhalení a doufal, že v budoucnu bude CIA opatrnější, neboť v Solidaritě se nacházeli i informátoři režimu, díky nimž se v tomto případě polští předáci o prozrazení svých plánů dozvěděli.³³

Další změna v polské politice se uskutečnila 16. - 18. října 1981 během zasedání ÚV PSDS, na kterém byla přijata rezignace Kani, jenž stále hájil ideu kompromisu a 1. tajemníkem byl místo něj zvolen generál Jaruzelski. Volba generála šéfem strany byla v dějinách komunistického hnutí ojedinělým případem, který však naznačoval, že situace v Polsku bude řešena silou.

Podstatné změny se odehrály i v SSSR, kde během zasedání sovětského politbyra na konci října uznali dokonce i zastánci tvrdé linie jako Ustinov a Andropov nemožnost vyslání sovětských vojsk do Polska.³⁴ Již podstatně dříve se podobně vyjádřil náčelník generálního štábu maršál Ogarkov, který byl toho názoru, že ještě jedna válka vedle té afghánské by mohla být pro SSSR nad jeho síly.³⁵ Válčit na dvou frontách by bylo pro hospodářsky stále více upadající Sovětský svaz opravdu velmi nebezpečné, nehledě na fakt, že stále viselo ve vzduchu nebezpečí aktivního zapojení se polské armády do boje proti invazním sovětským jednotkám a hospodářských sankcí ze strany USA a Západu.

Okrajovým, i když z ideologického hlediska ne zcela zanedbatelným důsledkem sovětské invaze do Polska, by bylo přerušení posledních pout mezi KSSS a komunistickými stranami v Západní Evropě (především italskou a španělskou), k němuž by téměř jistě došlo.³⁶

³² Nálevka, V. Studená válka. Praha 2003, s. 209.

³³ Kramer, M. Colonel Kuklinski and the Polish Crisis, s. 55-56.

³⁴ Kramer, M. Soviet Policy During the Polish Crisis. CWIHP Bulletin 5, Spring 1995, s. 121.

³⁵ Volkogonov, D. Šem' vožděj. Galereja liděrov SSSR, sv. 2. Moskva 1995, s. 65.

³⁶ Bialer, S. Poland and the Soviet Imperium. Foreign Affairs, America and the World 1980, s. 535.

Velmi zajímavé závěry přineslo další zasedání politbyra ÚV KSSS, které se konalo 10. prosince 1981 - necelé 3 dny před vyhlášením výjimečného stavu v Polsku. Podle Andropovova názoru se polské vedení stále jednoznačně nerozhodlo pro zavedení tohoto stavu, Jaruzelski v rozhovoru s ním jeho vyhlášení podmiňoval ekonomickou pomocí od SSSR a dokonce se zmínil i o pomoci vojenské. Politbyro de facto souhlasilo s Andropovem, že sovětská vojska do Polska vyslat nelze, a to dokonce i za cenu zisku moci Solidaritou (což vyplývá z Andropovových slov), protože ekonomické a politické sankce Západu by pro SSSR byly velmi nepříjemné. Politbyro dále souhlasilo s tím, že realizace vojenského převratu závisí jen na Polácích, Sověti na ně nebudou ani tlačit, ani jim nic rozmlouvat.³⁷

O dva dny později proto Suslov oficiálně Jaruzelskému sdělil, že Sovětský svaz nahlíží na řešení polské krize jako na vnitřní záležitost PLR.³⁸ A v noci z 12. na 13. prosince generál Jaruzelski vojenský převrat - „operaci X“ - konečně provedl; byla zatčena většina předáků Solidarity včetně Walesy. Tato událost samozřejmě ihned rezonovala v celém západním světě, napětí zvyšovaly čerstvé zprávy tajných služeb o plánech sovětské invaze.³⁹

Převrat zaskočil téměř každého včetně západních expertů, z nichž velká většina se pokoušela vždy dokazovat, jak struktury sovětského systému vojenský převrat již předem vylučují.⁴⁰ Pro svět však byla nejdůležitější skutečnost, že celá akce začala bez účasti vojsk Varšavské smlouvy.⁴¹ Zajímavým krokem, jenž však nebyl příliš dobrým vysvědčením pro východní blok, byla žádost polských velvyslanců v USA a Japonsku o azyl.

Reagan ve svých pamětech uvádí, že *odborníci z naší zpravodajské služby tvrdili, že celá akce byla Moskvou objednána i řízena.*⁴² Naproti tomu Richard Pipes zmiňuje ujišťování amerického ministerstva zahraničí, že se

³⁷ „Dokumenty komissii Suslova“. Sobytyja v Pol'she v 1981 g.“ Novaja i novjšaja istorija, 1994, č. 1, s. 100.

³⁸ Nálevka, cit. dílo, s. 210. J. L. Gaddis uvádí, že politbyro namluvilo Jaruzelskému, že se Sovětský svaz chystá v Polsku vojensky zasáhnout, a že Jaruzelski vlivem toho vyhlásil výjimečný stav, aby předešel invazi Rudoarmějců. Tento názor nesdílím vzhledem k řeči pramenů, které sdělují, jak již bylo uvedeno, že Sověti se na zasedání politbyra 10. 12. 1981 shodli, že nebudou na polské vedení ani tlačit, ani mu cokoli rozmlouvat. Gaddisův názor viz Gaddis, J. L. Studená válka. Praha 2006, s. 195.

³⁹ Crozier, cit. dílo, s. 322.

⁴⁰ Davies, N. Polsko. Dějiny národa ve středu Evropy. Praha 2003, s. 44.

⁴¹ Paczkowski, A. Půlstoletí dějin Polska 1939 – 1989. Praha 2000, s. 316.

⁴² Reagan, cit. dílo, s. 264.

Sovětský svaz na událostech nepodílel.⁴³ Jak je vidět, USA neměly minimálně zpočátku o roli Moskvy v převratu příliš jasno. Pravda se nejspíše nachází někde uprostřed - Sověti samozřejmě celou dobu na polské předáky tlačili, aby převrat podnikli, avšak kdyby se k tomu Jaruzelski sám neodhodlal, sami by těžko změnu stavu v Polsku nastolili, když odmítli intervenovat. Dokonce byli i ochotni v případě nouze Polsko Solidaritě obětovat, jak vyplývá z již zmíněné Andropovovy řeči na zasedání politbyra 10. prosince.

Až 17. prosince 1981 Reagan přečetl prohlášení týkající se polského dění, ve kterém označil stanné právo a masové zatýkání za „*velké porušení Helsinských dohod*“. Polsku také sliboval hospodářskou pomoc, ale jen pokud obnoví civilní pořádek. Amerického prezidenta dění v Polsku velmi rozzuřilo a na jeho naléhání byla již brzy přijata velmi tvrdá odvetná opatření, jež však nikdy nebyla tak drastická, jak původně zamýšlel.⁴⁴

Došlo i na korespondenci s Brežněvem - 23. prosince mu Reagan odeslal dopis kritizující Sovětský svaz - odmítal v něm sovětský názor, že události v Polsku jsou „*vnitřní záležitostí*“, „neboť v měsících před zavedením stanného práva SSSR opakovaně zasahoval do tamějšího dění.“⁴⁵ Téhož dne se do kritiky Sovětů pustil i ve svém předvánočním projevu, ve kterém vyhlásil sankce uvalené na Polsko, mezi něž patřilo přerušování vývozního a dovozního bankovního úvěrového pojištění, přerušování polských letů do USA a zamezení rybaření polským lodím v amerických vodách. Jaruzelski o mnoho let později přiznal, že tato a další opatření stála Polsko 12 miliard dolarů, což byla nemalá částka.⁴⁶

O dva dny později, podle Reaganových slov zrovna když si s rodinou pod vánočním stromkem rozbali dárky, byla prezidentovi doručena Brežněvova velmi ostrá odpověď. Sovětský vůdce obvinil USA z vměšování se do polských záležitostí, předstíral, že polská krize již skončila a Reagana vybízel, aby se věnoval vážnějším problémům jako je například odzbrojení.⁴⁷

⁴³ Pipes, cit. dílo, s. 246.

⁴⁴ Tamtéž, s. 246-247.

⁴⁵ Reagan, cit. dílo, s. 265.

⁴⁶ Pipes, cit. dílo, s. 249; Address to the Nation About Christmas and the Situation in Poland, 23. 12. 1981. In: Public Papers of the Presidents of the United States: Ronald Reagan 1981, WWW.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1981/122381e.htm

⁴⁷ Reagan, cit. dílo, s. 265; Pipes, cit. dílo, s. 250.

Je nutné také zmínit, že evropští spojenci z NATO, narozdíl od Spojených států, reagovali na převrat spíše vlažně či až s nádechem zlehčování, což bylo pochopitelné vzhledem k jejich obchodním aktivitám se SSSR. Vrcholem bylo veřejné odsouzení amerických sankcí vůči Polsku německým ministrem zahraničí a představitelem politiky usmiřování Hansem-Dietrichem Genscherem.⁴⁸

Vzhledem k nesmlouvavému postoji Sovětů vyhlásil Reagan 29. prosince 1981 sankce i na Sovětský svaz. Mezi ně patřily zákaz letů sovětského Aeroflotu do USA, embargo na vývoz elektronických zařízení, počítačů a dalších moderních technologií, přerušování jednání o nových dlouhodobých dodávkách obilí, přerušování jednání o nové sovětsko-americké námořní dohodě, zrušení některých výměnných programů a nakonec kámen úrazu ve vztahu k evropským spojencům - embargo na zařízení používaná v oblasti ropy a zemního plynu.⁴⁹

Do Západní Evropy byl totiž budován ze Sibíře plynovod a embargo se samozřejmě týkalo i zařízení potřebných při jeho výstavbě. Když Reagan hledal podporu pro sankce u evropských spojenců, byl jimi zklamán - souhlasili, aby byl dán najevo nesouhlas se sovětskou politikou, ale neměl se týkat plynovodu; proto odmítali připojit se k zastavení jeho budování.⁵⁰ Otázkou také bylo, zda má mít embargo i zpětnou platnost - tzn. jestli se má týkat i již podepsaných smluv. Haig byl proti tomu, avšak administrativa přijala návrh ministerstva financí, že zpětná platnost je relevantní.⁵¹ Spojené státy časem dokonce vyžadovaly, aby se na stavbě plynovodu nepodílely nejen americké firmy, ale i ty, které využívaly amerických licencí. Obavy USA ze závislosti Západní Evropy na plynu ze SSSR nebyly opodstatněné, neboť sovětské dodávky měly pokrýt jen zhruba 5% její celkové energetické spotřeby.⁵² Nicméně v otázce plynovodu se polská krize stala krizí západní

⁴⁸ Crozier, cit. dílo, s. 322.

⁴⁹ Statement on U.S. Measures Taken Against the Soviet Union Concerning Its Involvement in Poland, 29. 12. 1981. In: Public Papers of the Presidents of the United States: Ronald Reagan 1981, WWW.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1981/122981m.htm

⁵⁰ Reagan, cit. dílo, s. 267.

⁵¹ Haig, cit. dílo, s. 254.

⁵² Luňák, P. Západ: Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce. Praha 1997, s. 311.

aliance,⁵³ protože ekonomická zainteresovanost západoevropských zemí na jeho výstavbě byla značná a tudíž se jí nehodlaly jen tak vzdát.

Sankce uvalené na Sovětský svaz měly ještě další důležitý význam, jenž bohužel nebyl patřičně vysvětlen ani americké veřejnosti, ani spojencům, takže jejich zavedení vypadalo jen jako důsledek Reaganovy podrážděnosti. Jednalo se o to, že sankce prolamovaly syndrom jaltského uspořádání Evropy, podle něhož Polsko leželo ve sféře sovětského vlivu. Představovaly výzvu legitimitě komunistického bloku, která byla během détente brána jako fakt, a kterou evropští spojenci USA (narozdíl od nich) dále uznávali.⁵⁴ Spojence z Evropy také nijak nenadchlo, že Reagan je o sankcích informoval pouhých 6 hodin před jejich vyhlášením a vůbec je s nimi nekonzultoval.⁵⁵

Závěrem je možné na základě dochovaných pramenů shrnout, že Sovětský svaz od začátku polské krize naléhal na polské vedení, aby situaci co nejdříve vyřešilo a dokonce byl zpočátku ochoten i intervenovat, avšak pouze se souhlasem polského vedení, jenž však nebyl vyřčen. Sověti postupně svou ochotu k intervenci vzali zpět, neboť se obávali sankcí ze strany Západu, přílišného vyčerpání svého krizí procházejícího hospodářství, dále války na dvou frontách a také dost pravděpodobného ozbrojeného odporu polské armády a obyvatel. Proto už jen na polské komunisty tlačili, aby převrat provedli, a když se stále nic nedělo, začínali na situaci rezignovat, a to včetně kalkulování s možností nástupu Solidarity k moci. SSSR se sice předtím do polské krize neustále vměšoval, například již zmíněným nátlakem, avšak jeho přímý podíl na provedení Jaruzelského převratu je vzhledem k výpovědi pramenů velmi nepravděpodobný, byť řada západních činitelů včetně Reagana byla přesvědčena o opaku.

⁵³ Garton Ash, T. *The Polish Revolution*. London 1991, s. 316.

⁵⁴ Pipes, cit. dílo, s. 252.

⁵⁵ Schmidt, H. *Menschen und Mächte*. Berlin 1988, s. 302.

6 Závěr

Ve své práci jsem se snažil, za použití dostupných dokumentů, paměti nejdůležitějších aktérů vzájemných vztahů a nejnovější i starší odborné literatury, co možná nejsrozumitelněji přiblížit dění sovětsko - amerických vztahů Carterova a prvního roku Reaganova prezidentství.

Na počátku sledovaného období obě zneprátelené strany doufaly, že povedou vzájemný dialog. Jimmy Carter s upřímnou až poněkud naivní snahou, že se domluví se Sověty v dobrém, sovětské vedení, které bylo neustále sužováno pocitem nejistoty a méněcennosti vůči Spojeným státům, chtělo v rámci dialogu získat pro sebe na úkor Američanů výhody v jakékoli oblasti, ve které by to bylo možné a pokračovat v politice détente, a to kvůli svým obavám z Američanů, a také prospěchu, který Sovětskému svazu přinášela. Sověti se obávali případné války s USA a i přes své „dobrodružné“ akce ve třetím světě si vždy pečlivě dávali pozor, aby nezašli příliš daleko. I Spojené státy měly nadále zájem pokračovat v politice détente, ale vývoj událostí se ubíral směrem, jenž byl s touto politikou neslučitelný.

Détente byla ohrožena, mimo jiné, kvůli Carterově politice lidských práv, která byla v americké zahraniční politice novotou. Moskva vnímala tuto iniciativu amerického prezidenta jako pokus podkopat sovětský systém, a proto propojovala otázku lidských práv s ostatními problémy vzájemných vztahů, narozdíl od Washingtonu, což vztahy supervelmocí komplikovalo. Détente ohrožovala i již zmíněná sovětská angažovanost ve třetím světě. Definitivním hrobníkem politiky uvolnění se stala sovětská invaze do Afghánistánu. Díky ní se naplno „rozhořela“ tzv. druhá studená válka, jejíž pozvolný nástup lze sledovat již od počátku Carterova prezidentství právě v rámci politiky lidských práv a sovětské angažovanosti ve třetím světě. Názor, že druhá studená válka začala až s příchodem Ronalda Reagana k moci, je mylný.

Poté, co Sověti nehodlali změnit své stanovisko ohledně přítomnosti Rudé armády v Afghánistánu, byl definitivně zpečetěn i osud ratifikace dohody SALT II, nicméně i přesto obě supervelmoci tuto dohodu de facto až do jejího vypršení dodržovaly. Původně si Carter od SALT II sliboval znovunastartování politiky détente, ale díky sovětské neústupnosti v otázce

Afghánistánu a následném krachu ratifikace se začal s myšlenkou na pokračování politiky uvolnění loučit.

Jinak tomu ovšem bylo na sovětské straně, která vkládala určité naděje do Carterova protikandidáta v prezidentských volbách, Ronalda Reagana, a to i přes jeho nevybíravě antisovětskou předvolební kampaň. Politbyro ve skrytu duše doufalo, že se po Reaganově zvolení jeho předvolební rétorika změní v pragmatický přístup jako v případě Richarda Nixona. Sověti totiž politiku uvolnění potřebovali kvůli oživení svého chřadnoucího hospodářství. Hlavním důvodem, proč neintervenovali v Polsku během tamější krize bylo to, že si již nemohli dovolit uvalení dalších sankcí ze strany Západu a další zatížení své ekonomiky. Pokud by se jejich naděje, že Reagan změní po vítězství ve volbách svůj přístup k Sovětskému svazu, vyplnila, mohlo by být v détente pokračováno.

Nemalým problémem, zanechávajícím značné šrámy na politice uvolnění, bylo i to, že sovětské vedení, které bylo hned od Carterova nástupu do funkce konfrontováno s politikou lidských práv a prezidentovou snahou opustit vladivostockou dohodu jako základ SALT II, brzy začalo amerického prezidenta vnímat pouze s tím, že si neustále něco vymýšlí, aby Sovětskému svazu uškodil a získal pro Spojené státy jednostranné výhody. Vlivem toho Sověti viděli de facto téměř v každé jeho iniciativě nebezpečí. Carterovým plánem však bylo vzájemně se dohodnout takovým způsobem, aby dohoda byla pro obě strany přijatelná, neusiloval v první řadě o jednostranný prospěch.

Názory, že Carter byl slabým a neschopným prezidentem, jsou přinejmenším velmi zjednodušující, ne-li přímo chybné - pokud by tomu tak bylo, proč by kupříkladu Reagan přebíral Carterovu vojenskou politiku místo aby ji revidoval? Pravdou je, že Carter nejprve nahlížel na Sověty s určitou naivitou a důvěřoval jim víc než bylo vhodné. Jeho velkou chybou byla i nekonzistentní zahraniční politika, zosobněná odlišnými názory a přístupem jejích hlavních aktérů, Cyruse Vance a Zbigniewa Brzezinského, kteří se ohledně Sovětského svazu neshodli téměř v žádné otázce. Na druhou stranu vždy, když Sovětský svaz překročil únosnou mez nebo hrozilo její překročení, Carter reagoval nekompromisně - ať už to bylo v reakci na invazi do Afghánistánu nebo během polské krize, během níž Carterova administrativa Moskvu důrazně varovala, aby se vystříhala vojenské intervence do Polska.

Carterovým negativem byla také přílišná nedočkavost, která se projevila v jeho nátlaku na Sověty v otázce dodržování lidských práv, v níž chtěl rychle dosáhnout pokroku. Až poté, co tento nátlak začal klást překážky jednání o SALT II, učinil v červnu 1977 sebekritiku a v rámci svého memoranda PRM-28 uznal, že ve východním bloku nedojde ke změnám v oblasti lidských práv v krátkém časovém úseku. Prezidentova nedočkavost je patrná i na počátku jeho jednání o SALT II, kdy se snažil dosáhnout podstatné změny v podobě značného snížení početních limitů na strategické jaderné zbraně, které by se tak výrazně odklonily od dosavadní vladivostocké dohody. Výsledným efektem jeho konání však bylo pouze to, že sovětské předáky pobouřil a otázka SALT II se díky tomu načas ocitla na mrtvém bodě.

Prezidentovou slabinou byla i jeho určitá nerozhodnost, jež se projevovala v již zmíněné nekonzistentní zahraniční politice, která vůči Sovětskému svazu sledovala „cik cak“ kurz, protože někdy se přiklonil k tvrdému postoji Brzezinského, jindy k mírnějšímu Vanceovu. Carter se nedokázal definitivně přiklonit na stranu Vance nebo Brzezinského, dokud mu situaci neulehčila invaze Rudé armády do Afghánistánu, jejímž vlivem se dostal s konečnou platností do popředí ostrý Brzezinského přístup.

I přes uvedené nedostatky však Jimmyho Cartera nemůžeme v rámci černobílého vidění odsoudit jako neschopného, a to i kvůli tomu, že dokončil normalizaci vztahů s Čínou a měl velký podíl na podpisu campdavidské egyptsko - izraelské mírové smlouvy a na pokračujícím pozvolném omezování jaderného potenciálu obou supervelmocí v rámci dohody SALT II.

Díky normalizaci americko - čínských vztahů se musel mít Sovětský svaz více na pozoru, protože Spojené státy mohly „čínskou kartu“ využívat pro případné trestání sovětských prohřešků. Například poté, co se na politické scéně objevila aféra se sovětskou bojovou brigádou na Kubě, byly Spojené státy ochotny navázat s Čínou kontakty ve vojenské oblasti (k tomu nakonec došlo až potom, co Rudá armáda podnikla invazi do Afghánistánu). Američané použili „čínskou kartu“ i během polské krize, tentokrát jako prostředek nátlaku, když Carterova administrativa hrozila Moskvě, že v případě vojenské intervence do Polska se Spojené státy dost možná uchýlí přímo k vojenské spolupráci s ČLR.

V Sovětském svazu svíral moc, vzhledem k Brežněvově zdravotní indispozici, triumvirát Ustinov - Andropov - Gromyko. Tato skutečnost se projevila v tvrdší politice Moskvy, jež byla především dílem ministra obrany Ustinova, a také šéfa KGB Andropova. Slabý Gromyko byl ve vleku zbývajících dvou členů triumvirátu, téměř se naskýtá myšlenka, že v SSSR nebyla vláda tří, ale dvou, protože Gromykův strach z Ustinova dosahoval takových rozměrů, že ministr zahraničí svému kolegovi z ministerstva obrany de facto pouze přitakával nebo mlčel, jako v případě rozmístování raket středního doletu SS-20 mířících na západní Evropu.

Zahraněční politika Sovětského svazu byla stále ovlivňována ideologií, Sověti se nadále snažili prostřednictvím mezinárodního třídního boje odstranit kapitalismus. Tento třídní boj však byl limitován hospodářskými možnostmi Sovětského svazu, který se stále více stával závislým na obchodu se Západem. Sovětští předáci sice v tomto období nevěnovali narůstajícím hospodářským těžkostem své země zas tak velkou pozornost, ale to nic neměnilo na faktu, že SSSR byl problémy omezován.

Je překvapivé, že Moskva byla rozhodnuta v Polsku neinterventovat i v případě převzetí moci Solidaritou, a že s touto myšlenkou přišel zrovna „jestřáb“ Jurij Andropov. Politbyro však takto rozhodlo hlavně kvůli výše uvedeným hospodářským problémům, protože Sovětský svaz si nemohl dovolit další ekonomické sankce ze strany Západu, které by vojenská intervence do Polska s sebou přinesla. Hospodářská a systémová krize Sovětského svazu byla nakonec hlavní příčinou jeho zániku a rozpadu, který urychlila Reaganova politika masivního zbrojení.

Sovětsko - americké vztahy až příliš zatěžovala vzájemná nedůvěra - Američané se obávali neočekávaného jaderného úderu protistrany stejně jako Sověti, ačkoli ani jedna ze supervelmocí nic takového v úmyslu neměla, minimálně z toho důvodu, že na obou stranách převažoval názor, že jadernou válku nelze vyhrát. Obě supervelmoci také téměř permanentně očekávaly nějakou lest či úskok ze strany protivníka.

Vzájemné vztahy byly též zatěžovány oboustrannými mylnými předpoklady, které se projevily i v podle mého názoru nejcitlivějším problému vzájemných vztahů - sovětské invazi do Afghánistánu. Carter se totiž po invazi přiklonil k Brzezinského názoru, že Sověti mají v plánu proniknout do oblasti

Perského zálivu a zde získat pod svou kontrolu ropná pole a k nim vedoucí námořní cesty, aby tak odřízly USA od jejich hlavních dodavatelů ropy. Sověti však nikdy nic takového v plánu neměli. Na sovětské straně se zase ministr obrany Ustinov obával, že kdyby Sovětský svaz v Afghánistánu nezasáhl, mohla by se tato země stát americkou základnou těsně poblíž citlivé jižní hranice SSSR.¹ Jeho obavy byly velmi přehnané, a to i kvůli tradičnímu odporu afghánských kmenových vůdců vůči vměšování se do vnitřních záležitostí Afghánistánu. Sověti se navíc chybně domnívali, že Washington se invazí zas tak příliš nevzruší, protože ji vnímali jako lokální konflikt a netušili, že USA se kvůli ní začnou obávat o osud ropy v Perském zálivu.²

Sovětské vedení bylo proto přesvědčeno, nechápajíc americké rozhořčení, že se Američané snaží invazi Rudé armády zneužít pro své cíle, a že ji kritizují především kvůli tomu, aby ospravedlnili nastolování tvrdšího kurzu vůči SSSR. Moskva totiž dávala hlavní vinu za nástup druhé studené války Spojeným státům, neboť zastávala názor, že americké obavy o bezpečnost Perského zálivu jsou jen pouhým zastíráním výše uvedeného. Diametrálně odlišné hodnocení invaze bylo jedním z největších problémů, protože devalvovalo dosavadní alespoň snahu zlepšit vzájemné vztahy.

Po nástupu Ronalda Reagana do prezidentského úřadu byli Sověti zklamáni jeho neústupností. Určité naděje Moskvy, zpočátku vkládané do nového prezidenta ohledně změny jeho konfrontačního přístupu k Sovětskému svazu na pragmatický, byly poněkud naivní. Reaganova neústupnost se ale načas změnila ve vstřícnost, a to v jeho dopise Brežněvovi, napsaném v nemocnici, kde byl hospitalizován po neúspěšném pokusu o atentát na jeho osobu. Nicméně Sověti tuto Reaganovu „slabou chvíli“ nedocenili a namísto pokusu zlepšit vzájemné vztahy odpověděli odměřeným dopisem.

V kapitolách věnovaných rozhovorům o omezení strategických jaderných zbraní (SALT II) a problematice jaderných zbraní v evropském prostoru jsem uváděl základní technické údaje popisovaných zbraní, včetně anglických názvů jejich typů a zkratk těchto typů, užívaných v amerických dokumentech, protože z vlastní zkušenosti musím přiznat, že nebylo vždy jednoduché se ihned zorientovat v jejich poměrně bohaté terminologii.

¹ Dobrynin, A. In *Confidence: Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents*. New York 1995, s. 441.

Orientace v problematice rozhovorů SALT II byla obtížná i pro tehdejší představitele obou stran, což vyplývá mimo jiné i z toho, že ve svých pamětech občas prezentují početní limity na tu či onu zbraň nebo skupinu zbraní nesprávnými čísly.

Na úplný závěr je nutné podotknout, že problematika sovětsko - amerických vztahů daného období bude postavena do jiného světla poté, co Spojené státy poskytnou badatelům k dispozici dokumenty Carterovy a Reaganovy administrativy v rámci edice Foreign Relations of the United States (FRUS), na což si budeme muset ještě nějakou chvíli počkat, protože v současné době jsou zveřejňovány teprve počáteční svazky Nixonova prezidentství. Poskytnutí dokumentů dluží vědecké obci i dědic Sovětského svazu, Rusko, protože k období Brežněvovy vlády bylo dosud zveřejněno mnohem méně dokumentů než například k Chruščovově nebo Stalinově éře. Například stále nebyla definitivně zodpovězena otázka, proč se Sověti nakonec rozhodli v Afghánistánu vojensky intervenovat.

² Tamtéž, s. 448.

7 Seznam použitých pramenů a literatury

7.1.1 DOKUMENTY:

- American Foreign Policy 1977 -1980: Basic Documents. Washington: Department of State U.S. Government Printing Office, 1983.
- Brežněv, L. I. Projevy a stati. 1976 - 1977. Praha 1979.
- Brežněv, L. I. Projevy a stati. 1978 - 1979. Praha 1981.
- Brežněv, L. I. Projevy a stati. 1979 - 1981. Praha 1983.
- Carterovy instrukce Brzezinskému před cestou do Číny, 17. 5. 1978. In: Brzezinski, cit. dílo, příloha, s. 1.
- Cold War International History Project (CWIHP), Virtual Archive (Collection: US - Soviet Relations; Soviet Invasion of Afghanistan; 1980 - 1981 Polish Crisis).
- CWIHP Bulletin 5. Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, D.C., Spring 1995, s. 140 add. - Carterova korespondence s Brežněvem.
- CWIHP Bulletin 8-9. Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, D.C., Winter 1996/1997, s. 133 add. - dokumenty k invazi do Afghánistánu.
- „Dokumenty komissii Suslova“. Sobytija v Pol'she v 1981 g.“ Novaja i novjšaja istorija, 1994, č. 1, s. 84 - 105.
- Grossman, A. S. (ed.). „Sekretnyje dokumenty iz osobyh papok: Afganistan“. Voprosy istorii, 1993, č. 3, s. 3 – 33.
- Pozicija rukovodstva SŠA v svjazi s vvodom sovětskich vojsk v Afganistan v 1979 g. Novaja i novjšaja istorija, 1997, č. 3, s. 107 – 139.
- Pracovní přepis těsnopisného záznamu ze zasedání politbyra, 10. 9. 1981. In: Crozier, B. Vzestup a pád sovětské říše. Praha 2004, dodatek M, č. 3, s. 577-578.

7.1.1.1 CARTEROVY PREZIDENTSKÉ DIREKTIVY (PD -
PRESIDENTIAL DIRECTIVE) A MEMORANDA (PRM -
PRESIDENTIAL REVIEW MEMORANDUM)

- PD-6: Cuba, 15. 3. 1977,
WWW.jimmycarterlibrary.org/documents/pddirectives/pd06.pdf
- PD-7: SALT Negotiations, 23. 3. 1977,
WWW.jimmycarterlibrary.org/documents/pddirectives/pd07.pdf
- PD-18: U.S. National Strategy, 24. 8. 1977,
WWW.jimmycarterlibrary.org/documents/pddirectives/pd18.pdf
- PD-63: Persian Gulf Security Framework, 15. 1. 1981,
WWW.jimmycarterlibrary.org/documents/pddirectives/pd63.pdf
- PRM-24: People's Republic of China, 5. 4. 1977,
WWW.jimmycarterlibrary.org/documents/prmemorandums/prm24.pdf
- PRM-28: Human Rights, 8. 7. 1977,
WWW.jimmycarterlibrary.org/documents/prmemorandums/prm28.pdf

7.1.1.2 SALT II

- Memorandum of Understanding between USA and SSSR Regarding the Establishment of a Data Base on the Numbers of Strategic Offensive Arms, 18. 6. 1979, WWW.fas.org/nuke/control/salt2/text/salt2-4.htm
- Protocol to the Treaty between USA and SSSR on the Limitation of Strategic Offensive Arms, 18. 6. 1979,
WWW.fas.org/nuke/control/salt2/text/salt2-3.htm
- Treaty between USA and SSSR on the Limitation of Strategic Offensive Arms, 18. 6. 1979, WWW.fas.org/nuke/control/salt2/text/salt2-2.htm

7.1.1.3 REAGANOVY NÁRODNÍ BEZPEČNOSTNÍ DIREKTIVY (NSDD
- NATIONAL SECURITY DECISION DIRECTIVE)

- NSDD-3, 14. 12. 1981: Crisis Management,
WWW.fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-003.htm
- NSDD-12, 1. 10. 1981: Strategic Forces Modernization Program,
WWW.fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-012.htm

- NSDD-15, 16. 11. 1981: Theater Nuclear Forces (Intermediate-Range Nuclear Forces), WWW.fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-015.htm
- NSDD-17, 4. 1. 1982: National Security Decision Directive on Cuba and Central America, WWW.fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-017.htm

7.1.1.4 REAGANOVY PROJEVY, MEMORANDA, ROZHOVORY, TISKOVÉ KONFERENCE

- Address to the Nation About Christmas and the Situation in Poland, 23. 12. 1981. In: Public Papers of the Presidents of the United States: Ronald Reagan 1981, WWW.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1981/122381e.htm
- Excerpts From an Interview With Walter Cronkite of CBS News, 3. 3. 1981. In: Public Papers of the Presidents of the United States: Ronald Reagan 1981, WWW.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1981/30381c.htm
- Memorandum Directing the Termination of United States Restrictions on Agricultural Sales to the Soviet Union, 24. 4. 1981. In: Public Papers of the Presidents of the United States: Ronald Reagan 1981, WWW.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1981/42481b.htm
- Remarks and a Question-and-Answer Session with Reporters on the Announcement of the United States Strategic Weapons Program, 2. 10. 1981. In: Public Papers of the Presidents of the United States: Ronald Reagan 1981, WWW.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1981/100281c.htm
- Statement by the Press Secretary on the Situation in Poland, 26. 3. 1981. In: Public Papers of the Presidents of the United States: Ronald Reagan 1981, WWW.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1981/32681c.htm
- Statement on Food Aid for Poland, 11. 9. 1981. In: Public Papers of the Presidents of the United States: Ronald Reagan 1981, WWW.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1981/91181b.htm
- Statement on Terminating United States Restrictions on Agricultural Sales to the Soviet Union, 24. 4. 1981. In: Public Papers of the Presidents of the

United States: Ronald Reagan 1981,
WWW.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1981/42481a.htm

- Statement on U.S. Measures Taken Against the Soviet Union Concerning Its Involvement in Poland, 29. 12. 1981. In: Public Papers of the Presidents of the United States: Ronald Reagan 1981, WWW.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1981/122981m.htm
- The President's News Conference, 10. 11. 1981. In: Public Papers of the Presidents of the United States: Ronald Reagan 1981, WWW.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1981/111081d.htm

7.1.2 PAMĚTI, SVĚDECTVÍ:

- Alexandrov - Agentov, A. M. Ot Kollontaj do Gorbačeva. Moskva 1994.
- Anderson, M. Revolution. New York 1988.
- Arbatov, G. Zaťjanuvšejsja vyzdorovlenije. Moskva 1991.
- Arbatov, G. Das System. Ein Leben im Zentrum der Sowjetpolitik. Frankfurt a. M. 1993.
- Brzezinski, Z. Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser, 1977 - 1981. London 1983.
- Carter, J. Keeping Faith: Memoirs of a President. London 1982.
- Dobrynin, A. In Confidence: Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents. New York 1995.
- Grišin, V. V. Ot Chruščova do Gorbačova: Poličasckije portrety pjati gensekov i A. N. Kosygina - mumuary. Moskva 1996.
- Gromyko, A. Pamjatnoje, sv. 1 - 2. Moskva 1988.
- Haig, A. M., jr. Caveat, Realism, Reagan and Foreign Policy. London 1984.
- Kissinger, H. Roky obnovy. Praha 2002.
- Kissinger, H. Roky v Bílém domě. Praha 2006.
- Kornijenko, G. M. „Kak prinimalis' rešenija o vvode sovětskich vojsk v Afghanistan i ich vyvode“. Novaja i novějšaja istorija, 1993, č. 3, s. 107 – 118.

- Meehan, F. J. Reflections on the Polish Crisis. CWIHP Bulletin 11, Winter 1998, s. 43 – 47.
- Nitze, P. H. From Hiroshima to Glasnost: a memoir of five perilous decades. London 1989.
- Noonan, P. Když kraloval charakter. Praha 2004.
- Pipes, R. VIXI. Paměti nezařaditelného. Praha 1995.
- Reagan, R. Život jednoho Američana: paměti prezidenta. Praha 1998.
- Schmidt, H. Menschen und Mächte. Berlin 1988.
- Vance, C. Hard Choices: Critical Years in America's Foreign Policy. New York 1983.

7.1.3 LITERATURA:

- Arbatov, G. The Soviet Viewpoint. New York 1983.
- Bradley, J. F. N. Válka a mír po roce 1945. Dějiny vztahů mezi Sovětským svazem a Západem. Victoria Publishing 1994.
- Bradsher, H. S. Afghan Communism and Soviet Intervention. Oxford 1999.
- Cohen, W. I. (ed.). The Cambridge History of American Foreign Relations. Volume 4: America in the Age of Soviet Power, 1945 – 1991. Cambridge 1993.
- Crozier, B. Vzestup a pád sovětské říše. Praha 2004.
- D'Souza, D. Ronald Reagan. Jak se obyčejný muž stal neobyčejným vůdcem. Brno 2004.
- Davies, N. Polsko. Dějiny národa ve středu Evropy. Praha 2003.
- Durman, K. Útěk od praporů. Praha 1998.
- Edmonds, R. Soviet Foreign Policy: The Brezhnev Years. Oxford 1983.
- Gaddis, J. L. Studená válka. Praha 2006.
- Garton Ash, T. The Polish Revolution. London 1991.
- Gelman, H. The Brezhnev Politburo and the Decline of Détente. Cornell U.P. 1984.

- Greenstein, F. I. (ed.). The Reagan Presidency. The Johns Hopkins U. P. Baltimore 1983.
- Hildermeier, M. Geschichte der Sowjetunion 1917-1991. München 1998.
- Jonášová, D. Carterova politika vůči SSSR. Diplom.práce, Praha: VŠE 1993.
- Kaufman, B. I. The Presidency of James Earl Carter, jr. Lawrence 1993.
- Kissinger, H. Umění diplomacie. Praha 1997.
- Litera, B. - Martínek, M. a kol. Kdo je kdo ve světové politice. Praha 1993.
- Luňák, P. Západ: Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce. Praha 1997.
- Malia, M. Sovětská tragédie. Historie socialismu v Rusku 1917 - 1991. Praha 2004.
- Nálevka, V. Studená válka. Praha 2003.
- Newmann, W. W. Managing National Security Policy: The President and the Process. Pittsburgh 2003.
- Něžinskij, L. N. (ed.). Sovětskaja vněšnja politika v gody „Cholodnoj vojny“. Moskva 1995.
- Paczkowski, A. Půlstoletí dějin Polska 1939 – 1989. Praha 2000.
- Pečenka, M. - Luňák, P. a kol. Encyklopedie moderní historie. Praha 1995.
- Pflüger, F. Die Menschenrechtspolitik der USA: Amerikanische Aussenpolitik zwischen Idealismus und Realismus 1972 – 1982. München 1983.
- Plechanovová, B. - Fidler, J. Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941-1995. Praha 1997.
- Roberts, G. K. The Soviet Union in the World Politics: Coexistence, Revolution and Cold War 1945-1991. London 1999.
- Sarin, O - Dvoreckij, L. Afghánský syndrom. Sovětský Vietnam. Brno 2001.
- Sarkesian, S. Ch. (ed.). Defense Policy and the Presidency: Carter's First Years. Boulder 1979.
- Schäfer, P. Prezidenti USA. Od George Washingtona po Billa Clintona. Praha 1995.

- Schweigler, G. Von Kissinger zu Carter: Entspannung im Widerstreit von Innen- und Aussenpolitik 1969-1981. München 1982.
- Skřivan, A., ml. Teng Siao-Pching. První muž Říše středu. Praha 1996.
- Snow, D. M. - Brown, E. United States Foreign Policy: Politics Beyond the Water's Edge. Boston 1999.
- Suchý, P. Reagan a říše zla. Vývoj americké zahraniční politiky a vztahů mezi supervelmocemi v letech 1981 – 1989. Brno 2004.
- Talbott, S. Deadly Gambits. London 1985.
- Tindall, G. B. - Shi, D. E. USA. Praha 1994.
- Vanden Berghe, Y. Velké nedorozumění? Dějiny studené války 1917 – 1990. Praha 1996.
- Veber, V. Komunistický experiment v Rusku 1917 - 1991. Malé dějiny SSSR. Praha 2001.
- Volkogonov, D. Sěm' vožděj. Galereja liděrov SSSR, sv. 2. Moskva 1995.
- Vykoukal, J. – Litera, B. – Tejchman, M. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989. Praha 2000.
- Wanner, J. Brežněv a východní Evropa 1968 - 1982. Praha 1995.
- Westad, O. A. (ed.). Reviewing the Cold War. Approaches, Interpretations, Theory. London 2001.

7.1.4 Články, studie:

- Ball, G. W. Reflections on a Heavy Year. Foreign Affairs, America and the World 1980, s. 474-499.
- Bertram, Ch. The Implications of Theater Nuclear Weapons in Europe. Foreign Affairs, Winter 1981/82, s. 305 - 326.
- Bialer, S. Poland and the Soviet Imperium. Foreign Affairs, America and the World 1980, s. 522 - 539.
- Brinkley, D. The Rising Stock of Jimmy Carter: The „Hands on“ Legacy of Our Thirty-ninth President. Diplomatic History, Fall 1996, č. 4, s. 505 – 529.

- Bundy, McGeorge - Kennan, G. F. - McNamara, R. S. - Smith, G. Nuclear Weapons and the Atlantic Alliance. *Foreign Affairs*, Spring 1982, s. 753 - 768.
- Garrison, J. A. Explaining Change in the Carter Administration's China Policy: Foreign Policy Adviser Manipulation of the Policy Agenda. *Asian Affairs: An American Review*, Summer 2002, č. 2, s. 83 – 98.
- Garrison, M. Hopes Raised and Dashed - Carter, Brezhnev, and SALT II: An Introduction to G. M. Kornienko's Commentary. *CWIHP Bulletin* 5, Spring 1995, s. 140.
- Garthoff, R. The Conference on Poland 1980 – 1982: Internal Crisis, International Dimensions. *CWIHP Bulletin* 10, March 1998, s. 229 – 232.
- Howard, M. Return to the Cold War. *Foreign Affairs, America and the World* 1980, s. 459 - 473.
- Hyland, W. G. U. S. - Soviet Relations: The Long Road Back. *Foreign Affairs, America and the World* 1981, s. 525 - 550.
- Kaiser, R. G. U. S. - Soviet Relations: Goodbye to Détente. *Foreign Affairs, America and the World* 1980, s. 500 - 521.
- Keeny, S. M. - Panofsky W. K. H. Mad versus Nuts: The Mutual Hostage Relationship of the Superpowers. *Foreign Affairs*, Winter 1981/82, s. 287 - 304.
- Korniyenko, G. M. „A Missed Opportunity“- Carter, Brezhnev, SALT II and the Vance Mission to Moscow, November 1976 – March 1977. *CWIHP Bulletin* 5, Spring 1995, s. 141 – 143.
- Kramer, M. „In Case Soviet Military Assistance Is Provided To Poland:“ Soviet Preparations for Military Contingencies, August 1980. *CWIHP Bulletin* 11, Winter 1998, s. 102 – 109.
- Kramer, M. Colonel Kuklinski and the Polish Crisis. *CWIHP Bulletin* 11, Winter 1998, s. 48 - 59.
- Kramer, M. Soviet Deliberations during the Polish Crisis, 1980 - 1981. Special Working Paper 1, *CWIHP: Washington* 1999.
- Kramer, M. Soviet Policy During the Polish Crisis. *CWIHP Bulletin* 5, Spring 1995, s. 1, 116 – 126.
- Mastny, V. The Soviet Non-Invasion of Poland in 1980/81 and the End of Cold War. *CWIHP, WP 23, Washington* 1998.

- Nichols, T. M. Carter and the Soviets: The Origins of the US Return to a strategy of Confrontation. *Diplomacy & Statecraft*, 2002, č. 2, s. 21 - 42.
- Paarlberg, R. L. Lessons of the Grain Embargo. *Foreign Affairs*, Fall 1980, s. 144 - 162.
- Schmitz, D. F. – Walker, V. Jimmy Carter and the Foreign Policy of the Human Rights: The Development of a Post-Cold War Foreign Policy. *Diplomatic History*, January 2004, č. 1, s. 113 – 143.
- Tower, J. G. Congress versus the President: The Formulation and Implementation of American Foreign Policy. *Foreign Affairs*, Winter 1981/1982, s. 229 - 246.
- Trofimenko, H. The Third World and U. S. - Soviet Competition. *Foreign Affairs*, Summer 1981, s. 1021 - 1040.
- Westad, O. A. Nakanuně vvoda sovětskich vojsk v Afganistan. 1978 – 1979 gg. *Novaja i novějšaja istorija*, 1994, č. 2, s. 19 – 35.

8 Resumé

This study engage in Soviet - American relations during the Carter's presidency and the first year of Reagan's period. The object of this study was to find reasons and subsequences of events of that time. The autor engage in the Carter's policy of human rights, the normalization of US - Chinese relations, the second round of Strategic arms limitation talks (SALT II), Soviet - American rivalry in the Third world, the problems of intermediate nuclear forces, the Soviet invasion of Afghanistan and the Polish crisis. The autor reach the conclusion, that so-called the second cold war began already during the Carter's presidency and that Jimmy Carter wasn't as weak leader as some authors write. Other conclusion is, for example, that the Soviet Union wasn't able to carry out the invasion of Poland, because SSSR of that time was already too weak to fight simultaneously in Afghanistan and Poland.

Tato studie se zabývá sovětsko - americkými vztahy během Carterova prezidentství a prvního roku Reaganova období. Cílem studie bylo zjistit příčiny a důsledky tehdejších událostí. Autor se věnuje Carterově politice lidských práv, normalizaci americko - čínských vztahů, druhému kolu rozhovorů o omezení strategických jaderných zbraní, sovětsko - americkému soupeření ve třetím světě, problematice jaderných zbraní středního doletu, sovětské invazi do Afghánistánu a polské krizi. Autor dospěl k závěru, že tzv. druhá studená válka začala již během Carterova prezidentství, a že Jimmy Carter nebyl tak slabým lídrem, jak uvádí někteří autoři. Dalším závěrem je například to, že Sovětský svaz nebyl schopen uskutečnit invazi do Polska, protože v tehdejší době byl již příliš slabý na to, aby mohl současně bojovat v Afghánistánu i Polsku.

